

3. 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0

0 0 0 0 0 0 0 0 0 0

3. 10 7 5 3 1 2 1

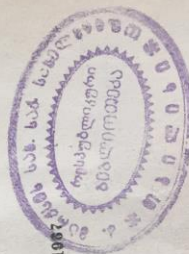
四

3

197.730

დაცხვრებელი ნაგებობანი
ძველსა და ახალ ხევში

五

1. გზათა საქართველო, თბილისი — 1966

საცხოვრებელი სახლების არჩევის ციკლის აღწერა
 2) ქართული არქიტექტურა. 3) სკი. 4) საჩარხი

$$902.7 : (72 + 36) \left(\frac{902.7}{47} \cdot \frac{C}{922} \right) \cdot 720 \text{ გრადუსი,}$$

$$902.7 (C) (= 99.962.1) + 722 (C. 222)$$

*

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს მო-
 ხერხეთა საცხოვრებელი ნაგებობების ძვე-
 ლი და ახალი ფორმების შესწავლისადმი
 მიძღვნილ გამოკვლევას.
 ნაშრომი დაწერილია ხევში შეკრებილი
 ახალი ეთნოგრაფიული მასალისა და სა-
 თანადო ლიტერატურული მონაცემების
 საფუძველზე. მასში განხილულია მშე-
 ნებლობის ხალხური წესები, შესწავლი-
 ლია ძველი და ახალი ტიპის ნაგებობანი,
 გამოვლენილია მასთან დაკავშირებული
 სოციალური ურთიერთობის თავისებუ-
 რებანი.

*

შესავალი

საინტერესო ისტორიული წარსულისა და მდიდარი კულტურის მქონე საქართველოს რაიონებს შორის ხევი (თანამედროვე ყაზბეგის რაიონი) მრავალმხრივ საყურადღებო კუთხეა. სხვა რომ არაფერი, იგი მდებარეობს საქართველოს სამხედრო გზაზე, ხოლო მის ფარგლებშივე შედის დარიალის კარიბჭე — ჩრდილოეთთან სამხრეთის დამაკავშირებელი სტრატეგიული პუნქტი.

ტერიტორიითა და მოსახლეობით ხევი არ არის დიდი, მაგრამ უაღრესად მდიდარია ის თავისი წარსულით, კარგად დაცული ქართული ტრადიციებით, ფოლკლორითა და მატერიალური კულტურის ძეგლებით.

ხევი ძველთაგანვე მრავალ მკვლევარს, მწერალს და მოგზაურს იზიდავდა. ხევის ბუმბერაზი ბუნების, თოვლ-ყინულით შევსებული მყინვარწვერისა და მყინვართა კალთებზე დაბადებული მშფოთვარე თერგის შესახებ ბევრს წერდნენ ქართველი, რუსი თუ უცხოელი მწიგნობარნი, ხევის მომხიბლავ ადგილებს გატაცებით ხატავდნენ ფუნჯის ოსტატები.

სამწუხაროდ, ყველა ეპოქის შემოქმედების მემკვიდრეობაში ცალმხრივი გატაცება იგრძნობა: მკვლევართა და ხელოვნთა მთავონების მთავარ წყაროს ხევის გეოგრაფია წარმოადგენდა, ხოლო იქ მცხოვრები ქართველი მთიელების შესახებ თითო-ორი სტრიქონს თუ გაიმეტებდნენ. უმეტეს შემთხვევაში ასეთი ძუნწი აღწერილობაც სრულ გაუგებრობას ქმნიდა, რასაც სამართლიანი კრიტიკით გამოეხმაურა ამ კუთხეში დაბადებული და გაზრდილი დიდი ქართველი მწერალი ალ. ყაზბეგი¹.

ხევის შესახებ ძუნწი ცნობები მოგვეპოვება ქართულ საისტორიო ეწერლობასა და დოკუმენტებში. რაც შეეხება მის ეთნოგრაფიულ აღ-

წერილობას, ამის ცდები მოცემულია ვახუშტის ბაგრატიონის გეოგრაფიაში³, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში⁴, ალ. ყაზბეგის ეთნოგრაფიულ და მხატვრულ ნაწერებში⁵, ალ. ხახანაშვილის ერთ-ერთ ეთნოგრაფიულ მიმოხილვაში⁶, XIX საუკუნის საგაზეთო წერილებში და სხვა. ხევის ეთნოგრაფიულად შესწავლის საქმეს შედარებით მეტი ყურადღება მიექცა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. საბჭოთა ეთნოგრაფთაგან ხევს სპეციალური გამოკვლევები მიუძღვნეს ს. მ. კალათიამ⁷, რ. ხარაძემ⁸, გ. ჯალაბაძემ⁹, ი. ნანობაშვილმა¹⁰. ხევის წარსულს ეხება ჩვენი ზოგიერთი მონოგრაფიული გამოკვლევა და ცალკეულ საკითხებზე დაწერილი შრომები¹¹.

ხევის ეთნოგრაფიის რიგი საკითხების კომპლექსური შესწავლის მიზნით 1957 და 1958 წწ. ყაზბეგის რაიონში მუშაობდა აკად. ს. ჯანაშვიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია. 1957 წელს ექსპედიციამ მოიარა ხევი და შეაგროვა მასალები მოხვევებით დასახლებული მისი ორივე ხეობის—თერგისა და სნოს ხეობის სოფლებში¹². 1958 წელს ექსპედიციამ მუშაობა განაგრძო თრუსოს ხეობაში, ყოფილი დვალეთის ტერიტორიაზე, რომელიც მდინარე თერგის სთავეებს მოიცავს, დასახლებულია სხვადასხვა დროს შემოხიზნული ოსებით, თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით ყაზბეგის რაიონში შედის და გეოგრაფიულადაც ხევისგან განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს.

ექსპედიცია სწავლობდა სხეუნებული ხეობების მატერიალური კულტურის, სამეურნეო ყოფისა და მინამრეწველობის საკითხებს. მუშაობის შედეგები მოხსენდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში, ხოლო ზოგიერთი ნაშრომი ცალკე სტატიის სახით გამოქვეყნდა¹³.

როგორც ამ ექსპედიციებში მონაწილეობის დროს, ისე 1959 წლის ზაფხულში მივლინებისას ჩვენ გსწავლობდით საცხოვრებელ ნაგებობათა ძველსა და ახალ სახეობებს.

საგულე მუშაობის ობიექტებს წარმოადგენდნენ თერგისა და სნოს ხეობების მოხვევებით დასახლებული სოფლები: ყანობი, ხუართისი, ფხელში, გორისციხე, სიონი, ფანშეტი, ყაზბეგი, გერგეტი (თერგის ხეობა), სნო, ახალციხე, ქოსელი, კარკუჩა (სნოს ხეობა). ხევის საცხოვრებელი ნაგებობების შესწავლისათვის საჭირო შესადარებელი მასალა

მოვიხივე 1958 წელს თბილისს ხეობაში, ხოლო 1959 წელს ხევის მე-
ზობელ მთიულეთ-გუდამაქარში (დუშეთის რაიონი).

წინამდებარე ნაშრომს საფუძვლად დაედო ჩვენ მიერ ადგილზე
გადახდილი ვიზუალური აღწერილობა და ის გაფორმებული მასალა,
რომლის მქონედი ნაწილი გეოგრაფიკული კარტების ვ. ი. მ. გ. რ. წ. ი. ს. ა. ნ. ს.,
ხოლო ბოლოდან ეს სამუშაო 1958 წელს შესრულდა ახალგაზრდა
არქიტექტორმა ვ. ა. მ. ა. გ. ი. გ. ა. მ. ა. ზოგიერთი სურათი გა-
დაღო ი. უ. რ. ი. პ. ი. ნ. ა. ე. მ. ა.

ნაშრომის დაწერა განაპირობა საკლდე საკითხის აქტუალობამ.
როგორც ცნობილია, ჩვენს რესპუბლიკაში განსაკუთრებით მწვავედ
დგას საკითხი მატერიალური კულტურის ძეგლის დაცვა-მოვლისა
და შესწავლის ვადუდებელი საპირობის შესახებ. ამ მიზნით პირვე-
ლად საჭიროებოდა შეიქმნა კულტურის ძეგლის დაცვის ნებაყოფ-
ლობითი საზოგადოება. საზოგადოების ყრილობაზე საცხოვრებელ ნა-
გებობათა დაცვა-შესწავლის საპირობის საკითხს სათანადო ყურად-
ღება მიექცა. სამართლიანად თქვა ამის შესახებ გარდა მთავრებისა,
რომ „კულტურის ძეგლად უნდა ჩითვალოს არა მარტო არქეოლოგიუ-
რი გათხრებით მოპოვებული განძეულობა, სხვითი ხელოვნების ნიმუ-
შები, საკულტო თუ თავდაცვითი ნაგებობანი (ტაძრები, ეკლესია-მო-
ნასტრები, სამრეკლოები, ციხე-ბურჯები, ვალაყები, კოშკები და სხვ.),
არამედ ძველი ტიპის საცხოვრებელი სახლებიც (დარბაზი, დუროიანი
სახლი); საოჯახო ნაგებობანი — ძველებური ბუდეები, მარანი, სასოფ-
ლო-სამეურნეო იარაღები (სახენელი, მარხილი, საქოვი, ლომის სა-
ცხვი, სიმინდის საფშენელი...), საოჯახო ჭურჭელი და ავეჯი (საგო-
მელა, საკარტხელი, სკამსაკი, სკამლოფი და სხვ.), ხეხილისა და
მარცვლეულის ჯიშები (ბურეული: მახა, ზანდური და სხვ.)“¹².

სხვადასხვა დროს საკულტო და საფორტიფიკაციო ძეგლისა გარდა
ხეშში მრავლად არის წარმოდგენილი საცხოვრებელ და სამეურნეო ნა-
გებობათა ნაირსახეობანი, რომელთათვისაც დამახასიათებელია, ერთი
მხრივ, კუთხური თავისებურებანი, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართული
ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის ნიშანდობლივი მხარეები. მატე-
რიალური კულტურის ეს ძეგლები ერთნაირად საყურადღებოა რო-
გორც ხელოვნებათმცოდნეების, ისე ეთნოგრაფებისათვის. პირველნი
ძირითადად სწავლობენ ნაგებობის არქიტექტურულ აღნაგობას, ხო-

ლო ეთნოგრაფები, ამასთან ერთად, მისთვის ნიშანდობლივ საყოფაცხოვრებო თავისებურებებს, მის სოციალურსა და სარწმუნოებრივ ელემენტებს.

ხევის ზურთთმოდგრული ძეგლების სისტემატური შესწავლა მხოლოდ საბჭოთა პერიოდში დაიწყო. აღრე გამოქვეყნებული სხვადასხვა რიგის ნაშრომებში კი მხოლოდ ფრაგმენტული და ხშირად არასწორი ცნობები გვხვდება. ამ მხრივ განსაკუთრებით ნაყოფანია რუს და უცხოელ მოგზაურთა ნაწერები, რომელთა კრიტიკულ შეფასებას ხელოვნებათმცოდნეობის თვალსაზრისით ვ. დოლიძე იძლევა თავის საკანდიდატო დისერტაციაში¹⁴.

ხევში არსებული ზოგიერთი ძეგლის შესახებ საყურადღებო ცნობებია დაცული ვახუშტი ბაგრატიონის „გეოგრაფიაში“¹⁵.

ვახუშტის ცნობებზე და ხევში შეგროვებულ მასალებზე დაყრდნობით რამდენიმე საინტერესო ფაქტი აღბეჭდა ი. ჭავჭავაძემ თავის მხატვრულ ქმნილებებში, რომელთაც ჩვენ ი. ჭავჭავაძის შესახებ დაწერილ ნაშრომში ვეხებით¹⁶. ხევის ზოგიერთ ძეგლს საგანგებოდ იკვლევდა ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე¹⁷.

ნაგებობათა შესწავლისას საყურადღებოა ქართული პერიოდიკის ფურცლებზე გამოქვეყნებული ხალხური გადმოცემებიც, რომლებსაც ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით კრებდნენ ადგილზე მომუშავე კორესპონდენტები¹⁸.

მოხეურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ზოგიერთ მხარეს გაცვრით შეხო ალ. ყაზბეგი¹⁹, ხოლო ქართველ ეთნოგრაფთაგან მისი მოკლე აღწერილობა პირველად მოგვცა ს. მაკალათიამ²⁰.

მოხევეთა ორსართულიანი სახლები მოკლედია აღწერილი რ. ხარაძის ორ ტომად გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში. მონოგრაფიის პირველ ნაწილში ავტორი აღწერს რა მოხევეების სოფელი თემს, დიდი ოჯახის საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობების რთული კომპლექსის ძირითადი ელემენტების სოციალური ფუნქციების თავისებურებასაც ავლენს²¹. ხევში არსებული საცხოვრებლების დახასიათებას იძლევა მკვლევარი მონოგრაფიის მეორე ნაწილშიც, სადაც ძველი დროის ქართული საცხოვრებელი ნაგებობანი სოფელი ყოფის ძირითადი საკითხების კვლევასთან დაკავშირებითაა განხილული²².

ხევის საცხოვრებელ ნაგებობათა შესწავლისათვის საყურადღებოა

ს. ბელუკაძის ნაშრომი, ²³ რომელშიაც თავმოყრილია მოხუერი ფოლკლორის ნაბეჭდი მასალებიდან ამოკრებილი ხალხური ტერმინებიც.

ხევის საფორტიფიკაციო ძეგლებს ეხება პ. ზაქარია, ²⁴ ხოლო საკულტო, საფორტიფიკაციო და საცხოვრებელ ნაგებობათა მოკლე აღწერილობა მოცემული ვ. დოლიძისა და რ. შვერლიხის ნაშრომში. ²⁵

დასახლებული წიგნის თანავებრმა ვ. დოლიძემ ერთ-ერთ ძველ ეკლესიას საკანდიდატო დისერტაცია მიუძღვნა, ხოლო იგივე მგვლევარი მოხუერ სახლებს შედარებით ვრცლად ეხება სპეციალურ ნაშრომში ²⁶, რომელიც ხევის ძველ საცხოვრებელ ნაგებობათა არქიტექტურულად შესწავლის მიზნით დაწერილ პირველ მეცნიერულ გამოკვლევას წარმოადგენს.

ამ ნაშრომში ვ. დოლიძე იძლევა „ხევის ხალხური საცხოვრებელი სახლის მხოლოდ ყველაზე უფრო საყურადღებო ნიმუშთა ანაზომებს და აღწერა-ანალიზს“. ავტორის აზრით, ასეთ საყურადღებო ნაგებობებს განეკუთვნებიან „ორსართულიანი ბანიანი სახლი, საცხოვრებელი კოშკი და ციხე-სახლი“ ²⁷.

როგორც ვხედავთ, ვ. დოლიძეს მიზნად არ დაუსახავს ხევის საცხოვრებელი სახლების მონოგრაფიულად შესწავლა. მისი მართებული შეხედულებით, ამ ამოცანის გადაჭრა სცილდება ხელოვნებათმცოდნეთა შესაძლებლობის ფარგლებს და საჭიროებს მათთან ერთად ეთნოგრაფების მონაწილეობასაც. ჩვენც ვითვალისწინებთ რა ამ გარემოებას, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია განვიხილოთ აღნიშნული საკითხი ეთნოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე და შეძლებისდაგვარად გავარკვიოთ მისთვის ნიშანდობლივი თავისებურებანი. უფრო მეტიც, ვინაიდან ვ. დოლიძის ნაშრომში მხოლოდ ძველი სახლის რამდენიმე ტიპი ური ნიმუშია შესწავლილი, ჩვენ მიზნად დავისახეთ როგორც მათი, ისე მათგან განსხვავებულ ძველ საცხოვრებელ ნაგებობათა თავისებურებების შესწავლა ამ ნაგებობათა არქიტექტურული ფორმების გათვალისწინებისა და უფრო მეტად კი აღვიღოთ შეგროვებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით. ამასთან ერთად საჭიროდ მივიჩნიეთ დაავადებინა ძველი ტიპის ნაგებობების ახლით შეცვლის პროცესი და გვეჩვენებინა ახალი ტიპის ნაგებობათა სახეობანი.

ამ თვალსაზრისით ნაგებობების შესწავლის ფონზე შესაძლებელი ხდება საკვლევი რაიონის ყოფა-ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებათა დადგენა, რამდენადაც სახლი კულტურის ყველაზე უფრო თვალსაჩინო და ხელშეესახები ელემენტთაგანია.

I. სახლის გვერდებში სალხურო წესები

როგორც ყველგან, ხევეიც სახლის აშენების აუცილებელ წინაპირობას წარმოადგენდა სასახლე ადგილის შერჩევა და სამშენებლო მასალის დამზადება.

ჩვეულებებისაგან ეს საკითხი დგებოდა ოჯახის გაყრის ან ნაგებობის მოწყობრიდან გამოსვლის შემდეგ. ხოლო ენიდან აქაური სახლი ქვის მკვიდრ ნაგებობას წარმოადგენდა და დიდხანს სძლებდა, ახალი სახლის აშენებაც იშვიათად ხდებოდა.

მშენებლობის ასეთ ნელ ტემპს აპირობებდა საოჯახო ყოფის სპეციფიკა: ცნობილია, რომ ხევე, ისევე როგორც საქართველოს მთელ რიგ სხვა კუთხეებში, გადმონათული ფორმით ხანგრძლივად იყო შემონახული საოჯახო თემი. ამიტომ მოხვევ სახლს იმ ვარაუდით აშენებდა, რომ ის გამოსადეგი ყოფილიყო 4—5 თაობამდე გაუყრელად მყოფი ოჯახისა და შემდეგ კიდევ მისი სემინტაციის საფუძველზე წარმოქმნილი ზოგიერთი ახალი ოჯახის საცხოვრებლადაც. ასეთი ვითარება იმის მაჩვენებელია, რომ ერთი სახლი დიდხანს უნდა მდგარიყო, რამდენაღაც წერ 4—5 თაობამდე გაუყრელად ცხოვრება, ხოლო შემდეგ განაყრებისათვის მისი გამოყენება საკმაოდ დიდი დროს გასვლას გულისხმობდა.

მხედველობაში მისაღება ის გარემოებაც, რომ საოჯახო თემიდან გამოყოფილი ოჯახების მხოლოდ ერთი ნაწილი შეიძლებოდა მოთაგებულოყო ძველ სახლში, მაგრამ ვინც იქ კვლავ ეტეოდა, ისიც მამა-პაპისეულ უბანშივე ცდილობდა დასახლებას. ხევის სოფლისათვის დამახასიათებელი დასახლებების სიმჭიდროვე კი მშენებელს აიძულებდა სახლი ძალაუბრებულად თავისი პატრიონიმიული უბნის კომპლექსში შემავალი ერთი რომელიმე ნაგებობის კედელზე მიეშენებინა. თავისთავად ცხადია, რომ ასეთ ვითარებაში გამოირიცხული იყო სურვილისამებრ

სასახლის არჩევის შესახებლობა. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახი, ფართობის უქონლობის გამო, თავის პატრონიყოფი უზარს ეთმუებოდა და შედარებით ფართო ტერიტორიაზე სახლდებოდა, შესაძლებელი ხდებოდა სასახლე ადგილის ამორჩევაზე ზრუნეაც.

არჩევანის შესახებლობის პირობებში სასახლე ადგილი უნდა ყოფილიყო გზაზე, მზისკირი, ზეგის, მეწყერისა და ქარისაგან დაცული, სასმელ და საწისქვილე წყალთან ახლოს და მტრის თავდასხმის შემთხვევაშიც საიმედო.

სასახლე ადგილის ამორჩევის შემდეგ იწევა მასალის მომზადება და მოტანა. ამ შრომაც განსაკუთრებით დიდ სიმწელეებთანაა დაკავშირებული ხე-ტყის მასალის მოპოვება, რამდენადაც უტყეო ხევის მასხალებია დამოკიდებულია ჩრდილო კავკასიასა და მთიულეთზე. განსაკუთრებით ჭირდა ეს მაჰინ, როდესაც მოხევის ტრანსპორტს ხარჯობილი ან ცხენ-ურემი წარმოადგენდა. ასეთი იყო ვითარება საეგტომობილო ტრანსპორტის განვითარებამდე თეთსახეობა ხელისუფლების პირველ წლებშიც, ხოლო XIX საუკუნეში ხომ უკეთეს მდგომარეობაზე ლაპარაკიც ზედმეტია.

მოხვევების მდგომარეობა არც XVIII საუკუნეში ჩანს სახარბილო, რამდენადაც ამ ეპოქის ცოცხალი მემკთიანე ვახუშტი ბაგრატიონი ხევს უტყეო კუთხედ გვსურათებს. ვახუშტის ცნობიდან, რომ „არა არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეუთის ქვემოდაჲჲ, ნათლად ჩანს, რომ ტყე შემორჩენილი ყოფილა მაშინდელი ხევის მხოლოდ ჩრდილოეთ ნაწილში, ხოლო რამდენადაც საჭარბეულის საზღვარი დარიალის გარბეში თავდებოდა, ტყიან მხარედ აქ ნაგულისხმეოა 5—6 კოლომეტრზე გაჭიმული კლდოვანი ხეობა გველეუთიდან დარიალამდე. მაგრამ როგორც მთხრობლები თავიანთი წინაპრების ნამშობს ვაღმოგვეყენ, ისტორიული ხევი ასე ღარიბად არ გამოიყურებოდა და მის ტერიტორიაზეც ყოფილა მეტ-ნაკლები სიდიდის ტყის მასივები. ზეპირ გადმოცემებთან ერთად ამაზე მეტყველებს აქა-იქ შემორჩენილი ტყეების ნაშთები (დათვი ამახს ტყე — სოფ. გერგეტში, არეშის თავი — სოფ. ყაზბეგში, წმინდა სამების ტყე — სოფ. სიონში, თარაგელის ტყე — სოფ. ყანბში, არეთი, ვერხეთი და ჯაგნარით შემოსილი სნის ხეობის ფერილობები, სოფ. ხუროთისა და სოფ. ტყარშეტის ტყის ბუჩქები და ა. შ.), ოდესღაც ტყით შე-

მოსილი, მაგრამ დღელსათვის შიშველი ადგილების სახელები (ს ა მ ტ ე-
რ ე ს თუ ს ა მ ტ ე რ ე ს ტყე, ფ ი ჭ ე დ ა ღ მ ე ბ ი, ტყ ე-
თ ა ნ ა ზ, ე კ ა ლ ი, ე კ ა ლ თ ა ვ ე ბ ი და სხვა) და დამეწყებულ
მიწის ფენებში ხშირად ნაპოვნი უზარმაზარი მორები. ამ მორებს მო-
ხევეები „ნაძვებს“ უწოდებენ და მზეზე გაშრობის შემდეგ საწვავად
იყენებენ.

თუ ხის მასლის მოპოვება ხეებში გარკვეულ სიძნელეებთანაა დაკავ-
შირებული, სამაგიეროდ ისეთი სამშენებლო მასლით, როგორიცაა
ქვა და მიწა, სახლის მშენებელი ძველადაც უზრუნველყოფილი იყო
და არც დღეს სჭირდება მისი სხვაგან ძებნა.

ქვის დამზადება ბევრადღა დამოკიდებული მანძილზე, მისადგომი
გზის აგარგიანობაზე, ტრანსპორტზე და, რაც მთავარია, ქვის ჯიშსა
და ხარისხზე. ხევის სოფლების მიხედვით ამ მხრივ ასეთი სურათი წარ-
მოგვიდგება: ყანობში და ხუროთსში თითქმის ყველა ჯიშის ქვაა, რომე-
ლიც კი ხევის ფარგლებში მოიპოვება. ასეთია: ბ ა ს რ ი, ჭ ა ჭ ი (ფი-
ქალი), კ თ ხ ი, ს ი პ ი, კ ე რ კ ე ნ ი, რ ი ყ ი ს ქ ე ა, თ ლ ი ლ ი
ქ ე ა და ა. შ. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ამ მხრივ ყაზბეგში,
გერგეტში და ფანშეტში. ქვის ნარევი ჯიშები საკმაო რაოდენობითაა
წარმოდგენილი აგრეთვე ახალციხეში, კარკუჩასა და ტყარშეტში. სხვა
სოფლებში ზოგან ქვის ერთი ჯიშია გარკვევებული და ზოგან კიდევ—
მეორე. მაგალითად, სიონში, გორისციხეში და ფხელში სახლების
მშენებლობა კოხთა და თლილი ქვით სწარმოებს, ხოლო სნოში არამც-
თუ საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, არამედ ციხე-კოშკები-
სა და საკულტო ნაგებობათა დიდი ნაწილიც კი სულ ფიქალითაა აშენე-
ბული.

ქვის ნაირი ჯიშებისა და სიდიდის მიხედვით არსებული სახელწოდე-
ბების შესახებ სინტერესო ცნობებია წარმოდგენილი სათანადო ლი-
ტერატურაში⁹⁹.

ქვის დამზადებისა და მიტანის დროს წესად იყო მიღებული მეზო-
ბლების უსასყიდლო დახმარება საკუთარი ტრანსპორტით და იარაღით,
რასაც ხევი ქ ე ი ს უ ლ ა მ ი ერქვა. ასეთსავე დახმარებას აღგი-
ლი ჰქონდა სახლის მშენებლობის დროსაც, რასაც პირველისაგან განს-
ხვავებით ს ა ხ ლ ი ს უ ლ ა მ ი ეწოდებოდა. ორივე ზემოხსენებულ
შემთხვევაში ულაგში გაერთიანებულ მეზობლებს მასპინძელი ჰედი-

ლას უკლავდა და სადილ-ვახშამს უმართავდა. ძველთაგან მომდინარე ეს წესი დღესაც შემონახულია ხევში.

სახლის მშენებლობის დროს დახმარების ანალოგიური წესები სრულდებოდა ჩვენი სამშობლოს სხვა კუთხეებშიც. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში ქვისა და ხე-ტყის მიტანაში დახმარებას მ ა მ ი თ ა დ ი, ნ ა ც ვ ა ლ გ ა რ დ ა ა ნ უ ლ ა მ ი ეწოდებოდა³⁰, ხოლო მშენებლობის დროს დახმარების ეს ფორმა თრიალეთში „მოღვა-მის“ მნიშვნელობის მქონე თურქული სიტყვის—ქ ო მ ა გ-ის სახელ-წოდებითაა ცნობილი³¹.

* * *

მშენებლობის პირველ ეტაპს წარმოადგენდა საძირის გათხრა და საძირკვლის ჩაყრა, რასაც წინ უძღოდა სათანადო რიტუალის შესრულება: ოჯახის უფროსი სანთელს ანთებდა, ბატყანს კლავდა და ე. წ. „სახ-ლის ანგელოზს“ ბედნიერ მომავალს შესთხოვდა. ისევე დაარტყამდა პირ-ველად წერაქმს და შეუდგებოდნენ მუშაობას.

საძირის სიღრმეს განსაზღვრავდა ნიადაგის თვისება. როდესაც „სამ-ყაროზე“ (მყარ ნიადაგზე) დავიდოდნენ, იწყებდნენ საძირკვლის ჩაყ-რას. ამ შემთხვევაშიც პირველად ოჯახის უფროსი წინა ფსადის კუთ-ხეში კარგად გაკუთხულ სამ ქვას დადებდა და სამების სახელზე ლოც-ვას წარმოთქვამდა. ამის შემდეგ ოჯახის დანარჩენი წევრები საძირეში ერთ რიგად გააწყობდნენ ქვებს, ხოლო ოჯახის უფროსის მითითებით მცირეწლოვანი ბავშვი ოთხივე კუთხეში დებდა ვერცხლის ფულეხსა და ურძნის ნაკრებს. ფული ოჯახის ბარაქანობის სიმბოლოდ იყო მიჩნე-ული, ხოლო ურძენს, როგორც მაგარ ხეს, მაგნე სულთაგან სახლის დაცვის უნარს მიაწერდნენ.

აღნიშნული რიტუალის შესრულების შემდეგ კედლის შენება უკვე კალატოზისა და სახლის ულამში მონაწილე პირების მონაწილეობით ხდებოდა.

თუ ულამში მონაწილეობა მეზობლური ურთიერთდახმარების პრინციპზე იყო დამყარებული, სამაგიეროდ კალატოზს გარიგების სა-ფუძველზე საზღაური ეძლეოდა უმთავრესად ნატურის (ძროხა, ცხეა-რი), ხოლო შედარებით იშვიათად ფულის სახით. ისტატის (კალატო-

ზის) მოყვანა მოხვეს სხვა კუთხიდან არ უწევდა. პრიოჩით, კედლის
შენეგბლობაში გაწოფულ მოხვე ხელოსნებს მეზობელი მთიელები
(მაგალითად, ხესურები) იწვევდნენ და თავიანთ სახლებს მათ უყენებ-
ნებდნენ.

ნებდნენ. შენების პროცესში კალატოზი ებმებოდა საპირკვლის ჩაყ
კელის უფლებებით სავალდებულო ზემოაღნიშნული რიტუალის
რასთან დაკავშირებით სავალდებულო ზემოაღნიშნული რიტუალის
შესრულებებს შემდეგ. რაჟი საპირკვლის ამოყვანა მოითხოვრდებოდა,
კალატოზი მის კარგად მოასწორებდა და „ფუქის დასაღებლად“ შეამ-
ზადებდა. ე. ი. საპირკვლის ზემოთ სავალდებულო დამუშავება, ანუ, რო-
გორც მოხვედრა ამბობენ, „ფუქის დაღებვა“ ხდებოდა. საპირკვლის
ზედაპირზე ჯერ კელის სიგრძის მიმართულებით დააწყობდნენ გრძელ-
სა და ბრტყელ ბასურებს ან სიპებს, ხოლო მეორე წყებად ვარიდიარდ-
მო, კელის სიგანეზე გამწვდომ ასეთსავე გრძელსა და ბრტყელ ქვეს
განლაგებდნენ. პირველი მათგანის აღვილობრივი სახელწოდებაა სა-
ალაჲ, ხოლო მეორისა — შა დ გ ი.

საძირკვლის ჩაყრისა და საფუძვლის ამ წესით დაღვმის გამო კედ-
ლის ამოყვანაც სავალა-შადგის სარტყლების მონაცვლეობით წარმოებ-
და. კედლის ასე გება განსაკუთრებით გავრცელებულია იქ, სადაც საა-
მისოდ გამოსადეგი ბრტყელი და გრძელი ქვა მოიპოვება. ამ მხრივ
გამორჩევა სოფ. სნო, ხოლო იქ, სადაც ასეთი სამშენებლო მასალის ნაც-
ვლად გავრცელებულია ქვის ნაირი ჯიშები, ზემოხსენებული პრინცი-
პით მშენებლობის შესაძლებლობაც თავისთავად გამოირჩეულია. ასეთი
მასალით კედლის დაღვმა გაცილებით რთულ საქმეს წარმოადგენდა
და უსათუოდ გამოცდილი კალატოზის ხელს საჭიროებდა. მის ძირი-
თად ამოცანას წარმოადგენდა ქვების ისე განლაგება, რომ კედლის გა-
დაზმის საკითხი წარმატებით გადაჭრილიყო. ამ მხრივ ოსტატისთვის
შუღარებში იოლი იყო კედლის გება თლილი ქვით. ასეთი კედელი გა-
ცელებით უფრო მეტიდრ ნაგებობის წარმოადგენდა, მაგრამ სამაგიე-
როდ დიდი შრომა და თროსი დასაჯი-
რად იქნებოდა.

მშრალ და ნაგები კედლის გულის შესახებ იყენებდნენ ქვის ნატეხებსა და მიწას. დაახლოებით 500—1000 გრამი წონის ქვის ნამტკრე-
ვებს ხეში ეწოდება ქოჭი, უფრო წვრილ ანატეხებს ნატეხე-
ში, ხოლო კედელში ქვის ნატეხებს რატანების პოცის ქვიშა და

კედლის ოსტატურად გადაბმასთან ერთად დიდი ყურადღება ექცეოდა ქუთხეების ამოყვანას, ასევე, კედლის სიმაგრის მიზნით მას თანდთანობით აციწროვებდნენ იმ ვარაუდით, რომ საძირკველში ერთი მეტრი სიგანის კედელი სათავეში 10—15 სანტიმეტრით ნაკლები სიგანისა გამოსულყო. ამასთან ერთად, წინა და უკანა კედლები ფერდობისკენ ოდნავ გადახრილი უნდა ყოფილიყო, რათა ნაგებობის სიმძიმის ცენტრის წინა ფასადისაკენ არ გადაოენაცვლა.

მშენებლობის პროცესშივე იყო გათვალისწინებული თალიანი კარების, შიგნიდან ფართი, მაგრამ გარედან ვიწრო სარკმლებისა და ასეთივე მოყვანილობის, ოღონდ გარედან კედევ უფრო ვიწრო სათოფურების დატანება. კარისთავეზე თლილი ქვები იდგმებოდა, სარკმლისთავეზეც მაგარ ქვას დებდნენ, ხოლო ზოგჯერ ფიქალის დაგებას ერთი დებოდნენ, რადგან ის აღვილოდ იმტვრევა და ცვდება. მთხრობლების ვადმოცემით, სახლი უვიდ მამამდე (7 თაობამდე) მაინც უნდა მდგარიყო და ზღუერბლადაც გამძლე ქვის შერჩევას ამიტომ თვლიდნენ საჭიროდ.

* * *

კედლების ამოყვანასთან ერთად ხდებოდა საყრდენების დაღება და სართულების გადახურვა.

საყრდენებად გამოყენებული იყო ოთხკუთხად ამოყვანილი და მშრალი წყობით მკვიდრად ნაგები ქვის ბოძი — ე. წ. კულა, დედ აბოძები, ანუ უაბოძი (ხისა) და ბოძები (დამხმარე ბოძები, აგრეთვე ხისა).

კულები და დამხმარე ბოძები პირველი სართულის ქვებს იმაგრებდა, ხოლო ზოგიერთი კულა მეორე სართულის ქვებამდე ყოფილა აღმართული. რაც შეეხება უუაბოძებს, ის იდგა პირველი სართულის იატაკზე, ხოლო თავით ებჯინებოდა მეორე და ზოგჯერ მესამე სართულის ქვებსაც. სხვა შემთხვევაში ის დედაბოძი ვერც იქნებოდა. ბოძი, რომელიც მხოლოდ ერთი სართულის სიმაღლისა იყო, ხევში დედაბოძის სახელს არ ატარებდა.

პირველ სართულზე კულის ამოყვანების შემდეგ ორ მოპირდაპირე კედელზე გადებდნენ უზარმაზარ ხეს, რასაც ხევში ტანი ეწოდებოდა. თუ სახლი დიდი მოცულობისა არ იყო, მაშინ მხოლოდ ერთი

კულა კეთილბოლა ოთხკედელშუ მოქცეული ფართობის ცენტრში. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როდესაც ნაგებობა დიდ ფართობს მოიცავდა და გრძელი ტანის დაზნეკა იყო მოსალოდნელი, ორ კულას აშენებდნენ ერთიმეორის გასწვრივ. ზოგჯერ კი ცენტრში მდგარი ერთი კულას ორთვე მხარეზე თითო ან ორ-ორ ბოძს ღვამდნენ, რათა დამატებითი კულას აშენებით ნაგებობის ფართობი არ შემცირებულიყო.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოხვევები კედლებში ხეების დატანებას ერიდებოდნენ, რათა კედელი არ გადატვირთულიყო. ამის გამო, კედლების გასწვრივ ბოძებს ღვამდნენ. თითოეულ ბოძს თავზე ადგამდნენ ე. წ. თავკეუდს (იხ. ტაბ. VI, სურ. 1, 3), ხოლო ზედ ნაპირის ტანებზე ანუ თავხეების სისტემაში სამი დიდი ხის გართვა ხდებოდა—ერთისა ვალხურვის სისტემაში და ორისა ნაპირებზე. ნაპირის ტანების, ანუ თავხეებისაგან ცენტრში და ორისა ნაპირებზე. ნაპირის ტანების, ანუ თავხეებისაგან განსხვავებით ცენტრალურ მორს ერქვა შაშუალ ტანო, ე. ი. შუაში გადებული ტანი. ტანსა და თავხეებზე ეწყობოდა მომცრო ზომის ხეები, ხოლო ხეებზე მაჯის სიმსხო სარები, რასაც მოხეურად ეწოდება ჭერი. ჭერზე აწყობდნენ ქვის ბრტყელ ფილებს (ჭაჭებს), ჭაჭებზე აყრიდნენ წვრილ კოწახურს, ნეკერს ან ჯაგის ეკალს, შემდეგ ფენდნენ სეილის ჩალას (ლახარს), ხოლო ზედ აყრიდნენ მიწას და მაგრად ტკებნიდნენ.

მეორე და მესამე სართულის გადახურვაშიც ხეებისა და რიგი სხვა მასალის წყობის ანალოგიური სურათი გვაქვს. ასეთი სახურავის ძველი მოხეური სახელწოდებაა ხეჭერი, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ დასახლებული შემადგენელი ნაწილებიდან სახურავის კომპლექსის მთავარი ელემენტებია ხეები და ჭერი. მაგრამ თავისი დანიშნულების მიხედვით არც სხვა მასალაა უგულვებელსაყოფი. მოხვევებმა კარგად იცოდნენ, რომ ჭაჭი (ფიქალი) ერთი მხრივ, სახურავზე დაყრილ მიწას არ აძლევს დაბლა ჩამოცეცნის შესაძლებლობას, ხოლო, მეორე მხრივ, მიწაში გაყვნილი სინოტივისაგან იფარავს და დაღობის სიმიწროებისაგან უზრუნველყოფს მის ქვეშ მოქცეულ ხეებს. ჭაჭთან ერთად მიწას იჭერს და სიცივეს არ უშვებს ჭერზე გაფენილი ფიჩხი და ჩალა.

ბანისათვის გარგის წყალგამტარ მიწად მიჩნეული იყო ყვითელი ან შავი ფერის „სამყარო“ (თიხნარი), რომელსაც ქვებიც ჰქონდა შერეული. ხალხის დავიერებით, ამ მიზნით უვარგისია სუფთა თიხა, რად-

გან წვიმის შემდეგ ის მზეზე სკდება, ხოლო ქვანარივე სამყარო ძარღვი-
ანია და ზემოხსენებული ნაკლით არ ხსიათდება.

ისევე, როგორც ქვისა და მიწის ხარისხს ექცეოდა ყურადღება, სა-
თანადო წესები იყო დაცული ხევში ხის მასალის მოხმარების საქმე-
შიც. ტყიდან მოტანილ ხეებს ჩრდილში და მყუდრო ადგილას აწყობ-
დნენ, რომ მზესა და ქარს არ დაეხეთქა. ყურადღება ექცეოდა ხეების
დალაგების წესსაც, მრუდე ხეს ქვემოთ დებდნენ, რომ სხვა ხეების და-
წოლით გასწორებულიყო. ამავე მიზნით მრუდე ხეს სახლის გადახურ-
ვაშიც ზურგს ზემოთკენ შეუქცევდნენ, რათა მასზე დაწოლილ სიმძი-
მეს ის დაეზნიქა და გაესწორებინა.

ხის მასალიდან მოხვედები მშენებლობაში ძირითადად იყენებდნენ
ეკალსა და ფიჭვს. ეს ბუნებრივია, ვინაიდან ხევის სხვადასხვა ადგი-
ლებში გავრცელებული ნაირი ჯიშის ხეებს შორის განსაკუთრებით ჭარ-
ბად ფიჭვი და ეკალი ყოფილა წარმოდგენილი. ხევში დღემდე არის
შემორჩენილი ადგილობრივ მოჭრილი ხეებით დახურულ-გამართული
სახლები. ასეთებია, მაგალითად, ფიჭვი და ღებო და ნაგებო
ტანილი ხეებით დახურული წიკლაურების სახლი სოფ. ხუროთისში;
ითონიშვლების სახლი სოფ. ყანობში, რომლის I და II სართულთა სა-
ხურავად ყანობის ეკალი-დან (ასე იწოდება ერთი ადგილი, სადაც
ადრე გაუვალი ეკალი მდგარა, ხოლო დღეს მისი ნაშთიც კი აღარ მოი-
პოვება) გამოტანილი ხეებია გამოყენებული; ყურო და ნაგებო
ლი ეკალით დახურული ღუდუშაურების სახლი სოფ. ყაზბეგში;
ამავე სოფელში ილია ფიცხელაურის სახლი, რომელიც ფიჭვი და ღ-
მებში მოჭრილი ხეებითაა დართული და ა. შ.

მაგრამ ადგილობრივი მასალით ყველაფრის გაკეთება ვერ ხერხ-
დებოდა და სახლის კარებისათვის მაინც მუხა, თელა ან წიფელი მთიუ-
ლეთიდან მოჰქონდათ. ფიჭვისაგან გამოთლილი კარების გაკეთება კი
არ იყო მიზანშეწონილი, ვინაიდან სახლისა და იქ მცხოვრები ოჯახის
უშიშროება კარების სიმაგრეზეც ბევრად იყო დამოკიდებული.

* * *

კედლების აშენებას, სახლის გადახურვასა და გამართვას მოჰყე-
ბოდა კედლების შიგნიდან შელესვა, რასაც ხევში გაგოზვა, ანუ გოზვა
ეწოდება.

მთხრობლების გადმოცემით, შესაღეს მასალად ძველად გამოყენებული ყოფილა ლამ-კარი. ეს ზოგიერთი საკმაოდ ხანდაზმული ქვიტყარის სახლების დღემდე შემონახული შელესილი კედლების მიხედვითაც დასტურდება, მაგრამ ძალიან ხშირად სახლის აშენება შეუღესავდაც ხდებოდა და მას არც თვლიდნენ საჭიროდ იმ მოტივით, რომ კედლის გულში ჩაყოლებული მიწის მეშვეობით სიცივისაგან დაცვის საკითხი მოწესრიგებული იყო.

მთხრობლებისავე მტკიცებით, შედარებით გვიან თითქმის ნეხე-მიწა იქნა ამ დანიშნულებით გამოყენებული, რაც მართებული არ უნდა იყოს. უფრო მიზანშეწონილი იქნება მოცემულ შემთხვევაში რომ ბიოჩით წარმოვიდგინოთ, ანდა ორივე მათგანის ერთდროულად მოხმარება ვიგულისხმოთ, ოღონდ ნეხე-მიწის გამოყენების ტრადიცია შედარებით გავრცელებულად უნდა ჩავთვალოთ, ვინაიდან მოხვევსათვის უფრო ხელმისაწვდომი იყო ნეხე-მიწა, ვიდრე ლამ-კარი. მშენებლები ორ წილ გაცივლ მიწას ერთ წილ ძროხის ახალ ნაკელს და ცოტა ბზეს ერთმანეთში ბარით აურევდნენ და ფეხებით იმდენ ხანს ჭყლიტდნენ, ვიდრე ეს მასა ფეხს ცომივით არ მიეკვრებოდა. ამის შემდეგ კედლის შეღესვას იწყებდნენ. ასე შეღესილსა და გამშრალ კედელზე მხოლოდ კირის გადამსვლა თვლიდნენ საჭიროდ და საქმეც ამით მთავრდებოდა.

ლამ-კირით თუ ნეხე-მიწით შეღესილი კედლის ერთ ან რამდენიმე ადგილზე ისტატი, ანდა ოჯახის რომელიმე წევრი თითებავლილ ხელს მიატყამდა და სამახსოვროდ მის გამოსახულებას აღბეჭდიდა. უფრო ხშირად ამას აკეთებდა ოჯახის უფროსი, ზოგჯერ კი რიგითი წევრიც, რომელთაგან ერთ-ერთი შესაძლებელია თითონვე ყოფილიყო კედლის ამგები ისტატი. ე. ი. ხელის დარტყმა არ განისაზღვრებოდა ისტატობის თუ სახლის წევრობის უფლებით; ერთსაც და მეორესაც შეეძლო ასეთი სამახსოვრო ნიშნის დასმა და ამით თავისი სახელის უკვდავყოფა ოჯახის შემდგომ თაობათა შორის.

ნაგოზზე გამოსახული ასეთი ანაბეჭდები ყოფილა მოცემული ხაიკაშვილების, ქუშაშვილების (სოფ. ყაზბეგი) და სხვათა ძველ სახლებში. სოფ. ზურთისში, წიკლაურების სახლის მეორე სართულზე ორ ადგილასაა ხელის ანაბეჭდი: ერთი მთავანი ახალი შეღესვის შედეგად დაფარულია, ხოლო მეორე ხელის მტევანი კარგად არის გამოსახული

კულაზე. ამ სახლის პატრონის ესო წიკლაურის ცნობით, კულაზე აღ-
ბეჭდილია სახლის ამგებისა და პირველი მკვიდრის — თ ა ზ ი წ ი ძ
ლო უ რ ი ს მარცხენა ხელი, მარცხენა ხელის გამოსახვის მიზნად
მთხოვლობა დაასახელა ის ვარეძეობა, რომ „თახი ცაია ყოფილია“,
მაგრამ ეს იმის დასამტკიცებლად როდი გამოდგება, თითქმის მხოლოდ
მარჯვენა ხელის დარტყმის წესი იყო ხეში გავრცელებული, როგორც
სხვა მთხოვლობები გვიჩვენებენ, აქედნებზე და აქედნებზე ნებისმიერი
ხელის გამოსახვა ყოფილა წესად, რადგან მარჯვენა თუ მარცხენა ხე-
ლის დარტყმას არავითარი სხვა მნიშვნელობა არ ჰქონია, ვერც იმისა,
რომ ნაგებობაზე სამახსოვრო ნიშანი დაესვათ. ამგვარი ტრადიციის
გავრცელებად შეიძლება მივიჩნიოთ ხეში დღემდე შემორჩენილი ისე-
ო თი ჩვეულება, როგორიცაა საღებავში დასველებული ხელის დარტყმა
ი აქედნებზე, ოღონდ არა სახლის შიგნითა, არამედ მის გარე კედელზე.

4-
6-
7-
8-
9-
10-
11-
12-
13-
14-
15-
16-
17-
18-
19-
20-
21-
22-
23-
24-
25-
26-
27-
28-
29-
30-
31-
32-
33-
34-
35-
36-
37-
38-
39-
40-
41-
42-
43-
44-
45-
46-
47-
48-
49-
50-
51-
52-
53-
54-
55-
56-
57-
58-
59-
60-
61-
62-
63-
64-
65-
66-
67-
68-
69-
70-
71-
72-
73-
74-
75-
76-
77-
78-
79-
80-
81-
82-
83-
84-
85-
86-
87-
88-
89-
90-
91-
92-
93-
94-
95-
96-
97-
98-
99-
100-
101-
102-
103-
104-
105-
106-
107-
108-
109-
110-
111-
112-
113-
114-
115-
116-
117-
118-
119-
120-
121-
122-
123-
124-
125-
126-
127-
128-
129-
130-
131-
132-
133-
134-
135-
136-
137-
138-
139-
140-
141-
142-
143-
144-
145-
146-
147-
148-
149-
150-
151-
152-
153-
154-
155-
156-
157-
158-
159-
160-
161-
162-
163-
164-
165-
166-
167-
168-
169-
170-
171-
172-
173-
174-
175-
176-
177-
178-
179-
180-
181-
182-
183-
184-
185-
186-
187-
188-
189-
190-
191-
192-
193-
194-
195-
196-
197-
198-
199-
200-
201-
202-
203-
204-
205-
206-
207-
208-
209-
210-
211-
212-
213-
214-
215-
216-
217-
218-
219-
220-
221-
222-
223-
224-
225-
226-
227-
228-
229-
230-
231-
232-
233-
234-
235-
236-
237-
238-
239-
240-
241-
242-
243-
244-
245-
246-
247-
248-
249-
250-
251-
252-
253-
254-
255-
256-
257-
258-
259-
260-
261-
262-
263-
264-
265-
266-
267-
268-
269-
270-
271-
272-
273-
274-
275-
276-
277-
278-
279-
280-
281-
282-
283-
284-
285-
286-
287-
288-
289-
290-
291-
292-
293-
294-
295-
296-
297-
298-
299-
300-
301-
302-
303-
304-
305-
306-
307-
308-
309-
310-
311-
312-
313-
314-
315-
316-
317-
318-
319-
320-
321-
322-
323-
324-
325-
326-
327-
328-
329-
330-
331-
332-
333-
334-
335-
336-
337-
338-
339-
340-
341-
342-
343-
344-
345-
346-
347-
348-
349-
350-
351-
352-
353-
354-
355-
356-
357-
358-
359-
360-
361-
362-
363-
364-
365-
366-
367-
368-
369-
370-
371-
372-
373-
374-
375-
376-
377-
378-
379-
380-
381-
382-
383-
384-
385-
386-
387-
388-
389-
390-
391-
392-
393-
394-
395-
396-
397-
398-
399-
400-
401-
402-
403-
404-
405-
406-
407-
408-
409-
410-
411-
412-
413-
414-
415-
416-
417-
418-
419-
420-
421-
422-
423-
424-
425-
426-
427-
428-
429-
430-
431-
432-
433-
434-
435-
436-
437-
438-
439-
440-
441-
442-
443-
444-
445-
446-
447-
448-
449-
450-
451-
452-
453-
454-
455-
456-
457-
458-
459-
460-
461-
462-
463-
464-
465-
466-
467-
468-
469-
470-
471-
472-
473-
474-
475-
476-
477-
478-
479-
480-
481-
482-
483-
484-
485-
486-
487-
488-
489-
490-
491-
492-
493-
494-
495-
496-
497-
498-
499-
500-
501-
502-
503-
504-
505-
506-
507-
508-
509-
510-
511-
512-
513-
514-
515-
516-
517-
518-
519-
520-
521-
522-
523-
524-
525-
526-
527-
528-
529-
530-
531-
532-
533-
534-
535-
536-
537-
538-
539-
540-
541-
542-
543-
544-
545-
546-
547-
548-
549-
550-
551-
552-
553-
554-
555-
556-
557-
558-
559-
560-
561-
562-
563-
564-
565-
566-
567-
568-
569-
570-
571-
572-
573-
574-
575-
576-
577-
578-
579-
580-
581-
582-
583-
584-
585-
586-
587-
588-
589-
590-
591-
592-
593-
594-
595-
596-
597-
598-
599-
600-
601-
602-
603-
604-
605-
606-
607-
608-
609-
610-
611-
612-
613-
614-
615-
616-
617-
618-
619-
620-
621-
622-
623-
624-
625-
626-
627-
628-
629-
630-
631-
632-
633-
634-
635-
636-
637-
638-
639-
640-
641-
642-
643-
644-
645-
646-
647-
648-
649-
650-
651-
652-
653-
654-
655-
656-
657-
658-
659-
660-
661-
662-
663-
664-
665-
666-
667-
668-
669-
670-
671-
672-
673-
674-
675-
676-
677-
678-
679-
680-
681-
682-
683-
684-
685-
686-
687-
688-
689-
690-
691-
692-
693-
694-
695-
696-
697-
698-
699-
700-
701-
702-
703-
704-
705-
706-
707-
708-
709-
710-
711-
712-
713-
714-
715-
716-
717-
718-
719-
720-
721-
722-
723-
724-
725-
726-
727-
728-
729-
730-
731-
732-
733-
734-
735-
736-
737-
738-
739-
740-
741-
742-
743-
744-
745-
746-
747-
748-
749-
750-
751-
752-
753-
754-
755-
756-
757-
758-
759-
760-
761-
762-
763-
764-
765-
766-
767-
768-
769-
770-
771-
772-
773-
774-
775-
776-
777-
778-
779-
780-
781-
782-
783-
784-
785-
786-
787-
788-
789-
790-
791-
792-
793-
794-
795-
796-
797-
798-
799-
800-
801-
802-
803-
804-
805-
806-
807-
808-
809-
810-
811-
812-
813-
814-
815-
816-
817-
818-
819-
820-
821-
822-
823-
824-
825-
826-
827-
828-
829-
830-
831-
832-
833-
834-
835-
836-
837-
838-
839-
840-
841-
842-
843-
844-
845-
846-
847-
848-
849-
850-
851-
852-
853-
854-
855-
856-
857-
858-
859-
860-
861-
862-
863-
864-
865-
866-
867-
868-
869-
870-
871-
872-
873-
874-
875-
876-
877-
878-
879-
880-
881-
882-
883-
884-
885-
886-
887-
888-
889-
890-
891-
892-
893-
894-
895-
896-
897-
898-
899-
900-
901-
902-
903-
904-
905-
906-
907-
908-
909-
910-
911-
912-
913-
914-
915-
916-
917-
918-
919-
920-
921-
922-
923-
924-
925-
926-
927-
928-
929-
930-
931-
932-
933-
934-
935-
936-
937-
938-
939-
940-
941-
942-
943-
944-
945-
946-
947-
948-
949-
950-
951-
952-
953-
954-
955-
956-
957-
958-
959-
960-
961-
962-
963-
964-
965-
966-
967-
968-
969-
970-
971-
972-
973-
974-
975-
976-
977-
978-
979-
980-
981-
982-
983-
984-
985-
986-
987-
988-
989-
990-
991-
992-
993-
994-
995-
996-
997-
998-
999-
1000-
1001-
1002-
1003-
1004-
1005-
1006-
1007-
1008-
1009-
1010-
1011-
1012-
1013-
1014-
1015-
1016-
1017-
1018-
1019-
1020-
1021-
1022-
1023-
1024-
1025-
1026-
1027-
1028-
1029-
1030-
1031-
1032-
1033-
1034-
1035-
1036-
1037-
1038-
1039-
1040-
1041-
1042-
1043-
1044-
1045-
1046-
1047-
1048-
1049-
1050-
1051-
1052-
1053-
1054-
1055-
1056-
1057-
1058-
1059-
1060-
1061-
1062-
1063-
1064-
1065-
1066-
1067-
1068-
1069-
1070-
1071-
1072-
1073-
1074-
1075-
1076-
1077-
1078-
1079-
1080-
1081-
1082-
1083-
1084-
1085-
1086-
1087-
1088-
1089-
1090-
1091-
1092-
1093-
1094-
1095-
1096-
1097-
1098-
1099-
1100-
1101-
1102-
1103-
1104-
1105-
1106-
1107-
1108-
1109-
1110-
1111-
1112-
1113-
1114-
1115-
1116-
1117-
1118-
1119-
1120-
1121-
1122-
1123-
1124-
1125-
1126-
1127-
1128-
1129-
1130-
1131-
1132-
1133-
1134-
1135-
1136-
1137-
1138-
1139-
1140-
1141-
1142-
1143-
1144-
1145-
1146-
1147-
1148-
1149-
1150-
1151-
1152-
1153-
1154-
1155-
1156-
1157-
1158-
1159-
1160-
1161-
1162-
1163-
1164-
1165-
1166-
1167-
1168-
1169-
1170-
1171-
1172-
1173-
1174-
1175-
1176-
1177-
1178-
1179-
1180-
1181-
1182-
1183-
1184-
1185-
1186-
1187-
1188-
1189-
1190-
1191-
1192-
1193-
1194-
1195-
1196-
1197-
1198-
1199-
1200-
1201-
1202-
1203-
1204-
1205-
1206-
1207-
1208-
1209-
1210-
1211-
1212-
1213-
1214-
1215-
1216-
1217-
1218-
1219-
1220-
1221-
1222-
1223-
1224-
1225-
1226-
1227-
1228-
1229-
1230-
1231-
1232-
1233-
1234-
1235-
1236-
1237-
1238-
1239-
1240-
1241-
1242-
1243-
1244-
1245-
1246-
1247-
1248-
1249-
1250-
1251-
1252-
1253-
1254-
1255-
1256-
1257-
1258-
1259-
1260-
1261-
1262-
1263-
1264-
1265-
1266-
1267-
1268-
1269-
1270-
1271-
1272-
1273-
1274-
1275-
1276-
1277-
1278-
1279-
1280-
1281-
1282-
1283-
1284-
1285-
1286-
1287-
1288-
1289-
1290-
1291-
1292-
1293-
1294-
1295-
1296-
1297-
1298-
1299-
1300-
1301-
1302-
1303-
1304-
1305-
1306-
1307-
1308-
1309-
1310-
1311-
1312-
1313-
1314-
1315-
1316-
1317-
1318-
1319-
1320-
1321-
1322-
1323-
1324-
1325-
1326-
1327-
1328-
1329-
1330-
1331-
1332-
1333-
1334-
1335-
1336-
1337-
1338-
1339-
1340-
1341-
1342-
1343-
1344-
1345-
1346-
1347-
1348-
1349-
1350-
1351-
1352-
1353-
1354-
1355-
1356-
1357-
1358-
1359-
1360-
1361-
1362-
1363-
1364-
1365-
1366-
1367-
1368-
1369-
1370-
1371-
1372-
1373-
1374-
1375-
1376-
1377-
1378-
1379-
1380-
1381-
1382-
1383-
1384-
1385-
1386-
1387-
1388-
1389-
1390-
1391-
1392-
1393-
1394-
1395-
1396-
1397-
1398-
1399-
1400-
1401-
1402-
1403-
1404-
1405-
1406-
1407-
1408-
1409-
1410-
1411-
1412-
1413-
1414-
1415-
1416-
1417-
1418-
1419-
1420-
1421-
1422-
1423-
1424-
1425-
1426-
1427-
1428-
1429-
1430-
1431-
1432-
1433-
1434-
1435-
1436-
1437-
1438-
1439-
1440-
1441-
1442-
1443-
1444-
1445-
1446-
1447-
1448-
1449-
1450-
1451-
1452-
1453-
1454-
1455-
1456-
1457-
1458-
1459-
1460-
1461-
1462-
1463-
1464-
1465-
1466-
1467-
1468-
1469-
1470-
1471-
1472-
1473-
1474-
1475-
1476-
1477-
1478-
1479-
1480-
1481-
1482-
1483-
1484-
1485-
1486-
1487-
1488-
1489-
1490-
1491-
1492-
1493-
1494-
1495-
1496-
1497-
1498-
1499-
1500-
1501-
1502-
1503-
1504-
1505-
1506-
1507-
1508-
1509-
1510-
1511-
1512-
1513-
1514-
1515-
1516-
1517-
1518-
1519-
1520-
1521-
1522-
1523-
1524-
1525-
1526-
1527-
1528-
1529-
1530-
1531-
1532-
1533-
1534-
1535-
1536-
1537-
1538-
1539-
1540-
1541-
1542-
1543-
1544-
1545-
1546-
1547-
1548-
1549-
1550-
1551-
1552-
1553-
1554-
1555-
1556-
1557-
1558-
1559-
1560-
1561-
1562-
1563-
1564-
1565-
1566-
1567-
1568-
1569-
1570-
1571-
1572-
1573-
1574-
1575-
1576-
1577-
1578-
1579-
1580-
1581-
1582-
1583-
1584-
1585-
1586-
1587-
1588-
1589-
1590-
1591-
1592-
1593-
1594-
1595-
1596-
1597-
1598-
1599-
1600-
1601-
1602-
1603-
1604-
1605-
1606-
1607-
1608-
1609-
1610-
1611-
1612-
1613-
1614-
1615-
1616-
1617-
1618-
1619-
1620-
1621-
1622-
1623-<

ქართლი, კახეთი, მთიულეთი, იმერეთი, ლეჩხუმი, სამეგრელო, სვანეთი, აფხაზეთი, სამხრეთ ოსეთი და ჩრდილო კავკასია (თხაზარდი). აღნიშნულ ადგილებში არსებულ ძეგლებზე ხელების გამოსახულების თარიღები ლაგდება IX—XIX საუკუნეების სივრცეზე. ფიგურალური საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლებზე ხელის გამო-სახულებანი უმთავრესად ცალკე, ხოლო იშვიათად სხვა ემბლემატთან კომბლექსში წარმოდგენილი³⁶.

კავკასიის ფარგლებში, სახელდობრ ხეცურების, ოსების, ინგუშების და სხვა მთიელთა ყოფაში ხელის გამოსახულებებს ვხვდებით კოშკებისა და საკულტო ნაგებობათა კედლებზე³⁷. „ხეცურულ ორნამენტში ის ტაგრუცებსა და „ბეჭზე“ მოცემული, ³⁸ ხოლო კავკასიის მრავალადგილას ის ამჟღავნებს სახით იყო გავრცელებული³⁹. ხელის სიმბოლური გამოსახულება ირმის რქებზე და კლდეზე გამოკაწრული სურათების მიხედვით პალეოლითის ეპოქიდან დასტურდება ⁴⁰ და ირკვევა, რომ ხელთან დაკავშირებული მითიური და რელიგიური წარმოდგენები პირველყოფილი საზოგადოებისთვისაც დამახასიათებელი⁴¹.

ხელის განსაკუთრებული და მრავალმხრივი მნიშვნელობის შესახებ მეტყველებს მრავალი ისტორიული დოკუმენტი და იურიდიული ხასიათის ძეგლი. გამორკვეულია, რომ „კელი“, მნიშვნელობით ლათინურს manus „მანუს“-ს უდრიდა და უფლებასა და საქმეს ეწოდებოდა⁴². „ხელი“, როგორც მატერიალური ან „წერილობითი“ ნიშანი ქონებაზე საკუთრებისა, წარმოადგენს წინაფეოდალური საქართველოს ისტორიული სინამდვილის მეგკეიდრეს⁴³.

როგორც ვხედავთ, ხელის გამოსახულების ტრადიცია უძველესი ეპოქიდან მომდინარეობს, ხოლო ხელს მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს მიკუთვნებული. ერთ-ერთ ყველაზე საყურადღებო მხარეს წარმოადგენს ის, რომ ხელი ძალისა, სიმტკიცისა და უფლების სიმბოლოდაც იყო მიჩნეული. ხევის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ხელის გამოსახვის ჩვეულება, რასაც ადგილობრივი მოსახლეობა შთამომავლობისათვის სამახსოვროდ აღბეჭდვის სურვილით ხსნის (და რაც თავისთავად საგულისხმო ჩანს, როგორც გვიანდელი მოვლენა), საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურს განეკუთვნება, რის შესახებაც ზემოთ მოყვანილი სამეცნიერო ლიტერატურა მეტყველებს.

სახლის მშენებლობისა და მასთან დაკავშირებული ძველი წეს-ჩვეუ-
ლებების შესახებ მსჯელობა იმით შეიძლება დავამთავროთ, რომ ახალ
სახლში დაბინავებული ოჯახი ნათესავებსა და მეზობლებს პატივობდა
და სახლის სამზღოს იხდიდა. თავის მხრივ მიპატიებულნიც ძველნი
მივიდოდნენ და სახლს მიულოცავდნენ. ასეთ შემთხვევაში კლავდნენ
„სახლის ანგელოზის“ სახელზე „დასულდგმულბულ“ კურატს ან
ყოჩს და ოჯახის მფარველ წმინდანებს მომავალ სიკეთესა და ბედნიე-
რებას უსთხოვდნენ.

ახლად აშენებული სახლის დალოცვის ეს წესი სრულდება თანამედ-
როვე ხევშიც, მაგრამ აქ არსებითად შეიცვალა სახლის მშენებლობის
ხერხიც და ნაგებობის კონსტრუქციაც. მშრალი წყობით კედლის მშე-
ნებლობას აქ მხოლოდ იშვიათად შეხვდება კაცი და გაბატონებული
მღვთმარეობა დაიკავა ხსნარით მშენებლობის პრაქტიკამ. ასეთი კე-
დელი უფრო სწრაფადაც შენდება და იაფიც ჯდება, ვინაიდან კედლის
გადასაბმელად გამოყენებულია ადვილად ხელმისაწვდომი ლამ-კირისა
და ცემენტის ხსნარი, ხოლო, ამის გამო, ქვის დამუშავებისათვის იმ-
დენი დრო და შრომა აღარ იხარჯება, რამდენიც საჭირო იყო კედლის
მშრალად გების შემთხვევაში. სწრაფად მშენებლობას ხელს უწყობს
მასალის მოტანის სიადვილეც საავტომობილო ტრანსპორტის განვითა-
რების გამო.

კედლის მშენებლობის წესთან ერთად მევეთრად შეიცვალა სახლის
გადახურვის, გადატხერის, იატაკის გაწყობისა და კარ-ფანჯრების გა-
მართვის წესები.

მშენებლობის პრაქტიკაში მომხდარი მევეთრი ცვლილებების გამო
მოხვევთა მეტეველებებში ფეხი მოიკიდა მანამდე უცხო რუსულმა ტერ-
მინოლოგიამ, ვინაიდან, კრამიტითა და თუნუქით გადახურვა თუ ქე-
რის, იატაკის და კარ-ფანჯრების გაწყობა ქ. ვლადიკავკიდან (ახლან-
დელი ორჯონიკიძე) მოწვეული რუსი ან ბერძენი ოსტატების ხელით
ხდებოდა. შემდეგში ეს ხელობა მოხვევებმაც აითვისეს, მაგრამ რაკი
ოსტატების მოწვევას დღესაც აქვს ადგილი, ხოლო ისინი მშენებლობა-
ში გამოყენებულ საგნებს რუსული სახელებით მოიხსენიებენ, მოწვეულ
ოსტატთა ნახელავს მოხვევებიც მხოლოდ რუსულის გავლენით სდებენ

სახელს, ასეთებია, მაგალითად: "ბალკები", "ჩორნი პოლი", "სტრა-
ფილი", "პოლი", "ტრიკატკა", "ბატალიკი", "ლისტები", "კრიშაჟა",
"ეოლობი", "ტრუბაჟა", "სტეკლო" და ა. შ.

ბანიაში სახლების ნაცვლად თუხუჩითა და კრამიტით გადახურული
სახლების მშენებლობა ხევში ფერს იკიდებს XX საუკუნის დასაწყისიდან
და აღნიშნული ტერმინებიც ამასთან დაკავშირებით გვრეკლდება, ძველ-
მა სახლმა და მშენებლობის ძველმა წესებმა თანდათანობით აღვილი
დაუთმო ახალს საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შედეგად.

იმის მაჩვენებელია, რომ საზამთრო საცხოვრებლად განკუთვნილი ქვე-
და სართული დიდი მოცულობისა იყო და ორი განყოფილებისაგან შე-
დგებოდა. დღემდე შემორჩენილი მოგრო მოყვანილობის სათავსო
დიდხანს გამოიყენებოდა საზამთრო ბინად, ხოლო მეორე ნაწილი აქ
მცხოვრები დიდი ოჯახის გაცირის შემდეგ კარგეს მნიშვნელობას და
ინგრევა.

ქვემოდასა სართულში ასახვლელად გამოყენებული იყო რო-
გორც წინა მხრიდან მიშენებული ქვის კიბე, ისე პირველი სართულის
ჭერში დატანებული ოთხკუთხედი ხერელი — ე. წ. ერდო. ერ-
დოზე მიდგმული ხის კიბით სარგებლობდნენ მტრიანობის დროს. და-
მთავ, რაჟი საქონელს დაბინავებდნენ და ძილის დროც მოვიდოდა,
მუხის მაგარ კარებს შიგნიდან ურდულით (რომელსაც ხევში ეწოდება
კედ ან ბაწკინტა) კეტავდნენ, ხოლო საჭიროების შემ-
თხვევაში სართულთა შორის კავშირის დასამყარებლად ერდის იყენებ-
დნენ.

ვინაიდან ერდო ყველა ორ და მეტ სართულიან სახლს გააჩნდა,
ამიტომ თანამედროვე ხევში ძველი დროის საცხოვრებლის ზოგად
სახელწოდებად მიღებულია ერდო ან სახლი. ამავე სახელ-
წოდებითაა ცნობილი ამ ელემენტის მქონე ნაგებობანი საქართველოს
სხვა კუთხეებშიც.⁴¹

ხევში ერდო ეწოდებოდა არა მარტო სართულების დამაკავშირე-
ბელს, არამედ კერის თავზე ბანში ამოჭრილ საკვამლე ხერელსაც. ის
ბანში მარტო ბოლის გასვლის მიზნით ყოველდღეობდა, არამედ სი-
ნათლის შემოსასვლელად და პაერის ცირკულაციისთვისაც.

საჭიროა აქვე ითქვას, რომ განათებისა და პაერისათვის ამგვარი
ხერელი კეთდებოდა მხოლოდ სენა-სა (ყველ-ერბოს შესანახი
ოთახი) და კუთხის (მატყლის, ტყავების და სხვადასხვა ინვენტარის
სათავსო) ჭერში და მას ერქვა ბანის სარკმელი. ამისგან გან-
სხვავებით, კედელში არსებულ სასინათლოს პირდაპირ სარკმელი
ეწოდება. ხოლო ზოგჯერ მას შეცდომით შუქუნას ეძახიან. სინამდვი-
ლეში, ძველი მოხუერი გაგებით, შუქუნა ერქვა კედელში გამო-
ყვანილ პატარა თანხას, რომელსაც უკმეტებდნენ ქვის ან ხის თითო-
ორიოთხედი და მასზე წვრილმან საოჯახო ნივთებს აწყობდნენ.

სხვათა შორის, უნდა ითქვას, რომ ეტიმოლოგიურად შუქუნა-ს
23

II. ძველი ღარიც საცხოვრებელი ნაგებობანი

ჩვენ ეპოქაშივე შემონახული საცხოვრებელი ნაგებობების, ნასახ-
ლარებისა და ხალხური გადმოცემების მიხედვით ნათლად ჩანს, რომ
მოხვედები ცხოვრობდნენ ორ, სამ და არაიშვითად ოთხსართულიან
სახლებში.

თანამედროვე ტიპის სახლების გავრცელებამდე ხევში გვხვდებოდა
ერთსართულიანი ბანიანი სახლებიც, მაგრამ XIX—XX სს. აქ განსაკუთ-
რებით მრავლად იდგა ქვის ორსართულიანი და ბანით გადახურული
ნაგებობანი. რაც შეეხება სამ-ოთხსართულიან ნაგებობებს, ამთვან
აღსანიშნავია ორი სახეობის საცხოვრებელი — ტერასული ფორმის
სამსართულიანი სახლი და სამ-ოთხსართულიანი ციხე-სახლი. ამგვა-
რი სახეობის ნაგებობანი XIX—XX სს. ხევმა მხოლოდ იშვიათი ეგზემ-
პლარების სახით შემოინახა. საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე
კი, როდესაც საქართველოს სხვა კუთხეებთან ერთად ხევიც სწორად
ვარდებოდა განსაცდელში გამდებებული შემოსევის გამო, მრავალ-
სართულიანი ციხე-სახლი საცხოვრებლის ყველაზე გავრცელებულ
ფორმას წარმოადგენდა. ხევში შემონახული ყველა ამ სახეობის სა-
ცხოვრებელ ნაგებობათა შესახებ რომ წარმოდგენა გიქონიოთ, გვეც-
ნოთ თითოეული მთვანის ძირითად ნიშნებს.

1. ორსართულიანი ნაგებობანი

ძველი ტიპის ორსართულიანი სახლები XIX საუკუნის ხევში თუ
კიდეც იყო შემონახული, საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემ-
დეგ ასეთი ნაგებობანი თითქმის მთლიანად მოიპო ან ახალი მოთხოვ-
ნილების შესაბამისად გადაკეთდა. დაბეჭდებით შეიძლება ითქვას,
რომ თანამედროვე ხევში არც ერთი ძველი ორსართულიანი სახლი აღარ

არის შემონახული თავდაპირველი სახით, მაგრამ გადარჩენილი ნაწილები თუ ნაგრევების მიხედვით ამგვარი ნაგებობის მეტ-ნაკლები სისრულით დასსიათება ჯერ კიდევ შესაძლებელია. საილუსტრაციოდ გამოდგება თუნდაც ლულუშურების (ყაზიეთ) სახლი სოფ. ყაზბეგში, რომელიც სოფლის ძველ (ზემო) უბანში დგას და შინაგანი რეკონსტრუქციისა თუ ნაწილობრივი ნგრევის მიუხედავად მაინც ერთ-ერთ სინტერესო ნაგებობას წარმოადგენს (ტაბულა I).

აღნიშნული ნაგებობის პირველ სართულს (ტაბ. VI, სურ. 2) ეწოდება ქოით სახლი, ხოლო მეორეს — ზაით სახლი. სახლის წინა მხარეს მიშენებულია ე. წ. ქოით დარიფანი ანუ საცხენეი. რომლისგანაც ქვის კედლის ტიხრით (საყალი) და გვი, საწოლა ვი) გამოყოფილია საწვალა (საწოლი). იგი წარმოადგენდა ახლად დაქორწინებულთაგანს დროებით (ერთწლიანად), ხოლო შემდეგში უკვე საქონლის მომვლელი კაცის მუდმივ საძინებელ ოთახს.

საწოლ ოთახთან საცხენეს აკავშირებდა მათ მტხრავ კედელში დატანებული ოთხკუთხედი ფორმის კარები. სამაგიეროდ თალიანი კარებით შევიდით საცხენიდან ბოსელში, რომელსაც ხევში ქოთა ეწოდება. ბოსელი მოიცავდა პირველი სართულის ნახევარს და თავის მხრივ რამდენიმე ნაწილად იყოფოდა. ბოსლის ერთი ნახევარი გამოიყენებოდა ფურების (მეწველი ძროხები, დეკეულები) სადგომად და მას საძროხე ეწოდებოდა. იქვე იყო მოღობილი საცხე ხბოებისათვის, ხოლო ბოსლის მეორე ნახევარი იყოფოდა საბერე-დ (ხარებისა და მოზერების სადგომი), საცხე-დ (რომელიც მოღობილი იყო ზამთარში ბაგურ კვებაზე მყოფი ე. წ. ბაგის ცხერე-ბისათვის) და საბატკან-დ, (სადაც ამყოფებდნენ ძუძუთა ბატკნებს).

ქვედა სართულის ერთი ნახევარი თუ ამგვარად დანაწილებულ ბოსელს წარმოადგენდა, ამ სართულის მეორე ნახევარი ზამთრობით ოჯახის საცხოვრებლად იყო გამოყენებული. მას ხევში ქოთ სახლი ერქვა და ამის მიხედვით მთელი ქვედა სართული ბოსლიანად ამავე სახელწოდებას ატარებდა. რაჟი ამ სახლის თითქმის ნახევარი უკვე დანგრეულია, ამიტომ არც ქვედა სართულია სისრულით შემონახული. მაგრამ კედლების ნაშთები, ხის ბოძები და კულები (ქვის სვეტები)

შესატყვისია ხეცსურული შუკუმი⁴⁵, ანუ შუკუმი⁴⁶, რაც სწორედ შუკის შემოსახულ სარკელს ნიშნავს. თანამედროვე ხეცში სარკმლისადმი შუკუნაჲს წოდება შეხამებულია ხეცსურული ღია-ლექტის გველენით აიხსნებოდა.

ზემოთ მოყვანილი ტერმინების შინაარსზე სათანადო წარმოდგენას ვვაძლევს წერილობითი წყაროებიც. „ვეფხისტყაისანში“ სარკმელი იყო ყოველთვის ფანჯრის, სანთურის მნიშვნელობით გვხვდება⁴⁷. საბა ორბელიანის განმარტებით, **სარკმელი** არის „სახლთ სასიხათლო გარდასაჭურეტი“.

იგ. ჭავჭავაძის დაკვირვებით, სარკმელი თავდაპირველად მხოლოდ ჭერში დატანულ საკვამლეს წარმოადგენდა, მას სარკმელ ეწოდებოდა და რამდენადაც ეს ზერელი ევამლის გასახელები იყო, ხოლო „კუმივე ნიშნავს ბოლის ამოსვლას“, ამდენად „**სარკმელი** წარმოდგარია სარკმელის შემდეგ კედელშიც გაჩნდა⁴⁸. ნათლიადაც, ხოლო სარკმელი შემდეგ კედელშიც გაჩნდა⁴⁹.

როგორც ვხედავთ, წერილობითი წყაროების ჩვენებით, სარკმელი ერქვა ბანში გაკეთებულ ხერელს. ამის შესატყვისად მოხერხი სახლის ცალკეული ნაწილების აღმნიშვნელ სახელწოდებებს შორის გვხვდება ბანის სარკმელი, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ სენაკუთხის სანთურად და ჭერის შემოსახულად იყო გამოყენებული. ბანში არსებული ხერელის აღსანიშნავად ხეცში იხმარებოდა აგრეთვე ერდო და სარკმელი. ამთვან, სართულთა დამაკავშირებელ ხერელს მხოლოდ ერდო ეწოდებოდა, ხოლო ბოლის გასასვლელს როგორც ერდო ერქვა, ისე საკომური.

საკუთრადღებია აღინიშნოს, რომ ძველი ქართული მშენებლობის ძეგლებში სახლისა და სხვა ბრტყელი ნაგებობების სახურავის სახელად ერდო და ბანი ჩანს⁴⁹. ბანში დატანებული ხერელის მნიშვნელობით ერდო იქ არ გვხვდება. სამაგიეროდ, ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ერდო საქართველოში უმთავრესად ბანში ამოჭრილ საკვამლისა და სართულების დამაკავშირებელ ღია აღვივს ერქვა⁵⁰. ასეთივე მნიშვნელობისაა ეს სიტყვა ხეცში, მაგრამ ბანის სინონიმად იქ ის არ ჩანს. რაც შეეხება კედლის სარკმელს, ბოლი აქედანაც ვაღივოდა, მაგრამ მას სარკმელი არ ერქვა. მისი ნამდვილი სახელი იყო სარკმელი, ისევე როგორც სენაკუთხის ბანში დატანებულ ხერელს მხოლოდ ბანის სარკმელი ეწოდებოდა.

ამგვარად, კედელში დატანულ სანთურს ხევში ერქვა ს ა რ კ-
მ ე ლ ი, სენასა და კუთხის ბანში გაკეთებულ ხერელს — ბ ა ნ ი ს.
ს ა რ კ მ ე ლ ი, ბოლის გასასვლელ ღია ადგილს ეწოდებოდა ე რ დ ო
და ს ა კ ო მ უ რ ი, ხოლო სართულების დამაკავშირებელი ხერელის
სახელწოდება იყო ე რ დ ო.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ერდო ამ მიზნით გამოიყენებოდა
მოსალოდნელი სამიშროების შემთხვევაში. ჩვეულებისამებრ კი ქვე-
მოდან ზემო სართულზე აღიოდნენ დერეფანზე მიშენებული ქვის
კიბით. თალიანი კარებით დერეფნიდან შედიოდნენ სახლის მეორე სარ-
თულის შიგნით, რომელიც გეგმაზე თანამედროვე დაყოფითაა ნაჩე-
ნები, მაგრამ ძველად მთელი მისი ფართობი დანგრეული ნაწილითურთ
მხოლოდ ოთხი განყოფილებისაგან შედგებოდა. მოხუერი სახლის
დაყოფის ეს სპეციფიკა კარგად ჩანს აღსაწერად შერჩეული ღულუ-
შაურების სახლის მავალითზე.

გარედან შემოსულისთვის მეორე სართულის პირველ განყოფილებას
წარმოადგენდა ე. წ. კ ა რ ს უ კ ე ნ ა ჯ, სადაც ინახავდნენ სასოფ-
ლო-სამეურნეო ინვენტარს, ცხენის აკაზმულობას, ხელსაწყო-იარა-
ღებს და სხვა. ის შუქს იღებდა კარებიდან ან მისი ფიცრის ნაწილები-
ბიდან.

კარსუკანას მოპირდაპირე მხარეს მარცვლულის ჩასაყრელი კ ა-
რ ო ე ბ ი თ (დიდი ყუთებით) გადაღობილ განყოფილებას ეწოდებოდა
კ უ თ ხ ი, ანუ ს ა მ ა ტ ყ ლ ი ა ჯ, სადაც უმთავრესად ტყავებსა
და მატყლს ინახავდნენ. რაკი მათი დაცვა საჭიროებდა პაერის ცირკულა-
ციას, ამიტომ ამ სათავსოს ჭერში უტოვებდნენ ზემოთ ხსენებულ ბა-
ნის სარკმელს.

ასეთივე სარკმელი უკეთდებოდა ბანში სენას, რომელიც პროდუქ-
ტების შესანახად გამოიყენებოდა და კუთხის გვერდით მდებარეობდა.
ამ მხარეზევე, კარსუკენააგან ლასტის ტიხარით გამოყოფოდა ყვე-
ლაზე დიდი სათავსო, რომელსაც ს ა მ ყ ო ფ ო ერქვა და ოჯახის სა-
ცხოვრებელ ოთახს წარმოადგენდა. ზოგიერთ შემთხვევაში კი სენა
კარსუკენას პირდაპირ მდებარეობდა, ხოლო კუთხი — სამყოფის მო-
პირდაპირე მხარეს. მაგრამ აქ ნაჩვენები რომელი გარიანტითაც უნდა
ყოფილიყო გაწვავებული ეს სათავსოები, ამას არსებითი მნიშვნელობა

არ ჰქონდა, რამდენადაც განლაგების სქემა არ იწვევდა მათი ფუნქციის შეცვლას.

ერთ მხარეზე მდებარე კარსუკენა-კუთხე მეორე მხარეზე მდებარე სამყოფო-სენასაგან გამოყოფილი იყო ლასტის ტიხარით. ზოგჯერ ტიხარის როლს ასრულებდა ფიცრული ან ქვის კედელიც. მხოლოდ კუთხე კარსუკენასაგან ანდა, სხვა კონსტრუქციული განლაგების შემთხვევაში, სამყოფოსაგან იტიხრებოდა დიდი საპურე ხარობით ან გოლრეზით. მათ შორის კავშირი მყარდება გვერდიგვერდ მდგარ ხარობებს ან გოლრეზს შუა შემული ხის კარებით.

* * *

აქ აღწერილი სახლისა და საერთოდ მოხეური ორსართულიანი სახლის მეორე სართულის კომპლექსში განსაკუთრებით დიდი მოცულობისა და თავისი მნიშვნელობითაც საყოვალდებოა ოჯახის საცხოვრებლად გამოყენებული განყოფილება.

საცხოვრებლად განკუთვნილი ოთახი ხევში სხვადასხვა სახელით აღინიშნება. თუ თითოეული სართულის საერთო სახელწოდებებია ქოთი სახლი და ზაით სახლი, საცხოვრებლად მოხმარებულ საზამთრო თუ საზაფხულო ნაწილს ეწოდება: 1. საჭალაბო სახლი, ანუ საჭალაბო, 2. სამყოფო და 3. სახლი.

აქ დასახლებული ზოგიერთი ტერმინის შინაარსი უშუალოდ დაკავშირებულია ოჯახის აღმნიშვნელ სახელწოდებასთან. მოხეური დიალექტით ჭალაბო, ანუ ჭალაბობა, ეწოდება ოჯახს. საბას განმარტებით, ჭალაბო არის „დედა წული“, ხოლო „ჭალაბობა“ — დედა წულიანობა“. აქედან გამომდინარე, საცხოვრებლის იმ განყოფილებასაც, სადაც ოჯახი სადილობდა, თბებოდა და იძინებდა, საჭალაბო სახლი, ანუ საჭალაბო ერქვა, მაგრამ უფრო მეტად სახლის ამ ნაწილის სახელად მიღებული იყო სამყოფო, რაც იმის გამომხატველია, რომ ოჯახს ძირითადად აქ უხდებოდა ყოფნა. ამავდროულად გვხვდება სიტყვა სამყოფელი და სამყოფი საერთოდ საქართველოს წარსულში, რაც დამტკიცებულია წერილობითი წყაროებისა და ლიტერატურული ძეგლების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე.

ზემოაღნიშნულ ტერმინთაგან განსაკუთრებით მრავალმხრივი მნიშვნელობის მქონეა სიტყვა სახლი. როგორც ძველი, ისე თანამედროვე ენებში, სახლი ერთ შემთხვევაში ეწოდება საცხოვრებელი ნაგებობის მთელ კომპლექსს, ხოლო მეორე შემთხვევაში ის სამყოფოს იდენტურია. საცხოვრებელი ოთახისადმი სახლის წოდება იმდენად მიღებულია, რომ მოხვედრასა და სახლსაც იშვიათად ხმარობს, მის უმატებს სახლს და უფრო ხშირ შემთხვევაში საჯალაბოს მივიჩნევთ საჯალაბო სახლს ამბობს. როგორც ზემოთ ითქვა, სიტყვა სახლი ასევე ყოველთვის იხმარება სართულიანობის აღმნიშვნელ ისეთ სახელწოდებებში, როგორიცაა ქოით სახლი, ანუ ძირის სახლი (ქვედა სართული), შუა სახლი (შუა სართული) და ზაით სახლი (ზედა სართული).

ამ მხრივ ხეც პარალელები მოეძებნება როგორც მეზობელი მთიელების ეთნოგრაფიულ ყოფაში, ისე ისტორიულ სინამდვილეში. მაგალითად, ხეცსურეთში კალიიანი სახლის პირველ სართულს (პირველ თვალს) საკუთრად სახლი ეწოდება⁵², ხოლო ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით დადგენილია, რომ სახლი ერქვა რომელიმე ოთახსაც და ის სართულის მნიშვნელობითაც იხმარებოდა. ამის შესაბამისად შუა საუკუნეების ქართულ წყაროებში აღნიშნულია ისეთი სახელწოდებები, როგორიცაა შინაგანი სახლი (სენაკის, ოთახის მნიშვნელობით), ზედა სახლი სამამასახლისო⁵³ და ა.შ.

უფრო გვიანდელი ეპოქის წყაროებზე დაყრდნობითაც ცნობილი გახდა, რომ სახლი ოთახისა და რომელიმე სართულის გამოხატულები ცნების მნიშვნელობით იხმარებოდა⁵⁴.

ცნობილია ის გარემოებაც, რომ ტერმინი სახლი ძველთაგანვე არა მარტო საცხოვრებელი ნაგებობის ან მისი რომელიმე ნაწილის აღსანიშნავად იხმარებოდა, არამედ ის გარკვეული სოციალური ერთეულის სახელწოდებასაც წარმოადგენდა.

რამდენადაც სახლი ნიშნავდა ოჯახს, გვარს თუ ადმინისტრაციულ ერთეულს⁵⁵, ამდენად ყურადღებას იქცევს ხევი დამოწმებული ისეთი სოციალური სახელწოდებები, როგორიცაა სახლი იკაცი, სახლი იკაობა, დიასახლისი, სახლის უფროსი და სხვა. ყველა ეს ტერმინი უშუალო კავშირშია ცნება სახლთან,

ხოლო სახლი ნათესაური ერთეულის მაჩვენებელი ჩანს. სხვაგვარად შეუძლებელი იქნებოდა აქ დასახელებული ტერმინების შინაარსის გაგება. მით უმეტეს, რომ ასე ესმის მათი შინაარსი მოხვედრასაც. მათი გაგებით, სახლი კაცი არის ერთი ოჯახიდან, ერთი სახლიდან გამოსული სისხლით მონათესავე კაცი — ძმა, ბიძაშვილი ან შორეული ნათესავი, ხოლო სახლი კაცობა მამის ხაზით გაერთიანებული ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელია⁵⁶.

განსაკუთრებით ნათლად ჩანს სახლისა და ოჯახის იდენტურობა ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა სახლის უფროსი და დიასახლისი. ექვსის შეტანა არ შეიძლება იმაში, რომ სახლის უფროსობაში იგულისხმება არა ნაგებობის, არამედ ოჯახის უფროსობა, ისევე როგორც დაისახლისი ოჯახში საქლებო საქმის ხელმძღვანელს ნიშნავდა.

როგორც ვხედავთ, ცნება სახლი ხევის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით უშუალო კავშირშია ოჯახისა და ნათესაობის აღმნიშვნელ სოციალურ ტერმინებთან, ხოლო რამდენადაც სახლი ოჯახის იდენტურია, ამდენად ოჯახის საცხოვრებლად განუთვნილი ოჯახისადმი სახლის წოდების მიზეზი ადვილად გასაგებაა არსებული სოციალური ვითარების გათვალისწინების საფუძველზე. ნაგებობის ამწოდება, რომელიც ოჯახის (სახლის) საცხოვრებლად იყო გამოყენებული, სადგომის მნიშვნელობის მქონე სახელწოდებასთან — სამყოფო-სთან ერთად გაუჩნდა ისეთი სახელწოდებები, როგორიცაა საჯალბო, საჯალბო სახლი, ანდა პირდაპირ სახლი.

* * *

ლუღლუშაურების სახლის მაგალითზე ჩვენ გავეცანით მოხებული ორსართულიანი სახლის კონსტრუქციას, რაც საერთოა ჩვენ დრომდე ხევში შემონახული ამ ტიპის სახლებისათვის. მაგრამ ხევში კეთდებოდა ამ სახლისაგან ცოტად თუ ბევრად განსხვავებული კონსტრუქციის სახლებიც. ამ მხრივ სპეციფიკურ ელემენტად გვსახება ღია აივანი, რომელიც ზოგიერთ ორსართულიან სახლს გააჩნდა (ტაბ. XII, სურ. 2). ღია აივანი, როგორც შემდეგდროინდელი დანმატი, გვხვდება ციხე-სახლის კომპლექსშიც (ტაბ. XI). ხევის ასეთი ნაგებობანი დიდ მცავსე-

ბას ამჟღავნებენ ლექსებისა⁸⁷ და თრუსის ხეობის ოსების ⁸⁸ აივნისა ს-
ცხოვრებულთან. მაგრამ რაკ ჩვენამდე მხოლოდ გადაკეთებულმა
ან შედარებით ახლად აშენებულმა აივნისმა სახლებმა მოაღწიეს, მათ
სხვა ტიპის გადაკეთებულსა და ახალ სახლებთან ერთად ქვემოთ შე-
ვებებით.

თუ ზემოთ აღწერილი სახლის ტიპი მკვეთრად იყო დამახასიათებე-
ლი ძველი ხევისათვის და მისგან მხოლოდ ზოგიერთი კონსტრუქციუ-
ლი ნიშნით განსხვავებული ორსართულიანი სახლების არსებობა მიწ-
მდებარე, სამაგიეროდ გლეხთა საცხოვრებლებისაგან არსებითად განსხ-
ვავებული იყო ვაბატონებული ფენის წარმომადგენელთა სახლები.
მაგალითად, ყაზბეგები, რომლებიც ერეკლე მეორის დროს იღებენ აზ-
ნაურობას, თლილი ქვის აივნის სახლებს იშენებენ და ქალაქური გე-
მოვნებით აწყობენ. მაგრამ ერთი გარემოება მაინც თვალშისაცემია—
ყაზბეგების ყველა სახლი ისევე მიწაყრილი ბანით იყო დახურული,
როგორც ყველა იქ მცხოვრები გლეხებისა. მიწურბანის იყო თავდა-
პირველად ის სახლიც კი, სადაც დიდი ქართველი მწერალი ალ. ყაზბე-
გი აღიზარდა და რომელიც დღეს მისი სახელობის მხარეთმცოდნეობის
მუზეუმს წარმოადგენს. ასევე, სულ ათიოდე წლის წინათ თუნუქით
დახურეს, ხოლო ახლახან ორსართულიან სასკოლო შენობად გადაკე-
თეს დიმიტრი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგის სახლი, რომელიც ადრე ბანით
დახურულ ერთსართულიან ნაგებობას წარმოადგენდა.

ბანისანი სახლები ზევში ძველად მთისძირა კალთებზე ერთმანეთთან
ახლო განლაგების გამო სოფლის ტერასულად დასახლებას აპირებ-
და. ამის შედეგად ქვედა მხარეს მდებარე სახლის ბანი ზემოთ მდებარე
სახლის კარ წინას (პატარა ეზოს) და კალს წარმოად-
გენდა⁸⁹. ვაკე ადგილზე სახლების მდებარეობის შემთხვევაში კი ბანები
თითქმის ერთ ჰორიზონტალურ სიბრტყეზე იყო განლაგებული ისე,
რომ ერთიდან მეორეზე გადასვლა არ ბრკოლდებოდა. ასეთი უბნები
ზევში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგაც იყო შემონა-
ხული, მაგრამ სადღეისოდ მათზე წარმოდგენას გვაძლევს მხოლოდ აქ-
იქ დარჩენილი ნასოფლარები, ნანგრევები და ზეპირი გადმოცემები.

ერთმანეთზე ასე გადაბმულ ბანებზე ძველად იშლებოდა სამხიარუ-
ლო თუ სამგლოვიარო სუფრა, იმართებოდა ცეკვები და სიმღერები,
ეწყობოდა ხალხური დღეობები, სრულდებოდა საქორწილო წეს-ჩვეუ-
ლებები⁹⁰ თუ სამგლოვიარო რიტუალი⁹¹ და სხვა.

[illegible][illegible]

ზოგიერთ სასწავლო სკოლაში უცხოელი ჰქონდა, მაგრამ მეორე მხრიდან დაბნულ იყო ფერდობში უპიკილი 6 მეტრი სივრცისა და 1 მეტრი სიმაღლის ასეთი „საძირითა“ ენახეთ სოფ. გერგეტში, ჩინაბაშვილების ნასახლარში, ხოლო შესაკლელ-გასაკლელი ხერყელები ოტხე-კოშთან მოსახლეობის კემზრის უკანაგზობაზე ყოფილ ჩანს. ნასოფლარი ქედურის, სოფ. ფხელშის ძველი ნამოსახლობის და სხვათა მაგალითზე.

[illegible]

ცხრაკარიანი შეარქმევს. საყურადღებოა, რომ დიდი ოჯახიდან გამოყოფილი სამი კომლი ამ სახლის დანგრევამდე მის ქერქვეშ განაგრძობდა ყოფნას, მაგრამ ცხრიდან არც ერთი კარი არ დაუხშავთ, ამ ფაქტს მთხრობლები თავდაცვის საჭიროებით ხსნიან. ხოლო თავის დაცვა ყოველთვის გარეშე მტრის გამკლავებას კი არ გულისხმობდა, არამედ ზოგჯერ მოსისხლე მეთემის ან კლასობრივი მტრის მოგერიებასაც.

ამგვარად, ორსართულიანი სახლი წარმოადგენდა ნაგებობის ისეთ კომპლექსს, რომელშიაც ცხოვრობდა ადამიანი, იდეა საქონელი, ინახებოდა ადამიანის მარაგი, პირუტყვის საკვები და საოჯახო ინვენტარი. ამასთან ერთად, ამგვარი ტიპის ნაგებობა არც თავდაცვის შესაძლებლობას იყო მოკლებული. მისი მავარი კედლები, დიდი ხეებითა და ქვაშით დახურული ბანი, ურდულგაყრილი მუხის კარები, სართულთა შორის დატოვებული ერიდოები და სახლთა და ციხე-კოშკთა ურთიერთკავშირი მოსახლეობის თავდაცვის გარკვეულ გარანტიას ქმნიდა. მაგრამ მხრივ ბევრად უფრო საიმედო ნაგებობას წარმოადგენდა მრავალსართულიანი ციხე-სახლი, რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ.

2. ძეგლსაშულო ნაგებობა

ისევე როგორც ფერდობზე ან კონცხზე მდებარე სოფელი ტერასულად იყო გაშენებული, დაქანებული სასახლე ადგილი იწვევდა თვით სახლის სართულთა ტერასულ განლაგებასაც, რის გამო ასეთი სახეობის საცხოვრებელს პირობითად ტერასულ ნაგებობას ვუწოდებთ.

ფერდობებიდან და კონცხებიდან დავაკებულ ადგილებზე ჩამოსახლების შედეგად თანდათანობით მოიპოო როგორც ტერასულად დასახლებული სოფლები, ისე ტერასული ფორმის სახლებიც. დღეისათვის მხოლოდ სოფ. ხუროთისშია შემორჩენილი ერთი ასეთი სამართულიანი სახლი, მაგრამ ისიც საგრძნობლად გადაკეთებული. ასეთივე სახის სახლი მდგარა ამ ოციოდე წლის წინათ სოფ. ახალციხეში, რომლის არქიტექტურული ანაზომები ინახება ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში (ტაბ. II). სამწუხაროდ, მუზეუმს არ აღმოაჩნდა სახლის ეთნოგრაფიული აღწერილობა.

ნახაზებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სახლი, რომელიც ქერაშვილებს ეკუთვნოდათ, აშენებული იყო ქვის მშრალი წყობით. როგორც წესი, ყველა სახლის სახურავის საყრდენებად კედლებთან ერთად გამოყენებული იყო ქვის სვეტები (კულები) და ხის ბოძები.

ქერაშვილების სახლის პირველი სათული წარმოადგენდა საქონლის გაუტიხრავ სადგომს. პოსელზე დაშენებული მეორე სათული შედგებოდა სამი სხვადასხვა მოცულობის განყოფილებისაგან და გამოყენებოდა ოჯახის საცხოვრებლად. ქვის კიბით აღიოდნენ ამ სათულის დერეფანზე, ხოლო დერეფნიდან შიგნით შედიოდნენ ორი თაღიანი კართი. ერთი კართი აღმართი მოხედობიდან ყველაზე დიდ ოთახში, რომელიც ქვის კედლით სესხებით იზოლირებული იყო გვერდითი ოთახისაგან. მეორე კართი კი აღმართს შესვლა შეეძლო ყველაზე პატარა განყოფილებაში, ხოლო აქედან—საშუალო სიდიდის ოთახშიც.

მეორე სათულს სამი მხრიდან ქვის კედლები ჰქონდა, ხოლო უკანა მხარეს კედლის ფუნქციას ასრულებდა კლდე, რომელზედაც სახლი იყო მიდგმული. წინა ფსადის სურათის მიხედვით აშკარაა, რომ დიდ-სა და საშუალო ზომის ოთახს ანათებდა ორ-ორი სარკმელი, რომლებიც შემდეგში დიდ ფანჯრებად გადაუკეთებიათ, ხოლო სულ პატარა ოთახის სასიმალიოდ კარი იყო გამოყენებული. ნახაზის შედგენის დროისთვის თავდაპირველი სახით ყოფილა შემონახული ორივე თაღიანი კარი.

მეორედან მესამე სათულზე ასახელებად ხმარობდნენ ერდისთან მიდგმულ ხის კიბეს. ეს სათული შედარებით პატარა მოცულობისა იყო, რომლის ოთხივე კუთხეში იდგა 4 კულა. ქვის კედლების ნაცვლად მას სამი მხრიდან ჰქონდა ლასტი, ხოლო უკანა მხარეს კედლის ფუნქციას აქაც კლდე ასრულებდა. მესამე სათულის გასანათებლად წინა ფსადს ახლდა თაღიანი სარკმელი, ხოლო მეორე სათულის ბანზე გამოსასვლელად ფიცრის ოთხკუთხი კარი.

მესამე სათული წარმოადგენდა აღმართისა და პირუტყვის მარაგის სათავსოს, რომელიც თავისი ფორმითა და დანიშნულებით მოგვიგონებს ხეცსურული სახლის კალოს.⁶³

როგორც მხედავთ, ქერაშვილების ეს სახლი წარმოადგენდა კლდეზე მიშენებულ სამსართულიან ნაგებობას, რომლის სათულები ტერასულად იყო განლაგებული. სათულების ასეთივე განლაგება ნიშ-

ანდობლივი იყო ხევში არსებული მრავალი ასეთი ფორმის სახლის-
თვის, რისეულია მოსპობის გამო კონკრეტულად შეიძლება ვიმსჯელოთ
მხოლოდ სიღ. ხუროთისში შემონახული წიკლაურების სახლის მიხედ-
ვით.

წიკლაურების სამსართულიანი სახლი (ტაბ. III, სურ. 1) მდებარე-
ობს ძველი ხუროთისის ზემო უბანში. მის ზემოთ კონცხზე შემორჩენი-
ლია ნასოფლარის ნაშთები, სამარხები, პატარა ეკლესიის ნანგრევები
და მრავალსართულიანი ზურგიანი კოშკი — ხუროთისის ციხე. ამ
კოშკისა და ეკლესიის შემდეგ წიკლაურების სახლი ყველაზე მნიშვნე-
ლოვან ისტორიულ ძეგლს წარმოადგენს შემორჩენილ ნაგებობათა შო-
რის. ამიტომ მოხვდა ის საქართველოს სამხედრო გზაზე მდებარე ძეგლ-
თა აღწერილობაში და სათანადო აღვილი დამკვიდრა ჩვენი ქვეყნის
სიძველეთა ისტორიაში⁴¹.

ხალხური გადმოცემა სახლის აშენებას მიაწერს თ ა ზ ი ო ა ლ ა-
უ რ ს ა და მასთან გაუყრელად მცხოვრებ ძმისწულებს — თ ო მ ა ს და
მ ა შ ე ნ ი ა ს. გადმოცემა იმსაც გვაუწყებს, რომ ხე-ტყის მასალა
გამოტანილია ადგილიდან, რომელსაც ეწოდება ფ ი ჭ ე დ ა ლ მ ე-
ბ ი. საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე აქ ფიჭვი მდგარა, ღღეს
ეს ადგილი უიშველ საძოვარს წარმოადგენს, მაგრამ ადრინდელი მდგო-
მარეობის ამსახველი ტოპონიმიური სახელი ჭერაც შემორჩენილია.
ეს ვარემოება თავისთავად ამ ნაგებობის სიძველის მაჩვენებელია. მის
სიძველეზე მეტყველებს გადმოცემა იმის შესახებაც, რომ თ ო მ ა,
მ ა შ ე ნ ი ა და მათი ბიძაშვილი მ ა ზ დ ა გ ა მ სახლის სათოფურე-
ბიდან ცეცხლს უშენდნენ კარზე მომხველურ ლეკებს.

მართო ამის მიხედვითაც კი შეგვეძლო ეს ნაგებობა XVIII საუკუ-
ნის ძეგლად მიგვეჩნია. მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებო და სან-
დოა ამის დასამტკიცებლად ის ვარემოება, რომ სახლის ერთ-ერთი
აფუნებული — თ ა ზ ი ო ა ლ ა უ რ ი თავისი ხუთი შვილით (პ ა-
პ ა, ი ვ ა ნ ე, ვ ა ზ დ ა გ ა, პ ა ბ ი, მ ა მ უ კ ა) მოხსენებულია
XVIII საუკუნის სტატისტიკურ აღწერილობაში⁴². მაშასადამე, ნაგე-
ბობა თარიღდება XVIII საუკუნით და ის წარმოადგენდა საოჯახო თემის
ბინას, რომელშიაც თავი წიკლაურის მეთაურობით ცხოვრობდა მისი
5 ვაჟი და 2 ძმისწული.

წიკლაურების სახლი ქვის მაგარ ნაგებობას წარმოადგენს, რომლის

სართულები მოცულობით ერთმანეთისაგან განსხვავდება ტერასულად მათი განლაგების გამო (იხ. ტბ. V, სურ. 1).

სართულთა გადახურვის საყრდენებად აქაც გამოყენებულია ქვის კედლები, ქვის ოთხკუთხი სვეტები, ხის ბოძები და ხისვე დედაბოძები. საყრდენების განლაგებაზე სითანადო წარმოდგენას გვაძლევს ნაგებობის განივი და გრძივი კრილები (ტბ. V). პირველი სართულის ჰეზობის განივი და გრძივი კრილები და სახლის ოთხივე კედელზე. რაც რი დაყრდნობილია ხის 13 ბოძზე და სახლის ოთხივე კედელზეა მეორე და შეეხება კულებსა და დედაბოძებს, ისინი გამოყენებულია მეორე და მესამე სართულების გადახურვის საყრდენებად.

წიკლაურების სახლის პირველი სართული გაუტეხრავ ბოსელს წარმოადგენდა (ტბ. IV, სურ. 1). საშამთრო საცხოვრებლად ის არ გამოიყენებოდა, მაშინ, როდესაც სხვა შემთხვევაში ორ და სამსართულიანი სახლის პირველი სართულის ერთი ნაწილი ზამთრობით ოჯახის სამყოფელსაც წარმოადგენდა. აღნიშნული ვითარება განაპირობა პირველი სართულის შედარებით მცირე მოცულობამ, ხოლო ეს თავის მხრივ განსაზღვრა სახლის ტერასულობამ.

მიუხედავად იმისა, რომ ბოსელი დატეხილი არ იყო, მისი ყველა ნაწილი გარკვეულ ფუნქციას ასრულებდა: წინა მხარე გამოიყენებოდა ფურების სადგომად, ხოლო უკანა ნახევარი ბერწი საქონლისა და ცხენებისთვის იყო განკუთვნილი. მიწაში ჩადგმული ქვის პრტყელი ფილებით ცალ-ცალკე იყო მოღობილი საბოე და საცხერე. ბოსლის სხვადასხვა მხარეს გაკეთებულია მეტ-ნაკლები სიდიდის ქვის ბაგები, რომლებზედაც აბამდნენ საქონელს. ბოსელი შუქს იღებს წინა ფასადში დატანებული ოთხი სარკმლიდან, ხოლო მისი იატაკი „მოზღაულოა“ ფიქალითა და ბასრით.

ბოსლისაგან ქვის კედლით გამოყოფილი პატარა განყოფილება, რომელსაც ეწოდება უ რ დ უ ლ ა ა. ურდულას ბოსელთან არავითარი კავშირი არა აქვს. მასში მოხვედრა შესაძლებელია მხოლოდ მეორე სართულიდან ჩასასვლელი ერდითი, რომელიც დახურული იყო ბასრითა და ზედ დაყრილი მიწით. ურდულაა წარმოადგენდა მტრის თავდასხმის დროს გამოყენებულ შეუმჩნეველ სამალავს. მხოლოდ წინა ფასადში დატანებული სარკმლების რაოდენობის შემწობით თუ დაეკავდებოდა ადამიანი პირველ სართულზე ასეთი განყოფილების არსებობით. ბოსელში შესული კაცი მხოლოდ 4 სარკმელს ხედავს, ხოლო გა-

რედან 5 ასეთი სარკმელი მოჩანს, რადგან ერთი მათგანი ურდულას სანათურს წარმოადგენდა. ასეთი ორმხრივი დაკვირვების გარეშე ურდულა საიდუმლო სამალავად რჩებოდა, რის მეშვეობითაც ოჯახი თუ მათთან შეფარებული ვინმე ლტოლვილი არაერთხელ გადარჩენილა დაღუპეს.

მეორე სართულიდან თუ ურდულაში ერდოს მეშვეობითაა ჩასვლა შესაძლებელი, ბოსელში მოსახვედრად გამოყენებულია მიწაში რკალისებურად გაჭრილი პანდუსი, რომლის ორივე მხარე ქვის კედლებითაა გამაგრებული მიწის ჩამოშლისა და მეორე სართულის უკანა კედლის საძირკვლის დარღვევის საშიშროების თავიდან აცილების მიზნით. მეორე სართულში შესასვლელად გამოყენებოდა სახლის გვერდით (დასავლეთ) კედელში დატანებული თალი მუხის სქელი კარი, რომელიც წარმოადგენდა სახლის ერთადერთ გარედან შესასვლელს. სახლის ასეთი აგებულების გამო მეორე სართული პირველი და მესამე სართულების დამაკავშირებელი იყო. თანახმად ზემოაღნიშნულისა, აქედან ჩადიოდნენ ბოსელში რკალისებური პანდუსით და ურდულაში ერდოთი, ხოლო, როგორც ქვემოთ დავინახეთ, ერდოთივე იყო შესაძლებელი მესამე სართულზე მოხვედრა.

ნაგებობის მთელ ამ კომპლექსში მეორე სართულს—ე. წ. უ ა ს ა ხ ლ ს (ტაბ. IV, სურ. 2) განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს, რამდენადაც იგი წარმოადგენდა სხვა სართულებზე დიდი მოცულობისა და ოჯახის მთავარ საცხოვრებელ განყოფილებას.

მეორე სართული დღეს ოთხი განყოფილებიდან შედგება. ამთგან ორი დიდი ოთახი წინა მხარეზეა ოთხ-ოთხი სარკმლით, ხოლო უკანა მხარეს მოქცეულია კარსუენა და სენა. ისინი ერთმანეთისაგან იზოლირებულია ლასტისა და ფიცრის ტიხრით (ფიცრულის ნიმუში იხ. ტაბ. VI, სურ. 3). მაგრამ ძველად, როდესაც ამ სახლში წიკლულების დიდი ოჯახი ცხოვრობდა, მეორე სართული მხოლოდ სამი განყოფილებისაგან შედგებოდა. ასეთები იყო: 1. კ ა რ ს უ კ ე ნ ა ა, 2. ს ე ნ ა ა, ანუ მ ა რ ა ნ ი და 3. ს ა მ ყ ო ფო. სამყოფო მოიცავდა სართულის წინა ნახევარს, რომელიც დღეს ორადაა გაყოფილი.

სენაში ინახებოდა პროდუქტები, ხოლო კარსუენასა და სამყოფოში სხვადასხვა სახის საოჯახო ინვენტართან ერთად იდგა მარცვლეულის ჩასაყრელი ხარო და გოდრები. ხარო-გოდრების განლაგებისა და მე-

ორე სართულის თავდაპირველი დანაწილების სურათი მოცემულია რეკონსტრუქციულ გეგმაზე (ტაბ. IV, სურ. 2). ამ გეგმაზე ნაჩვენებია ეროვნების ადგილიც. მე-8 ნომრით აღნიშნული ეროვნების გამოიყენებოდა ურდულაში ჩასახლებად, ხოლო მე-5 ნომრით აღნიშნულ ეროვნებამ მიღებული ხის კობით აღიოდნენ მესამე სართულზე. დაახლოებით ამ 50 წლის წინათ სახლის გვერდით კედელზე მიაშენეს ქვის კბე, რომლის მეშვეობით აღიოდნენ მეორე სართულის ბანზე, ხოლო ბანიდან შედიოდნენ მესამე სართულის განყოფილებებში. ეს ბანი წარმოადგენს მესამე სართულის დერეფანს, რომელიც შემოღობილია დაბალი ყორით.

სახლის აღწერის მომენტში მესამე სართული ნახევრად დანგრეული იყო, მაგრამ მასზე დაკვირვებითა და ადგილზე გამოკითხვით მოხერხდა მისი პირვანდელი სახის ამსახველი სკემის შედგენა (ტაბ. III, სურ. 1). სართულს ეწოდება ზ ა ი თ ს ა ხ ლ ი, ისევე როგორც სართულების განლაგების შესაბამისად გვხვდება ქ ო ი თ ს ა ხ ლ ი (პირველი სართული) და შ ო ა ს ა ხ ლ ი (შუა სართული).

ზედა სართული, რომლის უკანა და გვერდითი კედლები ქვისაა, ხოლო წინა ფასადი ნეხ-მოწით შელესილი ლასტისა, შედგებოდა სამი განყოფილებისაგან. ამთიგან შედარებით მცირე ზომის შუა ოთახს ეწოდება ს ე ნ ც ა ა, ხოლო მის ორივე მხარეზე მდებარე ოთახებს — ს ა ხ ლ ე ბ ი. სენცა შუქს იღებდა კარებიდან, ოთახები კი წინა ფასადში (ლასტში) დატანებული სარკმლებიდან, რომლებიც ბოლოს დიდ ფანჯრებად გადააკეთეს. ქვის კედლებსა და კულაში გაკეთებულია შუკუნები (თახნები) და განჯინები. თუ სახლებში (ოთახებში) ზაფხულობით ცხოვრობდნენ, სენცაში რძის პროდუქტების დამუშავება ხდებოდა. აქ დამზადებული ყველ-ერბო შემოდგომის მიწურულიდან უკვე მეორე სართულის სენაში საზამთროდ ინახებოდა.

ძირითადად ამ ნიშნების მქონე იყო ტერასული ფორმის მრავალსართულიანი ნაგებობა ხევში, რომელსაც ჩვენ გვეცანით წიკლაურების სახლის ადგილზე აღწერისა და ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ნახაზების (ქერაშვილების სახლი) მიხედვით. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ასეთი სახის ნაგებობა ხევისათვის არ წარმოადგენდა იშვიათობას, ისევე როგორც ანალოგიური ფორმის სახლები დღესაც საკმაოდ რაოდენობითაა შემორჩენილი ხევის მეზობელ თრუსოს ხეობაში, მთიულეთ-გუდამაყარსა და ხევსურეთში.

აღწერა, რომ ტერასული სახლი წარმოადგენდა სა-
ცხოვრებელს, სამეურნეო და თავისივე ნაგებობის, თანისი ამ ფუნქ-
ციებით ის არ განსხვავდება ორსართულიანი სახლისაგან, მაგრამ მათ
შორის სხვაობაა ზედათ ნაგებობის ფორმაში, თუ ორსართულიანი
ნაგებობის კედლები ოთხივე მხრიდან ამოყვანილი და ერთი ბანიდან
დაცვირგვინებული, ხ. ბუთისის სახლის სართულითა ტერასული გან-
ლაგების გამო კედლების მშენებლობის ტექნიკაც და გადახურვაც სხვა-
გვარადაა გადაწყვეტილი.

იმის მიუხედავად, რომ ეს სახლი სამსართულიანია, არც ერთი მისი
კედელი სიმაღლით სამ სართულს არ აღწევს. მისი ყველაზე მაღალი კე-
დელი წინა ფასადისა მხოლოდ ორსართულიანია. უკანა კედლების სი-
მაღლე კი საბრტყლიდან სახურავამდე ჩვეულებისამებრ ერთსარ-
თულიანია ფერდობზე მათი დაშენების გამო. ამიტომ გადახურვაც ორი
ბანიდან განხორციელებული; პირველსა და მეორე სართულს ფარავს
ერთი ბანი, ხოლო მესამე სართულს—მეორე ბანი.

აღწერაში უნდა აღვნიშნავდეთ იმაშიც, რომ ბუთისის სამ-
სართულიანი სახლი საკმაოდ იყო ვამაგრებული თავდაცვითი ხასიათის
ისეთი ელემენტებით, როგორიცაა ურდულაჲ, სათოფურები, მაგარი
კარები და სართულთა დამაყვანილებელი ერდები. თავდაცვისათვის
საჭირო ამგვარი საშუალებების არსებობის გამო მოხვედები ასეთი სა-
ხის ნაგებობას ჩვეულებისამებრ უწოდებენ სახლსაც და ციხესაც.
ხალხური ეტიმოლოგიისა და სათოფურების თუ სხვა ნიშნების მიხედ-
ვით ჩვენც შეგვიძლო მისთვის გვეწოდებინა „ციხე-სახლი“ — მეცნიე-
რებში დამკვიდრებული ტერმინი თავდაცვითი ხასიათის საცხოვრებე-
ლი ნაგებობისათვის, მაგრამ აქ ანგარიში უნდა გაეწიოს შემდეგ გა-
რემობას: ციხე-სახლი ჩვეულებისამებრ წარმოადგენს ყველა მხრი-
დან შეკრულ მრავალსართულიან ნაგებობას, რომელსაც ოთხივე
კედელი საბრტყლიდან სახურავამდე აქვს ამოყვანილი და ერთი ბანი
გვირგვინდება. ციხე-სახლის ბანზე ასევე, ოთხივე კედლის სიმაღლის
გამო, კედელზე აკოცების თუ მაღალი კიბეების გარეშე შეუძლებე-
ლია, გზინ, როდესაც ტერასული ნაგებობის ბანზე მოხვედრა ყოველ-
გვარი დაბრკოლებების გარეშე ხერხდება. ტერასული სახლი რამდენ
სართულიანიც არ უნდა იყოს, მისი ზედა სართულის ბანი ფერდობთან
მანძიკ იმდენადაა მიახლოებული, რომ კიბის გარეშე მასზე ასვლა ად-

ვლად შეიძლება; ასეთი თუნდაც ზემოთ აღწერილი ტერასული ნაგებობა ხ, ხუროდში. როგორც ნახაზიდან ჩანს (ტაბ. II, სურ. 2) ასევე თავისუფლად შეიძლება კლდიდან მოხედრია სოფელ ახალციხეში ძველად არსებული სამხარეთლიანი სახლის ზანზე, ზანზე მოხედრია კი სახლს უკვე საფრთხეს უქმნიდა. მტერი თუ კარებს ეკრ შელწედა და ვერც სხვა გზით შეიღწედა სახლის შიგნით, უკიდურეს შემთხვევაში მას შეეძლო ბანის აყრა და ისე ჩასვლა სახლის ზემო სართულში, ციხე-სახლის ყველა მხრიდან აღმართულ მაღალ კედლებზე ასვლა კი არ იყო ადვილი. მტერი თუ კედლებზე ასვლას გაზედევდა, სახლის შიგნით ჩასაფრებულნი სათაფურებიდან გაუჩენდნენ ცეცხლს ანდა ზანთან დავე დაყრიდნენ ქვებს მაისი, თუ სხვა სახის იარაღი არ ექნებოდათ.

ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ხევის ტერასული სახლები წარმოადგენენ ისეთ ნაგებობებს, რომლებსაც ორსართულიანი სახლების მსგავსად გაიწნდათ სამი ფუნქცია — საცხოვრებელი, სამეურნეო და თავდაცვითი. ზურთისის სამხარეთლიანი სახლის მაგალითზე თავდაცვითი ფუნქციის მქონე ელემენტები ამ სახის ნაგებობაში უფრო მკვეთრად და კარბადაა მოცემული ორსართულიან სახლებთან შედარებით, მაგრამ იმის გამო, რომ ტერასული ნაგებობა ყოველმხრივ უკარულ კომპლექსს არ წარმოადგენდა და მას ზოგიერთი სუსტი — მტრისაგან ადვილად ასაღები ადგილები ჰქონდა, არ ექნებოდა მართებული მისაღმი ციხე-სახლის წოდებაში, როგორც ქვემოთ დავიხაზეთ, ციხე-სახლისათვის ტიპურია ოთხივე მხრიდან ქვის კედლების ამოყვანა და ბანით დაგვირგვინება. ამის გამო ზურთისისა და ახალციხის სახლების მაგალითზე საჭიროდ ვსცანით ორსართულიანი საცხოვრებლებისა და მრავალსართულიანი ციხე-სახლებისაგან დამოუკიდებლად ვაგვიხილა და ცალკე გამოვეყუო. სპეციფიკური ფორმის ნაგებობა, რომელსაც თავისი არქიტექტურული აღსაგებობის მიხედვით შეიძლება ეწოდოთ ტერასული სახლი.

8. ციხე-სახლები

ზემოთ განხილულ ნაგებობებს გარდა მოხევები საცხოვრებლად, მარაგის შესანახად, საქონლის საღვამიდ და თავის დაცავად იყენებდნენ კონკრეტი მოყვანილობის მრავალსართულიან სახლებსაც. ამგვ-

რი ფორმის ნაგებობათა აღსანიშნავად ხევში მოწმდება სამი სხვადასხვა სახელწოდება: ს ა ხ ლ ი, ც ი ხ ე, ქ ე ი ტ კ ი ი; სამეცნიერო ლიტერატურაში კი მის სახელწოდებად შემოღებულია ც ი ხ ე-ს ა ხ ლ ი.

ყველა ზემოთ აღწერილ ნაგებობებთან შედარებით ციხე-სახლის კომპლექსში უფრო მკვეთრად განვითარებული საბრძოლო-თავდაცვითი ფუნქციის მქონე ელემენტები. ციხე-სახლი წარმოადგენს ბევრად სიმძლავრით სიმკვარეს, ვიდრე ორსართულიანი სახლი თუ ტერასული ნაგებობა. ამ ნიშნის მიხედვით ის განსხვავებული ფორმისა და ფუნქციის მქონე ნაგებობად წარმოგვიდგება, რის გამოც მისი ცალკე გამოყოფა და განხილვაც საჭიროდ მიგვაჩნია.

როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ და ძველ ნასოფლარებსა თუ ნასახლარებზე დაკვირვებაც გვიჩვენებს, ციხე-სახლები ხევის ყველა სოფელში მდგარა. ეს ნაგებობანი ჩვეულებისამებრ ოთხეუთხი მოყვანილობისა და დღემდე კარგად შემონახული საფორტიფიკაციო ძეგლების ყაიდაზე ყოფილა აშენებული, ოღონდ უფრო ფართო და მრავალგანყოფილებიანი. მაგრამ რაკი გადმოცემაზე დაყრდნობით ნაგებობის სრულფასოვანი აღწერა შეუძლებელია, ჩვენ შევეცდებით მხოლოდ ბოლო დრომდე მეტ-ნაკლები სისრულით შემონახული ძეგლების დახასიათებას. ერთ-ერთ ასეთ ნაგებობად გვსახება სოფ. ფხელში 1962 წლამდე არსებული კოშკური სახლის კედლები (ტბ. XII სუო. 1), რომელიც აღწერილია ვ. დოლიძის მიერ¹.

ვინაიდან ამ სახლში ცხოვრობდნენ ერესტენი (ელოშვილების ერთ-ერთი შტო), მას ერქვა ერესტეთ კერხო. აღწერილობის მომენტში სახლის მხოლოდ ორი სართული იყო გადაჩენილი, რის გამოც ორსართულიან ნაგებობად იქნა აღიარებული. სინამდვილეში კი ერესტეთ კერხო სამსართულიანი იყო და ოჯახის საცხოვრებელს, საქონლის სადგომსა და „ციხეს“ წარმოადგენდა. საქონლის სადგომად ჩვეულებისამებრ აქაც პირველ საართულს იყენებდნენ, ხოლო მეორე და მესამე სართულები საცხოვრებელისა და თავდაცვის ფუნქციის ასრულებდნენ.

ელოშვილების კოშკის სართულები ერთმანეთთან დაკავშირებული იყო როგორც გარედან მიშენებული ქვის კიბით, ისე სართულშუა გადახურვაში დატანებული ეროსის მეშვეობით. ქვის კიბეს იყენებდნენ მშვიდობიანი ცხოვრების დროს. მტრიაწილის შემთხვევაში კი სახლის ორივე სართულის კარები მაგრად იკეტებოდა და სართულთა შორის

კავშირი მყარდებოდა ერდოსთან მიღებული ხის კიბის მეშვეობით. ერდოსვე იყენებდნენ ღამით ბოსელში ჩასასვლელად საკნლის მოვლა-პატრონობის მიზნით.

ზოგიერთ შემთხვევაში ადგილი ჰქონია ციხის გადაკეთებას სახლად, რის გამოც ამ უკანასკნელს კიდევ უფრო აშკარად ემჩნეოდა კოშკური მოყვანილობა, ასეთი ვითარება დამახასიათებელია გვიანდელი ეპოქისათვის, როდესაც კოშკმა დაკარგა თავდაცვის ფუნქცია და მშენებლობა იმისთვის მიმართა, რათა საცხოვრებლად იქნა გარდაქმნილი.

მშენებლობაში ცხოვრებამ ასევე შეუცვალა სახე ციხე-სახლსაც. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თანამედროვე მთხროვნეობის შესაბამისად გადაკეთებული ითონიშვილების სახლი სოფ. ყანოში, რომელსაც მოხვევები ეძახიან ქვიტკირს, ციხეს ან სახლს, ხოლო ჩვენ მას ვუწოდებთ ციხეს-სახლს, რამდენადაც სპეციალურ ლიტერატურაში ამ სახის ნაგებობის აღსანიშნავად ეს სხელწოდებაა მიღებული.

განმოცემის მიხედვით ეს სახლი აშენებულია ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ხევს თავს ესხმოდნენ ჩრდილოკავკასიელი ხალხები და არაგვის ერისთავები. სახლის აშენებიდან დღემდე მოხუცები 9—10 თაობას ვარაუდობენ. თაობიდან თაობამდე კი საშუალოდ 30 წელი იანგარიშება, ხოლო ამასთან ერთად თუ იმ გარემოებასაც გავუწევთ ანგარიშს, რომ ხალხური გადმოცემა სახლის აშენებას არაგვის ერისთავების მიერ ხევის დამორჩილებისათვის ბრძოლის ეპოქას (XVII ს.) უკავშირებს, ეს ნაგებობა დაახლოებით 300 წლისა გამოდის.

თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა ქვის მშრალი წყობით აშენებულსა და ბანით გადახურულ სამართულიან ქვიტკირს, გვერდით (დასავლეთ) კედელზე მიშენებული ქვის კიბით (ტაბ. VII, სურ. 1). მისი კედლები გარედან შუღესილი იყო კირნარევი სხნარით, რომლის ნაწილი ალაგ-ალაგ დღემდეა შემორჩენილი. სახლში შესასვლელად გამოიყენებოდა პირველსა და მეორე სართულზე დატანებული თაღიანი კარები სწორედ იმ მხარეზე; სადაც კიბე იყო მიშენებული. რეინის სალტეები და ხარის ნალებით შეკრული სქელი ქვების კარები შეიგნიდან იკეტებოდა მსხვილი ურდულით (კედლით), რომლის თავი და ბოლო ღრმად შედიოდა კედლებში (საკედურში). მესამე სართულს გარედან შესასვლელი არ გააჩნდა და მეორე სართულიდან იქ მოხვედრა მხოლოდ ერდოთი

იყო შესაძლებელი, ისევე როგორც ერძის შემგეობით კეჭის ახერხებდნენ ქვედა სართულიანაც. ურუკის შემოსასვლელად ყველა სართულს ჰქონდა ვიწრო სარკმლები, ხოლო მეორე და მესამე სართულს სარკმლებთან ერთად—საოთხურებიც.

100 წელზე მეტი ხნის წინათ სამხარეთლიან ქვეტყობის გერბზე მაღაგეს ქვის გუმბალი წყობით აშენებული და ხანით დახურული ოთხსართულიანი კოშკი (ტაბ. VII, სურ. 2). მის ერთი ოთხკუთხე მოყვანილობის კარი გაუკეთეს პირველ სართულზე, ხოლო კარის მოპირდაპირე მხარეს; მეორე თაღიანი კარი წარმოადგენს წინა ფასადიდან მერე სართულზე შესასვლელს, ხოლო მესამე კარი მის ჰქონდა მეოთხე სართულზე, აღმოსავლეთის მხრიდან, ქვეტყობის ხანზე გამოსასვლელად.

თუ კოშკის აშენებამდე ქვეტყობის მესამე სართულზე გარედან შესასვლელი კარი არ არსებობდა, კოშკის მიდგმის შემდეგ მესამე სართულზედაც ჩამოიღეს ოთხკუთხე კარი (ტაბ. VIII, სურ. 1). მესამე სართულზე ასასვლელად იყენებდნენ ხის კიბეს, რომელიც დღესაც ხმა-რებაშაა (ტაბ. VIII, სურ. 2). ასევე ხის ხეივლი კიბე ჰქონდა მიდგმული მეოთხე სართულზე ასასვლელ ერძისა.

კოშკის მეორე და მესამე სართულს ანათებდა თითო სარკმელი, ხოლო მეოთხე სართულს თუ აღმოსავლეთ მხარეზე კარი ჰქონდა, დანარჩენ სამ კედელში თითო სარკმელი ყველა მხრიდან სათვალთვლიოდ გამოიყენებოდა.

კოშკის ხანს ირგვლივ შემოჭობილი ჰქონდა სიბუბი („სანაპიროები“) და ჩუქურთმიანი ქვის კარნიშები. ზოგიერთი ასეთი დღემდე შემორჩენილი ქვა დევს კიბესა და დერეფანზე (ტაბ. X, სურ. 1). ხანის ოთხივე „კანკაზე“ (კუთხეში) მდგარა ხელფერად გამოთლილი მრგვალი თაფა ქვები და მთის ბროლის დიდი ნატეხები, ხოლო მათზე დაწეობილი იყო კირით შეთეთრებული ჟიხვის რკები, ხალხს სჭეროდა, რომ ბოლო ნაგებობას მესხისგან იცავდა. საეკვო არაა, რომ ხანის მთელი ეს შემკულობა, რაც სახლს საკულტო ნაგებობის იერს აძლევდა, შედგოვო ცოლმორწმუნეობისა, ისევე, როგორც რომელიმე სალოცავის შემთორება და მორთვა.

როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, სახლზე კოშკის მიღმა, ანუ პირიქით — კოშკზე სახლის მიწენება, ძველი ხევსთაყვის ნიშნად

დობლივ მოვლენას წარმოადგენდა, რაც ნაკარნახევი იყო თავდაცვის ინტერესებით. საცხოვრებელ ნაგებობასთან მიდგმული მთლიანი კოშკის ზედა სართული გამოიყენებოდა სათვალთვლოდაც და საჭირო შემთხვევაში თავდასაცავ სიმაგრედაც. მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ზემოთ აღწერილ ქვეტორზე ოთხსართულიანი კოშკის მიღმა უკვე მშვიდობიანობის პერიოდში ხდებოდა, ჩვენ აქ უნდა დავინახოთ იმ ძველი სამშენებლო ტრადიციის გაგრძელება, რომელიც ადრე იყო დამახასიათებელი მტრის მომგერიებელი და ხშირ განსაცდელში მყოფი მოხვედრების ყოფა-ცხოვრებისათვის. თავისი ადრინდელი ფუნქცია ითონიშვითების კოშკს უკვე დაკარგული ჰქონდა. მისი გამოყენება მხოლოდ რაიმე მიზეზით გადამტერებული მეთემისაგან თავდაცვის მიზნით თუ შეიძლებოდა.

თავდაპირველად ქვეტორის პირველი სართული ქვის კედლით გატყობილი იყო ნაწილისაგან შედგებოდა. უკანა მხარე განკუთვნილი იყო ცხენების, ხარების, მოზერებისა და ცხვრების სადგომად, ხოლო უფრო მოზრილ წინა ნაწილში აყენებდნენ ძროხებს, დეკეულებს და ხბოებს. საცხვრე და სახბოე მოღობილი იყო, საქონელი ებათ ბაგებზე, იატაკზე გაწყობილი იყო ბრტყელი ქვები.

კოშკის მიღმის შემდეგ ამ ორ განყოფილებას მიემატა მესამე პატარა სათავსოც — ე. წ. ქოით დარიფანი, რომელიც საცხენედ გამოიყენეს. პირველი სართული დღემდე ამ სახითაა უცვლელად შემონახული.

ასევე კარგადაა შემონახული სახლის მეორე სართულიც (ტაბ. IX, სურ. 1), რომელიც ორი დიდ-პატარა ნაწილისაგან შედგება. ეს პატარა ნაწილი, რომელსაც ზაით დარიფანი ეწოდება და რომელიც სამეურნეო და სატრანსპორტო საგნების შესანახად გამოიყენებოდა, წარმოადგენს კოშკის მეორე სართულს. კოშკის მიშენებამდე კი ქვეტორის მეორე სართული, რომელსაც შუასახლი ეწოდება, დაუნაწევრებულ დარბაზს წარმოადგენდა, სადაც ოჯახი ზამთრობით ცხოვრობდა. აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ კედლის კუთხეში აქ მხოლოდ ორნამენტებიანი ხარობითა და ფიცრულით მოღობილი მარანი (სენაჲ) მდებარეობდა, სადაც ინახავდნენ რძის ნაწარმს, ხორცს, ქონს ტყავიულს, მატყლს და სხვ. ეს მარანი ერთდროულად ასრულებდა ორ-სართულიანი სახლის მაგალითზე აღწერილი სენასა და კუთხის ფუნქცი-

ციას, რაც ხევში იშვიათ გამოწევისად შეიძლება ჩაითვალოს. მარ-
ნის კედლად გამოყენებული ხარობები იდგა პირველი სართულის მტ-
ხრავ კედელზე. ამავ კედელზე იდგა მეორე სართულის ჭერის საყრდ-
ნი ბოძები და ქვის კულა (ტაბ. VIII). შუასახლის წინა ნახევარში ენთო
კერა, ჭერში იყო ჩამოხმული ხორცის ჩამოსაკიდი კ ა რ ა ჩ ხ ე ბ ი
(ტაბ. IX, სურ. 2), იდგა სკამები და სხვა საჭირო საოჯახო ნივთები. შუა-
სახლის მოწყობილობა სადღესიოდ მოშლილია, გაუქმებულია ერდო-
ბიც, მაგრამ მისი იატაკი, ჭერი და კედლები თავისი 8 ვიწრო სარკ-
ლითა და საომარი დანიშნულების მქონე 7 სათოფურით დღემდე უც-
ვლელადაა შემონახული.

სახლის მესამე სართულაც კოშკის მიშენებამდე 72 კვ. მ. მოცულო-
ბის გაუთხრავსა და შუაეცხლით გამოთულ დარბაზს წარმოადგენ-
და. კოშკის მიშენების შემდეგ ეს ფართობი სამად გაიყო — კ ა რ ს უ-
კ ე ნ ა დ, ს ე ნ ა დ და ს ა მ ყ ო ფ ო დ. სამყოფოს დათმობი მთელი
ფართობის წინა ნახევარი, ხოლო მეორე ნაწილში გამოიყო სენა და კა-
რსუკენა. ვიწრო სარკმლების აღვილას გაჩნდა მოზრდილი ფანჯრები, ხო-
ლო ჭერისა და იატაკის შეფიცვრის შემდეგ ცეცხლმა კერიდან გადაი-
ნაცვლა კარსუკენასა და სამყოფოს ბუხრებში (ტაბ. VIII, სურ. 2;
ტაბ. X, სურ. 2). ასე მოწყობილ სართულს კოშკის მიდგმის შემდეგ მო-
ემატა შესასვლელიც, ე. წ. კ ი ბ ი ს ა ვ ი.

ასე გამოიყურებოდა ეს სახლი 1914 წლამდე. ამ დროიდან კი, გან-
საკუთრებით ზედა სართულის გადაკეთების შედეგად, სახლი არსებ-
თად შეიცვალა: მოშალეს კოშკის მეოთხე სართული, მთლიანად დახუ-
რეს ასტრახანის ხე-ტყითა და ვლადიკავკიდან (ახლანდელი ქ. ორჯო-
ნიკიძე) მოტანილი თუნუქით, ერთ მხარეზე გააყეთეს ღია აივანი (ტაბ.
XI).

დღეისათვის მესამე სართული შედგება ღია აივნის, შესასვლელი
კიბისთავისა და ფიცრულით დატოხრული ოთხი ოთახისაგან.

აი ის ცვლილებები, რაც ყანობში დღემდე მდგარმა გადაკეთებულმა,
მაგრამ ჭერ კიდეც ძველი ელემენტებით აღჭურვილმა ციხე-სახლმა
გამოიარა თავისი არსებობის გრძელ პერიოდში.

ყოველივე ამის შემდეგ უმართებულოდ გვეჩვენება იმის აღიარე-
ბა, თითქმის აღწერილი სახლის თვდაპირველ ფორმას წარმოადგენდა
ერთ კომპლექსში მოქცეული ქვიტყარი და კოშკი⁶⁸.

როგორც დავიანახეთ, ნაგებობა ამ სახეს იღებს მას შემდეგ, რაც სამართლულიან ქვიტორზე ოთხსართულიანი კოშკი მიჰშენეს, ეს აშკარად შეიმჩნევა ნაგებობაზე დაკვირვებითაც. გაცილებით კარგად არის აშენებული ქვიტორი, ვიდრე კოშკი. სხედასხეგვარი, სხედასხეგვადრიონდელი და სხედასხეგვადრიონდელი ხის მასალაც. ქვიტორის ხე-ჭერი დარჩა წაწილსათვის გამოყენებული ხის მასალაც. ქვიტორის ხე-ჭერი დარჩა თულა ყანობის ტერიტორიაზე მოჭრილი ეკლით, ხოლო კოშკის სართულები გადახურულია მთიულეთიდან გადმოტანილი წიფლის ხეებით, რადგან იმდროისათვის ხეში ტყე უკვე გაკაფული იყო.

აქვე კიდევ ერთხელ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ორი სხედასხეგვადრიონდელი ნაგებობის კედლები ერთმანეთთან გადამებული არ არის. კოშკის ერთ კედლად ქვიტორის გვერდითი (დასავლ.) კედელი არის გამოყენებული, ხოლო სამი კედელი დამოუკიდებლადაა ამოყვანილი. ამგვარი ვითარება მოწმდება სხვა შემთხვევებშიც. ხეში არაერთი სახლი ყოფილა ციხეზე მიშენებული, მაგრამ ციხე და მასზე მდგმული სახლი ერთი ეპოქის ნაგებობის მთლიან კომპლექსს როდი წარმოადგენდა. ითონიშვილების ციხე-სახლის ის ფორმა, რომელიც ქვიტორისა და კოშკის მთლიანობას იძლევა, არის მეორადი, ნაგებობის ისტორიის შემდგომ ეტაპზე წარმოქმნილი, და არა პირველადი.

* * *

მოტანილი ფაქტური მონაცემების საფუძველზე აშკარად მოწმდება ციხე-სახლების არსებობა ხევის წარსულში, რომელთა მშენებლობა ნაკარნახევი იყო თავდაცვის საჭიროებით. ამავე მიზეზით ხდება საცხოვრებელ ნაგებობაზე კოშკის მიშენება, ანდა კოშკზე სახლის მიდგმა. საცხოვრებელზე კოშკის მიშენების ძველ ტრადიციას თუ ს. ყანობის ციხე-სახლის მაგალითზე ვხედავთ, სამაგიეროდ ციხე-კოშკზე სახლის მიდგმის დამატატურებელია ხევის სოფლებში უმთხანული სიძველეები. მაგალითად, სოფ. ფანშეტში დღემდე კარგად დაცულ ერთ-ერთ კოშკზე მიშენებულია საცხოვრებელი სახლი. ერთ-ერთი სახლი მიშენებული ყოფილა ამავე სოფლის მეორე უფრო მაღალ კოშკზე. სახლის მინაშენი კარგად ატყვია სოფ. სტეფანწმინდამი (ყაზბეგი) ჩოფიკაშვილების საგვარეულო კოშკის კედელს. ნაგებობების

შიხედვით ნაგებობის ასეთსავე სტრუქტურას გამოწვებთ აჩხოტში, ცლოში, გაბოტენში და ხევის სხვა სოფლებში. ციხე-კოშკე საცხოვრებლის მიუხედავად იყო მტრისაგან თავის უკეთესად დაცვა, ვიდრე ეს უფიქრებოდა ციხიდან საკმაო მანძილით დამორბეულ სახლში.

მტრისაგან დროს მოხვედრები მრავალსართულიან კოშკებს დროებით საცხოვრებლად იყენებდნენ. მთხრობლების გადმოცემით, კოშკის სხვადასხვა სართულზე შეხიზნულნი კერაზე ცეცხლსაც ანთებდნენ და ნაცარში პურსაც აცხობდნენ. ასე იქცეოდნენ, მაგალითად, სოფ. ფან-შეტში მცხოვრები სამქანაშვილები. მათ სახიზარს წარმოადგენდა დღემდე შემონახული ყველაზე დიდი კოშკის მესამე სართული — კვადრატული ოთახი შუაეცხლით, ხოლო მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ ისინი კვლავ ორსართულიან ქვიტორში ჩამოდიოდნენ, რომელიც ხელოვნურად გამოქრილ კლდეში იყო ჩადგმული და კოშკს დასველეთის მხრიდან ეკვროდა.

მტრის შემოსევის დროს დროებით საცხოვრებლად საფორტიფიკაციო ნაგებობათა გამოყენების ტრადიცია არც საქართველოს სხვა კუთხეებისათვის ყოფილა უცხო⁶⁹. რაც შეეხება თავდაცვითი ხასიათის მრავალსართულიან ციხე-სახლებს, საქართველოსა და კავკასიის სხვა რაიონებში მათი ფართოდ გავრცელების ფაქტი მრავალგზისაა დადასტურებული.

ხევსა და საქართველოს სხვა კუთხეებში არსებული ამ ტიპის სახლები რომ თავისი წარმოშობით ძველია, ამაში ეჭვის შეტანის საფუძველი არც არსებობს. მართალია, სათოფური ნაგებობაში თოფის შემოტანასთან დაკავშირებით XVI საუკუნიდან ჩნდება, მაგრამ ეს როდი გამორიცხავს თავდაცვის სხვაგვარი საშუალებებით (თუნდაც შვილდისრის სასროლი ან ქვის სატყორცნი სარკმლებით) აღჭურვილი ამგვარი ნაგებობების მქონე ნაგებობების ბევრად დიდ ხნოვნებას.

საქართველოს შორეულ წარსულში მრავალსართულიანი სახლები-სა და საცხოვრებლად გამოყენებული კოშკების არსებობა დასტურდება XI—XII საუკუნეების წერილობითი წყაროებით, რომელთა ანალოზის საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი გვაცნობს ნაგებობის ისეთ სახეობებს, როგორიც იყო ქვიტიკი, გოდოლი, კოშკი და სხვა⁷⁰.

ქართველი ტომების მიერ საცხოვრებელ და თავდასაცვ საშუალებ-

ზად კოშკის გამოყენების შესახებ ჩვენ მოგვეპოვება კიდევ უფრო ძველი ისტორიული ცნობები. ხერძენი ისტორიკოსისა და მხედარმოყვარის ქსენოფონტეს ცნობით, ერთ-ერთი ქართველი ტომის—მოსინიკების მეფე (ბასილეუსი) ცხოვრობდა ხის კოშკში, რომელიც ქალაქის ყველაზე შემაღლებულ ადგილს იყო აშენებული⁷¹.

ქსენოფონტეს ცნობაზე დაყრდნობით სტრაბონიც აღნიშნავს, რომ „ზოგიერთები ხეებზედაც კი ცხოვრობენ, ან კოშკებში. ამიტომაც, რომ ძველები მათ მოსინიკებს უწოდებდნენ, რადგანაც კოშკებს მოსინები ჰქვიათ⁷²“.

თუ ყოველივე ამასთან ერთად უძველესი ეპოქის ისეთ ქმნილებებსაც გავითვალისწინებთ, როგორიცაა ქართული ხალხური ეპოსის ბრწყინვალე შედევრები („ამირანისი“, „ეთერიანის“), სადაც არაერთგზის ვხვდებით საცხოვრებლად კოშკების გამოყენების ფაქტებს, დაერთწმუნდებით, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე შემორჩენილი მრავალსართულიანი კოშკური სახლები შორეული წარსულიდან მომდინარე ტრადიციის ნადავზეა წარმოქმნილი.

ამგვარად, ძველი ღრობის ნაგებობანი ხევში საცხოვრებელი, სამეურნეო და თავდაცვის ფუნქციის მქონე ელემენტებით აღჭურვილ კომპლექსებად წარმოგვიდგებიან.

თუ ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ მქიდრო უბნებად დასახლებას აპირობებდა ადგილის სიმცირე და თავდაცვაზე ზრუნვა, ამ შემთხვევაშიც იგივე ფაქტორები უნდა მივიჩნიოთ მრავალსართულიანი სახლების მშენებლობისა და სხვადასხვა ფუნქციის მქონე სთავსოების ერთ ჰერქვეშ მოქცევის მიზეზად. ცერტიკალურ განზომილებაში სათავსოების განლაგებით მაქსიმალურად იყო ათვისებული ფართობი, რაც ასე უკირდა სახნავ-სათესი ნაკვეთების ნაკლებობით შევიწროებულ მთიელს. ამ გეგმით სახლის მშენებლობა და პატრიონიმიული უბნის მქიდროდ დასახლება აღვილებდა თავდაცვასა და ურთიერთდახმარებასაც. რაც შეეხება კლიმატურ პირობებსა და რელიეფს, ისიც გარკვეულ როლს თამაშობდა ნაგებობის რიგი ელემენტის წარმოქმნა-გარეგნუბის საკმეში, მაგრამ თვით სახლის სართულიანობა ამ ფაქტორებზე სრულებითაც არ იყო დამოკიდებული. ხევის გეოგრაფიული მდებარეობა და ჰავა კვლავინდებურად უცვლელია, მაგრამ სახლებმა, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, არსებითი ცვლილებები განიცადეს.

მრავალსართულიანი ნაგებობის ფორმირების საქმეში რომ რელიეფსა და ჰავას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონოდა, მაშინ თანამედროვე ხევში ერთსართულიანი სახლების მშენებლობის პრაქტიკა კი არ გაბატონდებოდა, არამედ კვლავინდებურად მრავალსართულიანი საცხოვრებლების მშენებლობას ექნებოდა ადგილი.

ზემოთ აღწერილი სახლები და მათი მსგავსი ნაგებობანი ძირითადად გათვალისწინებული იყო საოჯახო თემების (დიდი ოჯახების) საცხოვრებლად, საოჯახო თემებისა, რომელთა არსებობა გადმონათლური ფორმით ხევში XIX საუკუნის ბოლომდე გრძელდებოდა. მაგალითად, ერთი დიდი ოჯახი ცხოვრობდა ითონიშვილების ციხე-სახლში, რომელიდანაც შემდეგში 15 კომლი წარმოიშვა. ასევე 32 სულისაგან შედგებოდა ღუღლუშუარების ის ოჯახი, რომელიც ზემოთ აღწერილ ორსართულიან სახლში ბინადრობდა და სხვა, მაგრამ ასეთი მაგალითების დასახელება შორს წაგვიყვანდა.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ წინაპრების ნამოსახლარს დღესაც კი „ერთობის სახლი“ ეწოდება. ხევში ვერ დავასახელებთ ისეთ ოჯახს, რომელმაც თავისი „ერთობის სახლის“ მდებარეობაზე არ მიგვიჩიოთ და თუ ცოცხალი მომწერე აღარ ჰყავს, გადმოცემით მაინც არ იცოდეს ის ამბავი, რომ არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ მათი მამა-პაპანი ერთ ჭერქვეშ ბინადრობდნენ და „ერთ კერას უსხდნენ“. თვით ახლო დამოკიდებულების აღმნიშვნელი გამოყენებითაა „ქერაზე დაზდილები ვართ“, ანდა „ერთ ცეცხლბირზე გავიყარენითო“ — კვლავ ძველ მოხეურ სახლში დიდ ოჯახებად ცხოვრების ტრადიციაზე მიგვიჩიოთ. მის შესახებ ყურადღებას ამახვილებს ალ. ყაზბეგი, „როგორც აღნიშნული საზოგადოებრივი ყოფის უშუალო მოწმე და დამკვირვებელი. ამაზევე მოგვითხრობენ მისივე თანამედროვე თუ ნაკლებ ხანდაზმული მოხუცები და ყოველივე ამას მჭერმეტყველურად ადასტურებენ ზემოთ აღწერილი ნაგებობანი.

III. მოხუკი სახლის შიდაგმოყვრები

სახლის მოხუკების წესებთან და ნაგებობის არქიტექტურულ ფორმებთან ერთად ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით არანაკლებად საყურადღებოა სახლის შიდამოწყობილობა. პირველ რიგში ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ოჯახის ძირითადი საცხოვრებელი განყოფილება — სამყოფო, რომელიც საინტერესოა როგორც თავისი სტრუქტურით, ისე და კიდევ უფრო მეტად მისთვის დამახასიათებელი სოციალური და საკულტო მხარეებით.

წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე ხევში არც ერთი ძველი სამყოფო აღარ არის შემონახული თავისი შიდამოწყობილობით. ამის გამო, ჩვენი მსჯელობის ძირითად წყაროს წარმოადგენს, ერთი მხრივ, ყოფაში აქა-იქ შემორჩენილი ნივთები და ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ექსპონატები, ხოლო, მეორე მხრივ, 1959 წელს ხევში მივლინების დროს ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალები. როგორც ნაშრომის წინა ნაწილიდან გამოირკვა, სამყოფო კვადრატული ფორმის დიდ ოთახს წარმოადგენდა. მის მოწყობილობაში შედიოდა კერა, ავეჯი, ლოგინი და რიგი სხვა საოჯახო ნივთები.

თავისი ფუნქციებითა და საოჯახო ყოფისათვის დამახასიათებელი სოციალურ-სარწმუნოებრივი ნიშნებით სამყოფოს ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტი იყო კერა, რომელიც ორ-სამსართულიანი სახლის ქვედა სართულზე სარკმლებთან ახლოს კეთდებოდა, რომ ბოლი უფრო ადვილად გასულიყო, ხოლო სულ ზედა სართულზე კერა ბანში ამოჭრილი ერდის ქვეშ ეწყობოდა და ბოლიც არა მარტო კედელში დატანებული სარკმლებიდან გადიოდა, არამედ უფრო მეტად ერდოდან, ვინაიდან ერდო ბოლის გასვლის უკეთეს საშუალებას წარმოადგენდა, ერდოიან განყოფილებაში მისი დაგროვებაც ნაკლებად ხდებოდა, ვიდრე იმ სართულზე, სადაც მხოლოდ სარკმლები ასრულებდნენ ამ

დანიშნულებას. მაგრამ საქმეს არც იმდენად ერთო შევლოდა და ცეცხლის დანთების დროს კვამლი მაინც განუწყვეტლივ ტრიალებდა*. სწორედ ამას თვლის ძველი მოხეური სახლის ერთ-ერთ ნაკლად ალ. ყაზბეგი, რომელიც გაცვრით ეხება მაშინდელი საცხოვრებელი ნაგებობების ზოგიერთ თავისებურებას და სხვათა შორის აღნიშნავს: „სამწუხაროთ, ეს სახლები პატარა ფანჯრების გამო, რომლებიც ბოლის გასასვლელს ალავსაც ასრულებენ, ძალიან ცოტა სინათლეს უშვებენ სახლში და ბოლიც ვერ გადის კარგად. ამის მიზეზით მოხევების სახლი მუდამ ბნელია და გაქვებული კომლით, რომელიც სწყინს თვალებს“⁷⁴.

სახლის რომელ სართულზედაც უნდა ყოფილიყო მოწყობილი კერა, ის ერთი და იგივე ელემენტებისაგან შედგებოდა და დანიშნულების მიხედვითაც არ განირჩეოდა. ამასთან ერთად ისიც აღსანიშნავია, რომ კერა ეწოდებოდა, ერთი მხრივ, მის მიუღ მოწყობილობას, ხოლო, მეორე მხრივ, მხოლოდ ცეცხლის დასანთებ ჩაღრმავებულ ადგილს.

კერის ჩაღრმავებული ადგილის გარშემო შემოწყობილი იყო რამდენიმე ქვა, რომ მასში დანთებული ცეცხლის ნაღვერდები აქა-იქ არ გადაფანტულიყო. კერის შუაგულში იდო კერის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი — კეცი, რომელიც ფიქალის, ბასრის ან თლილი ქვისა (ანდეზიტი) უნდა ყოფილიყო. ამთგან უპირატესობას ანიჭებდნენ ცეცხლგამძლე ანდეზიტს, რომლის საბადოები ხევის რამდენიმე ადგილას არსებობს (არშა, ქობთა და სხვა) და დღეს სამრეწველო მნიშვნელობისაა.

* სხვათა შორის, საცხოვრებლად უვარგისი და ბოლიანი სახლის აღსანიშნავად ხევში გვხვდება ტერმინი ბაკაჲ: „გონჯს ბაგაჩი ვყრივართო“—ასე იტყოდა ხოლმე თავისი ბინით უკმაყოფილო მოხვეე.

ამის პარალელურად, მიწურბანანი სახლის სახელწოდებად მიღებულია აგრეთვე ქოხი. ჩვეულებისამებრ, მოხეური დიალექტით, ქოხი ეწოდება ერთი მხრივ სამოვრე-ბზე მყოფ მწყემს-მწყველათათვის გაყოფილ დროებით (სეზონურ) საცხოვრებელს, ხოლო, მეორე მხრივ, გამოქცეულს- გადატანით კი ტერმინი ქოხი საცხოვრებელი ნაგებობის — სახლის აღმნიშვნელ ცნებადაც გვევლინება. ეს ნათლად ჩანს მოხეური ხალხური პოეზიის ნიმუშების მიხედვითაც:

„ყანა მაქვ ნადარბასესა, შიგ ქოხი გამაფთხარო“.

ანდა:

„საწყალი კაცის ცხოვრებას რად უნდა ბევრი ხრიალიო—ერთაი ქოხი მიწური და ერთი კოკა წყლიანიო“.⁷⁵

კაცთან და მის ირგვლივ შემოწობილ ქვებთან ერთად კერის თავ-
ში დებდნენ ოთხკუთხი მოყვანილობის ანდეზიტის მოზრდილ ქვას,
რომელსაც კერი ისეთავის ქვა, ანუ ზვიდერ ქვა ერქვა. ზო-
გიერთ შემთხვევაში კერაზე დგამდნენ რკინის ზვიდეს, რომელიც სა-
და ან ორნამენტით დაშვენებული იყო. ერთ-ერთი ასეთი ზვიდე ოთხი
ფეხით და ოთხი კაუჭით ექსპონირებულია ყაზბეგის მხარეთმცოდნეო-
ბის მუზეუმის გამოფენაზე. მისი ორნამენტის ელემენტებს წარმოად-
გენენ რომები, ხვეული ხაზები და მზის გამოსახულებანი, რაც კერის
კულტის ასტრალური ხასიათის მაჩვენებელია.

კერის მოწყობილობაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ელემენტად წარ-
მოგვიდგება საკიდელო (ჯაჭვი), რომელიც ჭერში იყო ჩამობ-
მული. მის კვზე დაიდებულ ქვაში იხარშებოდა საჭმელი. ცეცხლთან
ქვას მიახლოების ან ცეცხლიდან მისი დაშორების მიზნით საკიდე-
ლის აწევ-დაწევა ხდებოდა მასში დაყოლებული ჯავის — ე. წ. საკი-
დელის სამართის მეშვეობით.

კერა-საკიდლის ასწვრივ, ერდოს ძირში, ჭერზე მიმაგრებული იყო
საშუალო აღმართის მკლავის სიმსხო ოთხი ღირე, რომელთა ერთმანეთ-
თან დაკავშირება კვადრატს ქმნიდა. თითოეული ლატანის სიგრძე ერ-
თი მეტრი ან ცოტა მეტი შეიძლება ყოფილიყო. მათზე ზემოდან და-
დებული იყო ბრტყელი ფიქალი, რომ ხე-ჭერი ცეცხლიდან აგარდნი-
ლი ნაპერწკლებისაგან ყოფილიყო დაცული. ეს ფიქალი გამოიყენებო-
და აგრეთვე სველი საგნების გასაშრობად.

აღსანიშნავია, რომ ამ ხანძარსაწინააღმდეგო მოწყობილობის სახელ-
წოდება ხევში არ მოწმდება. როგორც ჩანს, მას არც ჰქონია თავისი სა-
ხელი, თორემ კერაზე სახლებში ნაცხოვრებ მოხუცებს აუცილებლად
ემახსოვრებოდათ. კერის ეს ნაწილი ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუ-
ზეუმის გამოფენაზეც არის წარმოდგენილი, მაგრამ მისი სახელი არც
მუზეუმის მუშაკებმა იცან. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში კი
მის სახელწოდებებზე გვხვდება აკარი (მთიულეთი, ქართლი), სა-
ალე (ხევსურეთი), ოკვალე, საბერძენი, ოჯინჯი, ოჯინჯი
(სამეგრელო), ოჯინჯალი, კაკიბერა (რაჭა-ლეჩხუმი), თა-
ვანი, სხვანი, ოჯინჯალი (იმერეთი), სხვანი (აფხაზი),
ჭერი (აჭარა), შვილი (სვანეთი)⁷⁶.

აქ დასახელებულ ტერმინთაგან ხევში გვხვდება მხოლოდ

რ, ოღონდ განსხვავებული შინაარსით, მოხვედები აუარს ეპახიან სამოღოში, კუთხში ან კარსუკენ გართულ ერთ ან ორ გრძელ ხეს. აუარზე ლურსმნები ან ხის სოლები იყო ჩარკობილი მასზე ხორცის, ქონის და ღუმის ჩამოსკიდად და ბოლში გამოსაყვანად. აუარზე ზოგჯერ აწყობდნენ სსოფლო-სამეურნეო იარაღებსაც.

კერა ერთდროულად ასრულებდა პურის ცხობის, ხორცის შეწვის, საჭმლის მოხარშვის, გათბობისა და ნაწილობრივად განთების ფუნქციას. პურის აცხობდნენ გახურებულ კეცზე. ფქვილმოყრილ კეცზე დაკრულ პურს ახვევდნენ ღვევრსა და ცხელ ნაცარში. ხორცის შეწვა ხდებოდა უამფურებით, ხოლო ხაბიზინების (ხაქაპურის მსგავსი ნამცხვარია) გამოსაცხობად გამოიყენებოდა საიდელზე ჩამოყიდებული ტაფა — ე. წ. კ ა ი დ ა ნ ა რ ა მ მსში ჩადებული თხელი ბასრის კეცით.

კერის ამ მრავალმხრივი მნიშვნელობის გვერდით არ შეიძლება არ აღინიშნოს მისი ნაკლოვანებებიც: გარდა იმისა, რომ კერაზე ცეცხლის დანთება სახლში ბოლის დავროვებას იწვევდა, ანტიპიგიენური იყო ნაცარში პურის ცხობაც. ძველებური სახლისა და კერის ნაკლად სამართლიანადაა მიჩნეული ისიც, რომ ხვევის მკაცრ ზამთარში ბინის გათბობა ვერ ხერხდებოდა⁷⁷.

კერის პრაქტიკული მნიშვნელობის თუ ნაკლის პარალელურად ეთნოგრაფის ყურადღებას იქცევს მასთან დაკავშირებული სოციალური და სარწმუნოებრივი მომენტები. პირველი, რაც თვალში გვეცემა; არის კერის მიხედვით ოჯახის წევრთა უფლებრივი მდგომარეობის განსაზღვრა. როგორც წესი, კერის თავში ოჯახის უფროსი იჯდა მისთვის განკუთვნილ ზურგიანსა და ორნამენტებულ სავარძელში, რომელიც თავისი ფორმითა და დანიშნულებით მოგვაგონებს სვანურ საურცხვილს⁷⁸. თვით მისი სახელწოდებებიც — ს ა მ ა რ ტ ო უ კ ა მ ი, მ ა რ ტ ო უ კ ა მ ა ან ს ა უ ფ რ ო ს ო უ კ ა მ ი იმის მაჩვენებელია, რომ ეს სავარძელი ხევში ერთი კაცისათვის და ისიც მხოლოდ ხნით უფროსისათვის იყო განკუთვნილი. საუფროსო სკამის ამევე ფუნქციაზე მიუთითებს მოხვევითა ყოფა-ცხოვრების უბაღლო მცოდნე ალ. ყაზბეგი⁷⁹.

თუ საუფროსო სკამი კერის თავში იდგა, მის მარჯვენა მხარეზე კერასთანავე მდგარ ერთ ან რამდენიმე გრძელ სკამზე ჯდებოდნენ დარასთანავე მდგარ ერთ ან რამდენიმე გრძელ სკამზე ჯდებოდნენ და-

ნარჩენი მამაკაცი უფროს-უმცროსობის მიხედვით. გრძელ სკამზე საუფროსო ადგილად (თავად) ითვლებოდა სამართო სკამისავე მიქცეული მხარე.

კერძო იმ მხარეს, სადაც მამაკაცისთვის განკუთვნილი სკამები იდგა, ხევში ერქვა ს ა კ ა ც ო, ხოლო მის მოპირდაპირე მხარეს — ს ა დ ე-დ ა კ ა ც ო. საკაცი მხარეს დედაკაცების ყოფნა და მოთუქმეტეს მამაკაცთა სკამებზე მათი დაჯდომა სასტიკად იყო აკრძალული, ქალები ჭდე-ბოდნენ სადედაკაცი მხარეზე მდგარ უზურგო სამფეხა სკამებსა და ქ უ ნ თ ე ბ ზ ე (ბალოშებზე). თვით ქალთა შორის ყველაზე უფროს-სა ც კ ო ა რ ჭ ო ნ და ც ო ტ ა დ თუ ბევრად უკეთესი სკამი.

კერძოდან საკაცი და სადედაკაცი ადგილების გაყოფის რეჟიმი მკაც-რად იყო დაცული ჭამის დროსაც. მამაკაცი იქვე წინ დადგმულ ტაბ-ლის შემოუსხდებოდნენ, ხოლო ქალები ამის შემდეგ თავიანთ დაბალ სამფეხა მაგიდაზე შეექცეოდნენ საკმელს.

სქესობრივ-საკობრივი ნიშნის მიხედვით ხდებოდა ადგილების ამა-ვე პრინციპით განაწილება სტუმრბრანობის დროსაც. სტუმრად მყოფი მამაკაცი უნდა დამჯდარიყო გრძელ საკაცი სკამზე, ხოლო ქალი მას-პირძელ ქალებთან ერთად — დაბალ სამფეხა სკამზე ან ქუნთაზე. სტუმ-რად მისული ხანდაზმული და საბატოი კაცისთვის კერძოდანავე იდგა მეორე ზურგიანი საგარძელი, ხოლო თუ სტუმარი ამ ოჯახში განსაკუთ-რებული ავტორიტეტით სარგებლობდა და ოჯახის უფროსზედაც ხან-დაზმული იყო, ოჯახის უფროსი მას პატივისცემის ნიშნად თავის სკამს უთმობდა.

როგორც ვხედავთ, კერძოდან მკაცრად იყო დაცული სქესობრივ-საკობრივი დიფერენციაციის პრინციპი, რაც კარგად ჩანს თუნდაც იმაში, რომ კერძის მარჯვენა (საკაცი) მხარეს მეორენაირად ერქვა ს ა-უ ფ რ ო ს ო, ხოლო კერძის მარცხენა (სადედაკაცი) ნაწილს — ს ა-მ უ ც რ ო ს ო (საუმცროსო).

ყოველივე ამასთან ერთად საინტერესოა კერძოდან დაკავშირებული ხალხური ჩვეულებები და რწმენა-წარმოდგენები. ეს ეხება საჭორწო-ლი რიტუალს, საახალწლო ზეიმს და მთელ რიგ სხვა მომენტებს.

როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, ხევშიც კერძა განსაკუთრე-ბით დიდ როლს თამაშობდა საჭორწოლო რიტუალში, რაც დეტალურა-დაა აღწერილი ჩვენს სპეციალურ მონოგრაფიაში⁸⁰.

კერა-საკიდლის სოციალურსა და საკულტო მნიშვნელობაზე მსჯელობისას ყურადღებას იქცევს რიგი სხვა მოვლენაც. ასეთად წარმოგვიდგება, მაგალითად, სახალწლო ჩვეულება, როდესაც მეკლე დილით სამყოფოში შემოვიდოდა, ოჯახს დალოცვდა და საკლევ პურს კერასა-კენ შემოაგორებდა. თუ კერასთან დაცემულ პურს მისზე გამოყვანილი ჯვარი ზემოდან მოექცეოდა, იმ წელს ოჯახს ბედნიერებას უწინასწარ მეტყველებდნენ. კერასთან პურის შებრუნებით დაცემის შემთხვევაში ოჯახი ზარალსა და რაიმე უსიამოვნებას მოელოდა.

ზემოთქმულს ისიც უნდა დავძინოთ, რომ კერის ზოგიერთი ელემენტი, სახელდობრ საკიდელი, საკულტო მნიშვნელობის მქონე საგნად ჩანს მოხერხი ხალხური გადმოცემების მიხედვითაც. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ბეთლემის უდაბნოს გარშემო შექმნილი ლეგენდები მამუკა ბერის მიერ სიზმრის მეშვეობით მიცემული სასწაულომოქმედის სანახაობისა⁸¹ და ე. წ. „ამირანის ქოხის“⁸² შესახებ. როგორც ერთი, ისე მეორე ლეგენდის მიხედვით საკიდელი საიდუმლოებით მოცული ნივთის ფუნქციას ასრულებს. პირველ შემთხვევაში იგი „წმინდა ადვილას“ მოხვედრისა და დეთავებათა საბრძანებელის აღმოჩენა-შეცნობის საშუალებად აღიარებული, ხოლო ამირანის თქმულებაში ამ ტანჯული გმირის დახსნის იარაღად მიჩნეული. წინააღმდეგ შემთხვევაში საკიდლის მაგივრად უფრო გრძელ ჯაჭვზე ან თოქზე იქნებოდა ლაპარაკი, თუ იმას მივიღებთ მხედველობაში, რომ ამირანს ის სჭირდებოდა შორიახლო მდებარე ხმლის მისათრევად, ხოლო მამუკას — ყინულოვან უფსკრულში ჩასაშვებად.

საკიდლისადმი თაყვანისცემა ვლინდება იმ წესის არსებობაშიც, რომ მისი გაქანება სასტიკად იყო აკრძალული. ბავშვებს ამის უფლებას არ აძლევდნენ იმის შიშით, რომ სახლში მოსალოდნელი იყო უბარაქობა და კლდიდან საქონლის გადაჩეხვა.

მოსალოდნელი უბარაქობის შიშითვე მიუღებლად თვლიდნენ კერის ცეცხლზე თუ ცხელ საჭმელზე შებერვას, რადგან სჯეროდათ, რომ ოჯახის ბარაქას ნიაფი გაფანტავსო. განსაკუთრებით მკაცრად იკრძალებოდა კერაზე ფეხის დადგმა ან გადაბიჯება „სახლის ანგელოზის“ შიშით, რომელსაც ვითომც მათი დამიჯნება და კერის სამუდამოდ გაქცევა, ე. ი. ოჯახის ამოწყვეტა შეეძლო.

კიდევ უფრო მიუღებელი იყო კერა-საკიდლის აღვილიდან დაძვრა

და აშლა ოჯახის გაყრის ღრის. როგორც ძველი სახლი, ისე მისი კერასაიდელი ოჯახის ყველაზე უფროს წევრს რჩებოდა, როგორც მათი ოდინდელი ერთობის ემბლემა. მოხვედის რწმენით, ძველი სახლიდან კერის აშლა განაყრთა შორის არსებული კეთილსასურველი ურთიერთობის დარღვევას გამოიწვევდა, ხოლო როდესაც კერა თავის ადგილზევე რჩებოდა, გაყრილ ოჯახებს შორისაც თითქოს ჯანსაღი დამოკიდებულება სუფევდა.

საუფროსიოდ მიჩნეული ამ ნივთების გამოყენების, მათი გაუყოფლობისა და კერის კულტთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენების შესახებ ანალოგიური ვითარებაა დამოწმებული მთიულეთში⁴⁸.

როგორც ვხედავთ, კერა არა მარტო პრაქტიკული დანიშნულების მქონე იყო, არამედ მას გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სოციალური და საკულტო ურთიერთობის სფეროშიც. იგი წარმოადგენდა ერთ პერქვეშ მცხოვრები ოჯახის ერთობისა და ტრადიციის ცენტრად, რაც მოხვედის მეტყველებაშიც თავისებურად არის ასახული. როდესაც მოხვედს სურს გაგვაგებინოს, თუ თავის გვარის წევრთა შორის რომელი უფრო ახლო ნათესავია მისი, გვტყვის: „ერთ კერას ვუსხედით“, „ერთ კერაზე დავიზარდენით“, ანდა „ერთ ცეცხლპირზე გავიარენით“. ეს ვითარება თავს იჩენს დალოცვასა თუ დაწველაშიც („გახარას შენმა მამის კერამ“, „გავცივდეს მამის კერამ“ და ა. შ.), სადაც კერა სახლის, ოჯახის სინონიმურ ცნებად გვევლინება.

კერის კულტზე მსჯელობისას შეუძლებელია გვერდი ავუაროთ დედაბოძი, რომელიც სახლის შიდამოწყობილობის მნიშვნელოვან ელემენტად წარმოგვიდგება მოჩუქურთმებული ბალიშით (თავადი) და ზედ მიკრული ჯიხვის რქებით. როგორც ზემოთ ითქვა, დედაბოძი დიდ როლს თამაშობდა სახლის კონსტრუქციაში და ის გადახურვის საყრდენად გამოიყენებოდა. დედაბოძი საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ ის კერასთან ერთად „წმინდა“ ელემენტად იყო მიჩნეული. ოჯახის უფროსი „დედაბოძის მძღოლე“ ფიცულობდა და რომელიმე დღეობაზე, ქორწილში თუ შაბათ-კვირას მასზე მიმაგრებულ რქებზე მიკრულ სანთლებს ანთებდა. არც ერთი ასაკის ქალს ამ რიტუალში მონაწილეობის მიღებისა და დედაბოძთან ახლო დგომის უფლება არ ჰქონდა.

სახლის კონსტრუქციის გაცნობამ დაგვარწმუნა, რომ დედაბოძი პირველიდან მეორე, ხოლო ზოგჯერ მესამე სართულის კურომდე იყო აღ-

მართული. არაიშვიათად სამყოფოს ფართობზე ერთზე მეტი დედაბო-
ძი იღვა, მაგრამ აქედან რიტუალური მნიშვნელობის მქონე იყო ცენტრ-
რში მდგომი დედაბოძი, რომლის თავქუდი მოჭრულზელი იყო
ჯვრებისა და მზის დისკების გამოსახულებით. ასეთი დედაბოძე-
ბი ძველ სახლებთან ერთად მოიპო. ყოფაში მისი ფიქსაცია წილად
ხვდა ს. მაკალათიას, რომელიც ე. წ. "ხარატულიანი" დედაბოძის ჩუ-
ქურთმის ხასიათს გვაცნობს⁸⁴ (ტაბ. VI, სურ. 1).

აქრასთან ერთად სამყოფოში ზოგჯერ ღუმელიც იყო მოწყობილი.
ღუმელს ხევში ადგილობრივი დიალექტით ლომელი ეწოდება და
მისთვის განკუთვნილ ადგილს უმთავრესად კარსუენა, დერეფანი ან
ეზო წარმოადგენდა.

ამავე სახელწოდებითაა ცნობილი ღუმელი მთიულეთ-გუდამაყარ-
ში და ხეცსურეთში. მთიულეთ-გუდამაყარში ღუმელი დერეფანში,
ეზოში და კალოზე გვხვდება, ხოლო ხეცსურეთში საცხოვრებლად გან-
კუთვნილ განყოფილებაში — "შინაში" "ვეერფის" (კერის) მეზობლად
არის მოწყობილი და პურის საცხობადაა გამოყენებული⁸⁵.

სამყოფოში ან კარსუენ ღუმელისთვის გამოყოფილ ადგილს ხევში
ეწოდება სალომელი ან კუთხე, ხოლო დერეფანში ან ეზოში მის-
თვის განკუთვნილ ადგილს სალომელი ეძახიან.

ღუმელი ხევში მარტივი აგებულების პურის საცხობია, რომელსაც
ჩვეულებებისამებრ სახლის თუ ეზოს კედელთან აშენებენ. ამის გამო
მას ზურგის კედელი აღარ უკეთდება და მხოლოდ გვერდითი კედლების
ამოშენებით კმაყოფილებიან. გზალი ქვის წყობით აშენებული კედ-
ლების სიმაღლე საშუალოდ ერთ მეტრს აღწევს, სიგრძეც ამდენივეა,
ხოლო კედლის სიგანე 40—50 სანტიმეტრს არ აღემატება. ზოგჯერ
უმთხევრაში კედლები ორივე მხრიდან თხილთ არის შელესილი, უმთავ-
რესად კი შეულესავია. არაიშვიათად ღუმელის თითოეულ გვერდით
კედელში საუენ მასალად მხოლოდ ორი ერთმანეთზე დადებული თლი-
ლი ქვა არის გამოყენებული.

კედლებზე გარდიგარდმო გათულია გრძელი ქვა, ან რკინა, რასაც
ხევის სხვადასხვა სოფლებში ლომლის დირო, დეჭურაძე,
ან დიჭურაძე ეწოდება. კედლებსა და ამ ღიჯიროებზე დებენ კეც-
რომელიც ღუმელს ორ სათაყმელად ყოფს. პირველ სათაყმელში ცეცხ-
ლი დანთებული და მით კმეც ხურდება. კედლებზე კი შემოდან ბრტყე-
ლი ქვის ფილებია დართული, რასაც ლომლის სარქმელი
ეწოდება.

ლუმელის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილია კეცი, რომლის დამზადება, ისევე როგორც კერის კეცისა, უმთავრესად ანდეზიტის ქვისაგან ხდებოდა, ზოგიერთ შემთხვევაში ლუმელის კეცად ბასრი და „ჭაჭი“ გამოიყენებოდა.

ლუმელი მხოლოდ საცხოზად იყო მოხმარებული. საჭმლის ხარშვისათვის ის არ ყოფილა გამოყენებული. პურისა თუ სხვა რამის გამოცხობაც მასში მარტოოდენ მაშინ ხდებოდა, როდესაც გათბობის მიზნით კერაზე ცეცხლის დანთებას წყვეტდნენ. საწვავის დაზოგვის მიზნით ზამთრის პერიოდში პური კერაზე ცხვებოდა, თუნდაც კერასთან ერთად სამყოფოში ლუმელიც ყოფილიყო გამართული.

საჭირთა ისიც ითქვას, რომ სამყოფოში ლუმელი იშვიათად იყო მოწყობილი. მას ცალკეული ოჯახები თავის საჭიროებისათვის უმთავრესად კარსუკენ და დერეფანში აკეთებდნენ. მაგრამ საოჯახო ლუმელებს გარდა ხევში მოწმდება აგრეთვე საზიარო და საუბნო ღიმებიც.

იმ შემთხვევაში, როდესაც დიდი ოჯახი რამდენიმე დამოუკიდებელ კომლად იყრებოდა და განაყრების ცხოვრება კვლავ ერთობის სახელში გრძელდებოდა, ხოლო ლუმელი ყველა იმ ოჯახებისთვის ადვილად მოსახმარებელ ადგილას (საერთო კარსუკენში ან დერეფანში) იყო გამართული, ლუმელის გაყოფა არ ხდებოდა და განაყრთა საზოგადო საკუთრებაში რჩებოდა. ასეთ ლუმელს მოხვევები საზიარო ღიმელს უწოდებენ და მას ძმა-ბიძვილები რიგით ხმარობენ.

კიდევ უფრო დიდი მოცულობისა იყო ე. წ. საუბნო ღიმი, რასაც ერთ უბნად დასახლებული მოგვარები თუ მეზობლები იყენებდნენ. როგორც საუბნო ღიმელს, ისე საღიმლის (ბანით დახურული დია ნაგებობა თანაუბნელთა ერთ-ერთ ეზოში) უბანი აშენებდა საერთო ძალით და მორიგეობით ახურებდნენ.

თუ საღიმლისა და ლუმელის აშენება მამაკაცებს ევალდებოდათ, მისი გახურება და პურის ცხობა მხოლოდ დედაკაცებს ეკისრებოდათ. განსაკუთრებით დიდი ჯაფა ადგებოდათ მათ რიტუალური პურისა (ქობობი) და საუბნო ქადის გამოცხობისას, რომელთა წონა ერთ ფუტს აღწევდა⁸⁶.

ზემოთქმულს ისიც უნდა დავმატოთ, რომ ლუმელთან მამაკაცის

ჩამოჭდომა სამარცხეინოდ ითვლებოდა, თუ ის კერასთან და ბუხართან საპატიო ადგილს იკავებდა, ღუმელთან დაჭდომის შემთხვევაში მის ვალექსავდენ და დომლის ქაი-ს დამამცირებელი სახელით მოწათლავდნენ. დომელთქარი მარტოოდენ ქალების შესაკცია მტკიცედ არის დაცული თანამედროვე ხევისა.

მოხეური სახლის შიდამოწყობილობაში შედარებით იშვიათი გამო-ნაკლისების სახით გვხვდება ბუხარის, რაც მოხრობელთა ცნო-ბების თანახმად, ხევში გვიან შემოსულა და მხოლოდ ეკონომიურად და კულტურულად დაწინაურებული ოჯახების კუთვნილებას წარმო-ადგენდა. ასეთებად ასახელებენ აზნაურ ყაზბეგებს (სოფ. სტეფან-წმინდა), ვაჭრობის მიმღევეარ ბედოშვილებს (სოფ. არშა) და სოფ. ყა-ნობის ციხე-სახლში მცხოვრებ ითინიშვილებს (რომელთაგან ზოგიერ-თი საეკლესიო სამსახურში იდგა). მაგრამ გამოირჩეული არ არის შესაძლებლობა, რომ ბუხარი უფრო ფართოდ ყოფილიყო გავრცელებული ხევში და დასახლებულთ გარდა სხვა ოჯახებშიც შენაცვლებო-და კერას. ეს სავარაუდებელია თუნდაც XIX საუკუნის მეორე ნახევ-რიდან, როდესაც ბინების კეთილმოწყობას უკვე თანდათანობით ყუ-რადღება ექცევა.

ამავე გარემოებაზე უნდა მიუთითებდეს ერთი მოხეური ხალხური ლექსიც, რომელიც XIX საუკუნის 70-იან წლებში მომხდარ ამბავს ეხე-ბა. ლექსში მოთხრობილია სოფ. კარკუჩიდან პატარძლის წაყვანის ამ-ბავი და სხვათა შორის ისიც არის აღნიშნული, რომ კარკუჩელ მაიკის „ზამთრის უყორდა ბუხარი, ზაფხულის გრილი ნიაგი“-ო⁸⁷ და ა. შ. ხევში 1876 წ. ჩაწერილ ლექსშიც არის მოხსენებული ბუხარი: „ჩა-მაჰდამს ბუხართან ფეხსა, ელექსებოდა ქალებსა“⁸⁸.

ცხადია: ვერც მაიკო შეიყვარებდა ბუხარს, თუ ის მოხეურ სახლ-ში არ იქნებოდა, უბუხრო სახლში ბუხართან ჯდომა და ლექსობაც წარმოუდგენელია და სხენებული ხალხური ლექსების ავტორებიც ბუ-ხრის შესახებ არაფერს იტყვიდნენ, ასეთი რამ იმდროინდელ ხევში რომ არ ჰბუღებოდათ.

ბუხრები და მისი ზოგიერთი ნაწილი დღესათვის შემორჩენილია ითონიშვილების ციხე-სახლში. ერთი მათგანი წარმოადგენს კვიტყორის წინა კედელში დატანებულ თაღისებურ ცეცხლსანთებს თავისი საყუ-

მუხრით. ეს ბუხარი თავიდანვე კერასთან ერთად ყოფილა მოქმედებაში, რაც ხევის ეთნოგრაფიულ ყოფაში გამოჩაჩლის მოვლენად უნდა ჩაითვალოს.

ამავე ქვიტიკის უკანა და გვერდითი კედლების კუთხეში დღემდეა შემონახული მეორე ბუხარიც (ტაბ. VIII, სურ. 2; ტაბ. X, სურ. 2), რომელიც სახლის რეკონსტრუქციის შემდეგ 100 წელზე მეტი ხნის წინათ გააქეთებინა გიორგი ნინას ძე ითონიშვილმა (ბლადოჩინმა). გიორგი დაახლოებით ამავე დროს აკეთებინებს მეორე ბუხარს ქვიტიკის წინა და გვერდითი კედლების კუთხეში. ეს ბუხარი აშენებული ყოფილა წითელი ფერის თლილი ქვით. დღეს შემონახულია და კიბის საფეხურადაა გამოყენებული ერთადერთი ქვა ზედ ამოკვეთილი მზის გამოსახულებით, გეომეტრიული ორნამენტით და ბუხრის აშენების თარიღით (ტაბ. X, სურ. 3).

როგორც ვხედავთ, ბუხარი ხევისათვის ნაკლებად დამახასიათებელსა და კულტურის გვიანდელ ელემენტს წარმოადგენდა. ჩვენ ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით ხევში ბუხრის გაჩენის ყველაზე ძველთარიღად შეიძლება ჩაითვალოს XVII საუკუნე, როდესაც ითონიშვილების ციხე-სახლში ის კერასთან ერთად არის მოქმედებაში. რაც შეეხება ამავე ნაგებობის ორ დანარჩენ ბუხარს, ისინი 1866 წელსა და მასზე ცოტა ხნით ადრეა გაკეთებული. დაახლოებით ამავე პერიოდისაა ყაზბეგებისა და ბედოშვილების სახლებში არსებული ბუხრები, ხოლო ხალხური პოეზიის ზემოთ მოტანილი ნიმუშებიც გასული საუკუნის 70-იანი წლების ვითარებას უნდა გვაცნობდნენ.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ XIX საუკუნის ხევში საოჯახო კულტის ცენტრად კვლავ კერა ან კერის ადგილი რჩება. სოციალური და რელიგიური მომენტები ბუხართან არ აღინიშნებოდა. ამის მიზეზად გამოიყურება ბუხრის იშვიათობა და კერის კულტის ხანგრძლივად შემონახულობა. ამ მხრივ სულ სხვაგვარ გარემოებასთან გვაქვს საქმიეი, სადაც კერა მთლიანად ბუხარმა შეცვალა და კერასთან შესაბამისად ბელმა საოჯახო წესებმაც ბუხრის პირად გადაინაცვლა⁸⁹.

ხევში ერთადერთი მხოლოდ ის შეინიშნება, რომ ბუხრის ქვა მოჭრილებული იყო. ეს თავისთავად საგულისხმო ჩანს იმდენად, რამდენადაც ბუხარში ცეცხლის დანთებასთან ერთად ცეცხლის კულტისადმი თავყვანისცემის ამსახველი ორნამენტი ბუხართანაც გაჩნდა. განსაკუთრე-

ბით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ბუხრის ქვაზე მზის დისკოებია ამოკვეთილი, რაც ამ ორნამენტის ასტროლურ ხასიათზე ლაპარაკობს, ისევე, როგორც ცეცხლის კულტთან დაკავშირებული ორნამენტების უმრავლესობა ქართლსა და მესხეთშიც ასტროლური ხასიათისანი არიან.

კერა-საკიდლის გვერდით ჭერში ღვედით ან თოქით ეკრდა 70—80 სმ სიგრძის ხის ნაჭერი. მას ბოლოში პორიზნტალურად ჰქონდა გაყრილი ასეთივე ზომის ხე, ხოლო ჭერიდან ჩამოშვებულ ღირეზე ჩამოცმული იყო ვახვრეტელი ფიქალი, რომელიც იდო პორიზნტალურად ვაჭრილი ხის ნაჭერზე. ამ მარტივი აგებულების საგანს ერქვა კონ-ჩხლო, რომელიც გამოიყენებოდა როგორც ჩირაღდის (კვარის) დასადებად სახლის განათების მიზნით, ისე სველი საგნების გასაშრობად, რამდენადაც კონჩხლო კერის ცეცხლთან ახლოს იყო დაკიდებული.

შემდგომში კონჩხლო შეცვალა სარაღე მ, რომელიც შედგებოდა ჯოხზე მიმაგრებული სამი ფეხისა და ჯოხისავე თავზე გაკეთებული რკინის სამი კაპისგან. ამ კაპების ნახვრეტებში ამაგრებდნენ ჩირაღდის ღერებს.

ამავე დანიშნულებას ასრულებდა ხევში აგრეთვე მარხალა (მაშხალა) — ფეხებიანი რკინის შანდალი. მის თავზე მიმაგრებულ თუნუქის პატარა ჯაშუ, ჩირაღდს ან ჭონში ამოვლებულ ბამბის გრეხილს დებდნენ და მით აშუქებდნენ საჯალბო სახლს.

სამივე სახის აქ დასახელებული სანათური მოწყობილი იყო საუცროსო ადგილას, ვინაიდან მათი ანთება და თვალუყურის დევნება ოჯახში საუცროსო საქმის შემსრულებელ პატარძალს ევალებოდა. მასვე ეკისრებოდა ჩირაღდის დაჭერა და ფეხზე ღვომა მამაკაცების ეხმობის დამთავრებამდე. სანათური რომ საკაცო ანუ საუფროსო ადგილზე უოფილიყო, პატარძალს თავისი მოვალეობის შესრულება გაუჭირდებოდა, რამდენადაც მამაკაცების იქ ყოფნის დროს საუფროსო ადგილზე მას (და საერთოდ ქალს) მისვლის უფლება არ ჰქონდა.

საუცროსო ადგილზე დებდნენ ნავთის ლამპასაც, რაც ხევში XIX საუკუნის ბოლოს ცელის მაშხალას და პატარძლის მდგომარეობაც ამ მხრივ უჭკობესდება, მაგრამ ამ მოვალეობისაგან ის სრულიად თავისუფლდება მხოლოდ ყაზბეგის რაიონის ელექტროფიკაციის შედეგად, რაც საბჭოთა პერიოდში განხორციელდა.

კონჩხლოს ახლოს ან კარსუკენ ჭერში ეკრდა მუხის ან წიფლის ხი-

სვან დამზადებული კარახა, რომელიც გამოყენებულა ბოლ-
ში გამოსაყვანი ხორცისა და ქონის ჩამოსაყიდად. ერთ-ერთი ასეთი გა-
რაჩხა ეკილა ითონიშვილების ციხე-სახლის მეორე სართულის ქერში
(ტაბ. IX, სურ. 2) და ამჟამად ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუ-
ზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების ხის ფონდში $\left(\text{№ } \frac{4-58}{I} \right)$.

კონჩხლოსა და კარახას გარდა ქერში იყო ჩამოკიდებული აყარი
და ქანდაკა. ზემოთ უკვე ითქვა, რომ აყარი სამყოფოში, კუთ-
ხში ან კარსუკენ იყო გადებული. რაც შეეხება ქანდაკას, რომელიც
აყარივით გრძელ, ოღონდ უფრო წვრილ დირეს წარმოადგენდა და
ტყე-ნაბადისა და ტანსაცმლის დასაკიდად გამოიყენებოდა, მხოლოდ
კარსუკენას ქერში უნდა ყოფილიყო ჩამოკიდებული.

ტანსაცმლის დასაკიდებლად ქანდაკასთან ერთად ზოგჯერ ფსიტის
(არჩვის) ან ჯიხვის რქებიც იყო გამოყენებული, რომლებსაც კარსუკენა-
სამყოფოს მტიხრავ ფიკრულზე ამაგრებდნენ. კარსუკენაშივე აწყობ-
დნენ ე. წ. „ჭმელ იარაღს“ (ასოფლო-სამეურნეო იარაღი, სა-
ტრანსპორტო მოწყობილობა და სხვა), ხოლო მის ერთ-ერთ კედელთან
დგამდნენ სამამაკოდ განკუთვნილ გრძელ სკამს. ზოგჯერ მის მაგიე-
რად ღებდნენ დიდ მორს — ე. წ. ხის ყადეს (ქვის ყადე კი
დარიფანზე გვხვდება), რომელსაც ზაფხულში იყენებდნენ ჩამოსაჯ-
დენ ქელი, რომელსაც ზამთარში ხმარობდნენ. ზაფხულში კი
ტყავის ზელა უმთავრესად „ერობაში“ (ხალხის შესაკრებ ადგილას)
მოთაფსებულ ქვის სადენე ქელზე ხდებოდა და იქ მყოფნი
ერთმანეთს მორიგეობით შევიდოდნენ.

ტანსაცმლისა და რიგი სხვა ნივთების ჩასაწყობად იყენებდნენ სამ-
ყოფოს სხვადასხვა ადგილას განლაგებულ ან ერთმანეთზე შედგმულ
სკივრებსა და კიდობებს. სამყოფოში იმდენი სკივრი
და კიდობანი იდგა, რამდენი სხვადასხვა ასაკის რძლიც ოჯახში ირიცხე-
ბოდა, ვინაიდან ორივე ეს ყველა ქალს მზითვად მიუვებოდა და სიკვ-
ლილამდე რძლის პირად საკუთრებას წარმოადგენდა⁹¹.

სამყოფოს კედლებთან განლაგებული იყო საწოლად გამოყენებული
ხის რამდენიმე ტახტი — ე. წ. პანდარი, რომლის ეტიმოლოგიუ-
რი შესატყვისი ჩანს სვანური პანდარი, რაც გრძელ სკამს ნიშ-

ნავს⁸². პანდრების რაოდენობა განისაზღვრებოდა ოჯახის წევრთა შე-
მდგენლობით. საოჯახო თევზი ერთად მცხოვრებ თითოეულ ძმასა და
პაძაშვილს თავისი პანდარი ჰქონდა, რომელზედაც გარდიგარდმო გაუ-
ლილ ლოცვებში მისი ცოლშვილი იძინებდა. პანდართან ერთად არსებობ-
და ოჯახური ფორმის მოწეული საწოლი (რომელსაც ერქვა ძარი,
ჯინი ან ჩაფი) და იატაკზე დაგებული ლასტი.

საწოლებთან ახლოს კედელზე აკრავდნენ სხვადასხვა სახეობით მორ-
თულსა და შავი ან წითელი ფერის მატყლისაგან დამზადებულ ნაბ-
დეებს, ხოლო სამყოფოსა და კარსუკენას გამტხრავ ფიცრულზე წე-
სად იყო მიღებული ჯიხვის ტყვის ვაკვრა თავის რქებიანად. იქვე, დე-
დაბოძზე ან დამხმარე ბოძზე ამავრებდნენ ირმის ან ჯიხვისავე რქებს,
რომელზედაც თოფები და ხმლები იყო გადებული, ხოლო ტყავსა და
რქებზე ჰკიდებდნენ შვილდ-ისარს, ხანჯალს, დამბაჩას, საბირსწამლეს,
ყინულზე სასიარულო წრიაპებს, თოვლში სასიარულო მოწეულ თხი-
ლამურებს, ფანდურს და ა. შ. ქალთაგან აქ მხოლოდ ქვრივი დედაკა-
ცის მისვლა იყო შესაძლებელი, რომელსაც გარდაცვლილი ქმრის იარა-
ღის მოვლა (დაწმენდა) აუვად არ ეთვლებოდა, ხოლო თუ იარაღის
პატრონი ცოცხალი იყო, დედაკაცს იქ არაფერი ესაქმებოდა.

მოხუცი სახლის მოწყობილობაში გარკვეული ადგილი ჰქონდა მიჩ-
ენილი პურეულის შესანახ გოდრებსა და კარობებს. მათ
დგამდნენ როგორც სამყოფოში, ისე და კედელზე უფრო ხშირად კარსუკენ.
სამყოფოში მათი დადგმა მაშინ ხდებოდა, როდესაც კუთხი საცხოვრე-
ბელი ფართობისაგან ლასტის ტიხრით ან ფიცრულით არ იყო გამოყო-
ფილი. სამყოფოსა და კუთხის საზღვარზე დადგმული ხარო-გოდრები
კი ასეთ შემთხვევაში ტიხრის როლსაც ასრულებდნენ. მათი დადგმა
ისე ხდებოდა, რომ შუაში გასვლით ადგილი რჩებოდა, ხოლო ხა-
რის ერთ მხარეზე შებმული ფიცრის ან ლასტის კარების დახურვით სა-
მყოფოსაგან კუთხის იზოლირებაც ხერხდებოდა. ზოგიერთ შემთხვე-
ვაში კი ხაროებსა და გოდრებს თვით სამყოფოს შუა ადგილას დგამდ-
ნენ (ტაბ. IV, სურ. 2; ტაბ. V, სურ. 1).

ხაროები და გოდრები ოჯახის უფროსი მამაკაცის განკარგულებაში
იყო და იქ შენახული მარცვლეული მისი მეთვალყურეობით იხარჯებო-
და. სამაგიეროდ სენასთან ერთად დიასახლისს ჰქონდა ჩაბარებული
ხარო-გოდრების ახლოს დადგმული და გამომცხვარი პურისა თუ შშრა-

ლი სურსათის შესანახად განკუთვნილი ხის ყუთები და კარადები. ამავე მხარეს ჭერში ეკიდებოდა საბაკნია, რომელიც წინელის ოვალურ კალათს წარმოადგენდა ხის პატარა კართით. მასში ინახავდნენ ბაკნებს (ჯამებს), კოვზებს და სხვა წვრილმან ჭურჭელს. ვინაიდან ჯამ-ჭურჭლის რეცხვა საუმცროსო საქმედ ითვლებოდა, ეს მოვლენობა პატრიარქის ეკისრებოდა და საბაკნიაც საუმცროსო მხარეზე უნდა ყოფილიყო ჩამოკიდებული. ამავე მხარეზე დგამდნენ წყლის საზიდ ხის ტაგანას (კასის), სათიბზე წასაღებ საწყლეს — ე. წ. ორძირას თუ სპილენძის თუნგსა და თულუსს, რამდენადაც წყლის ზიდვაც პატრიარქის საქმიანობათა სფეროს განეკუთვნებოდა⁴⁸.

საოჯახო ნივთების შესანახად მოხვედები იყენებდნენ ბრტყელ ქვებსა და თახჩებსაც. სამყოფოს კუთხეებში გაკეთებულ ასეთ ქვებს ერქვა კორთები (კორთაჲ) და ის გამოიყენებოდა ტოლის (შალის) გორაკებისა, ნართებისა და სართავი იარაღების დასადებად. სახელოსნო იარაღების შესანახად ხმარობდნენ შუკუნას (მცირე ზომის თახჩას), რომელსაც ერთი-ორი თარო თუ ექნებოდა, ხოლო რამდენიმე თაროს მქონე მოზრდილ განჯინას საკუთრივ თახჩა ეწოდებოდა, რომელიც ჭურჭელულისა და საკმელ-სამშენისთვის იყო განკუთვნილი და თავისი ფუნქციით ის ზოგჯერ პურის კარადასაც ენაცვლებოდა.

უშუქუნო და უგანჯინო სახლი ხევის წარსულში არც დასტურდება. ორივე ეს ძველი საცხოვრებელი ნაგებობის აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენდა და სახლის შიდამოწყობილობაში გარკვეულ როლსაც თამაშობდა. მაგრამ ეთნოგრაფის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სამყოფოს ერთ-ერთი უუქუნაჲ, რომელიც აღმოსავლეთისაკენ მდგარ კედელში იყო დატანებული და „საწმინდო“ და „წმინდა კუთხის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი.

„წმინდა კუთხე“ სახლის უფროსი განკარგულებაში იყო და იქ ჩვეულებრივად ხატი (ჯვარი) და სანთლები ინახებოდა. ყოველ შაბათ საღამოს — „შაბათ შამომავალს“ სახლის უფროსი სანთლებს აანთებდა, იქვე კედელში დამაგრებულ ქვაზე ან დედაბოძზე მიაკრავდა და „ფუძის ანგელოზის“ სახელზე სათანადო ღოცებს შეასრულებდა. რაკი ეს უუქუნა „ფუძის ანგელოზის“ საბრძანის წარმოადგენდა, ამის გამო მას სხვაგვარად „ფუძის ანგელოზის საბზანისი“ ან „ფუძის ანგელოზის კუთხე“ ერქვა.

მოხვევების რწმენით, "ფუძის ანგელოზი" ოჯახისა და იმ გვარის (მოღვმის, ჩამომავლობის, ფუძის) მფარველად ითვლებოდა, რომლის შემადგენლობაში ეს ოჯახიც შედიოდა. მისადმი "ფუძის ანგელოზის" წოდებაც სწორედ იმით არის მოტივირებული, რომ სიტყვა ფუძე თავისთავად გვარსა და ჩამომავლობის მოტივირებული, რომ სიტყვა ფუძე კარგად ჩანს ერთი მოღვმა-ჩამომავლობის აღმნიშვნელ გამოთქმებშიც ("ერთი ფუძისანი ვართ", "ერთ ფუძეზე, ან ერთ ძირზე მოვლივართ" და ა. შ.).

ვინაიდან "ფუძის ანგელოზი" ოჯახთან ერთად გვარ-ჩამომავლობის მფარველ ძალადაც იყო მიჩნეული, რელიგიურ დღესასწაულებზე გვარში შემავალ ყველა ოჯახში "ფუძის ანგელოზს" სანთლებს უნთებდა და ოჯახებს ამწყოლობებდა გორის უფროსი (გვარში უხუცესი კაცი). სხვა დროს კი (შაბათობით), როგორც უკვე ითქვა, "ფუძის ანგელოზის" სახელზე ლოცვა გვარის ხუცესს აღარ ევალებოდა და "მონათლე - მოწმინდარის" როლში ოჯახის მეთაური გამოდიოდა.

თუ "ფუძის ანგელოზი" ოჯახისა და ოჯახების გამაერთიანებელი სოციალური ერთეულის — გვარის მფარველად ითვლებოდა, საუთნო რიგ ოჯახის მფარველ დეობად მიჩნეული იყო "სახლის ანგელოზი", რომელიც, მოხვევითა რწმენით, "ღვთიშობლის" ამხანაგად აღიარებულ მღვდრობითი სქესის, "წმინდანს" წარმოადგენდა. "სახლის ანგელოზს" ხევში სხვა სახელებითაც მოიხსენიებენ ხოლმე ("სახლთანგელოზი", "სახლის ბედანგელოზი", "კარის ანგელოზი", "ღვთთანგელოზი" და "ადგილის დედა"). უკანასკნელი ორი სახელი — "ღვთთანგელოზი" და "ადგილის დედა" — სწორედ მისი მღვდრობითობის შესახებ ხალხში არსებული რწმენის გამოხატულებაა.

"სახლის ანგელოზის" სამყოფელად მიჩნეული იყო პროდუქტების შესანახი სენა, სადაც სათანადო წესების შესრულება და ლოცვა-ვედრება დედაცათა შორის ყველაზე მაღალი უფლებების მქონე პირის — დიასახლისის ფუნქციებში შედიოდა. ამ "წმინდანისადმი" მიძღვნილ ლოცვაში არც ერთი ასაკის მამაკაცი არ მონაწილეობდა, ისევე, როგორც "ფუძის ანგელოზის საბრძანისთან დედაცათა მისვლაც მიუღებელი იყო.

როგორც ვხედავთ, სახლის და ფუძის "ანგელოზი" ერთნაირი ფუნქციის მქონე, ოღონდ სხვადასხვა სიდიდის სოციალური ერთეულების

მფარველ ღვთაებებად წარმოგვიდგებიან. პირველი მთგანის მოგვლი-
ობა იყო ერთი ოჯახისა და მისი საცხოვრისის დაცვა, ხოლო მეორისა
მთელი საგვარეულოს მოღვმისა (ფუძის, ძირის) და შთამომავლობის
(გვარის ფარგლებში შემავალი ოჯახების) მფარველობა.

შემოთქმულთან დაკავშირებით საყურადღებოა ერთი გარემოე-
ბაც. მოხვევს ძველად სწეროდა, რომ სახლს მფარველობდა აგრეთვე
ე. წ. „ფუძის გველი“, რომელიც თითქოს ქვედა სათულში საძირკ-
ველთან ბინადრობდა და უშუალოდ იგივედ იყო გველის ბოსელში ან ქვედა სარ-
ვდა. ამაში დარწმუნებულნი ძველად თუ გველს ბოსელში ან ქვედა სარ-
თულის საცხოვრებელში ნახავდნენ და მასში „ალალი“ გველის (ე. ი.
უხამის არმქონე) თვისებებს შენიშნავდნენ, მოთვინიერებისა და გულის
მოგების მიზნით მას რძეს უღვამდნენ. ასეთ გველს ხალხი „ანგელო-
ზიანს“ (ე. ი. კეთილი თვისების მქონეს) უწოდებდნენ, მაგრამ რაკი ის სახ-
ლის ფუძეს (საძირკველს) იცავდა, ზოგჯერ მას შეცდომით ფუძის ან-
გელოზსაც ეძახდნენ. „ფუძის გველის“ აღრევა-გათანაბრება „ფუძის
ანგელოზთან“ გამოწვეული ჩანს სიტყვა „ფუძის“ ხმარებით.
სინამდვილეში ცნება „ფუძე“ ერთ შემთხვევაში მხოლოდ „საძირკ-
ლის“ იდენტურია, ხოლო მეორე შემთხვევაში შედარებით ფართო
შინაარსის მომცველია და ნათესაური გაერთიანების აღსანიშნავად ნახ-
მარი.

ამგვარად, სახლის „წმინდა კუთხე“ ითვლებოდა ოჯახისა და გვა-
რეულობის მფარველი ღვთაების — „ფუძის ანგელოზის“ საბრძანე-
ბლად, „სახლის ანგელოზის“ აღვილ-სამყოფელს წარმოადგენდა სენა,
ხოლო „ფუძის გველის“ სამყოფად მიჩნეული იყო სახლის საძირკველი.
ხალხის რწმენით მათი ფუნქციები განსაზღვრული იყო. ამიტომ „ფუ-
ძის ანგელოზთან“, „ფუძის გველის“, ანუ „ანგელოზიანი გველის“
გაიგივება მხოლოდ ტერმინების აღრევისა და მათი მნიშვნელობის და-
ვიწყებითაა გამოწვეული. რაც შეეხება გველისადმი შემოსენებელი
თვისებების მიწერას, ეს ღრმად დაკავშირებული გველის კუთხეების წარსულის-
ტის არსებობასთან, რაც საქართველოს სხვა კუთხეების წარსულის-
თვისაც იყო დამახასიათებელი და მთელ მსოფლიოში გავრცელებულ
მოგონებას წარმოადგენდა. ამ საკითხის თუნდ მოკლე განხილვაც კი ნაშ-
რომის განსაზღვრული მოცულობის გამო ამჟამად შეუძლებელია. ამა-
ვე მიზეზით გვერდი უნდა ავუაროთ ფუძისა და სახლის „ანგელოზის“

შესახებ ჩვენ ხელთ არსებული ფრიად საინტერესო მასალის მიმოხილვის. მაგრამ რაკი საცხოვრებელ ნაგებობებზე ვმსჯელობთ, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ხევის წარსულში გველისადმი თაყვანისცემის დამადასტურებელი უტყუარი ფაქტი თვით მოხეურმა სახლმა შემოგვინახა. დღემდე არსებულ ერთადერთ იშვიათ ეგზემპლარზე სოფ. გერგეტში, სუჯაშვილების სახლის კარის თავზე (წირთხალზე) გამოკვეთილია ერთმანეთზე თავებმდებელი და კუდებშემოხვეული ორი გველი (ტაბ. XIV, სურ. 2). ამ საინტერესო რელიეფურ გამოსახულებას დღესაც „ფუძის გველი“ ეწოდება და ყოფა-ცხოვრებაში ძველად გავრცელებული რწმენის მატერიალურ საბუთს წარმოადგენს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოხუერი სახლის კონსტრუქციაში ხშირად გვხვდება ღია აივანი, რომლის წინამორბედად გამოიყენება XIX საუკუნის პირველი ნახევრის აივნანი სახლი (ტაბ. XII, სურ. 2). თუ აღრე ღია აივანი მხოლოდ ფსადის ერთ რომელიმე მხარეზე კეთდებოდა და ისიც ძალზე იშვიათად, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან აშენებულ სახლებში მის უკვე წინა ფსადის მთელ სიგრძეზე გაჭიმულს ვხედავთ (ტაბ. XIII).

აივნების შემდგომ სრულყოფას ადვილი აქვს ჩვენს ეპოქაში, რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

ცვლილებების დადგენის თვალსაზრისით კიდევ უფრო საყურადღებოა სახლის შინაგანი გეგმა. ამ მხრივ აღრიწდელსა და XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან აშენებულ სახლებს შორის არსებით განსხვავებას ვხედავთ. თუ ძველ სახლში საცხოვრებელი ფართობი დიდი მოცულობის გაუტიხრავ სამყოფს წარმოადგენდა, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან თანდათანობით ღრმავდება მისი სეგმენტაციის პროცესი. ეს პროცესი თავის მხრივ დაკავშირებულია არსებულ სოციალურ ყოფასთან. კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების პირობებში თავისი არსებობის უკანასკნელ დღეებს ითვისებდნენ ხევში ხანგრძლივად შემონახული თემური წყობის გაღმონაშთები. ამ რიგის ინსტიტუტებთან ერთად საბოლოოდ პატარა ოჯახებად იშლებოდა ასევე გაღმონაშთთა თური ფორმით სპორადულად შემორჩენილი საოჯახო თემი. ასეთ ვითარებაში, ერთი ოჯახიდან გამოსული ძმები სახლს საერთო ძალით იშენებენ, მაგრამ ძველებურად ერთ სამყოფოში კი აღარ ცხოვრობენ, არამედ საცხოვრებელ ფართობს თავიანთი ოჯახების რაოდენობის შესაბამისად ტიხარებით ანაწილებენ.

მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ეპოქისათვის სახლმა დიდი კონსტრუქციული ცვლილებები განიცადა, ძველი ტრადიციის გავლენით კვლავ ორსართულიანი ნაგებობების მშენებლობა გრძელდებოდა. პირველი სართული საქონლის სადგომს წარმოადგენდა; ზოგიერთ შემთხვევაში მისი ერთი ნაწილი ბოსლისაგან იზოლირებულ საზამთრო ბინადაც მოიხმარებოდა, ხოლო მეორე სართულზე თითოეულ ოჯახს ჰქონდა, თუ მეტი არა, თითო ოთახი, კუთხი და მარანი (სენა) მაინც.

IV. ახალი ეპოქის საცხოვრებელი ნაგებობანი

ღრთა ვითარებაში სახე იცვალა ხევის სოფელმა. ოდინდელი გამოყენებითი მნიშვნელობა დაკარგა კონცხებსა და ფერდობებზე თავდაცვისათვის ხელსაყრელმა მჭიდრო დასახლებამ, ხელოვნურმა თუ ბუნებრივმა სიმაგრემ და ძველი სახეობის სახლმა. მშვიდობიანი ცხოვრების პირობებში შეწყდა კოშკების, ციხეების, სამალავი გვირაბების, რიგ-სხვა სახეობის თავშესაფარი ნაგებობებისა და ციხე-სახლების მშენებლობა. სოფელმა მაღლობიდან ვაკე ადგილზე გადმოინაცვლა და თანდათანობით ფართო ტერიტორიაზე განსახლდა. ნასოფლარები, ნასახლარები და სიმაგრეთა ნანგრევები სალოცავებად და „წმინდა“ ადგილებად იქცა, სადაც წინაპართა მოსაგონრად შთამომავლობა სათანადო რიტუალს ასრულებდა.

დასახლების ფორმასთან ერთად ცვლილებები შეეხო საცხოვრებელ ნაგებობებსაც, რაც ძირითადად ორი გზით მიმდინარეობდა—ძველი საცხოვრებლების გადაკეთებითა და ახალი სახლების აშენებით. ეს პროცესი არსებითად XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება და თანდათანობით ღრმავდება. აღნიშნული გარემოება თავისთავად უკავშირდება მეცხვარეობის ინტენსიურად განვითარებას, რამაც უდიდესი როლი შეასრულა საკვლევი რაიონის მკვიდრთა ეკონომიური დონის ამაღლების საქმეში. ამასთან ერთად, საზამთრო საძოვრების საჭიროებამ მოხვეჭე ძალაუვნებურად საკუთარი კუთხის ფარგლებს გარეთ გაიყვანა და მას ცხოვრების ახლებურად გარდაქმნის სტიმული მისცა.

ძველი ღრთიდან შემორჩენილ სახლებში მომხდარი ცვლილებები თავდაპირველად გარეგნული ხასიათისა იყო (თაღიანი კარების შეცვლა ოთხკუთხი ფორმის კარებით, ვიწრო სარკმლების გაფართოება და ა. შ. (იხ. ტაბ. XIV, სურ. 1), ხოლო შემდეგ ნაგებობის გეგმაც იცვლება და მასში მთელი რიგი ახალი ელემენტები ჩნდება.

მნიშვნელობა დაკარგა ერდომ და მის ნაცვლად იყენებდნენ საზიარო ან თითოეული ოჯახისათვის ცალკე გაკეთებულ ქვის კიბეს.

მშენებლობის განვითარებისა და ბინების კეთილმოწყობის შემდგომ ეტაპზე, კერძოდ XIX საუკუნის ბოლოსათვის, ნიშანდობლივია საცხოვრებელი ნაგებობის ორივე სართულის გამოყენება ოჯახის სამყოფად და სახლის კომპლექსიდან ზოსლის „გამოძეგება“. ამასთან ერთად სახლს უკეთდება პატარა ეზოც, რაც ცხვრის წველისა და პარსებისთვის იყო საჭირო. ეს გარემოება თავის მხრივ იმის მაჩვენებელია, რომ მეცხვარეობის განვითარებამ გარკვეული გავლენა მოახდინა ნაგებობის სტრუქტურაზე და ხელი შეუწყო მჭიდროდ დასახლებული სოფლის შედარებით ფართოდ განსახლებას.

მეცხვარეობის ინტენსიურად განვითარებასთან დაკავშირებით ეზოში ჩნდება აგრეთვე მანამდე უცნობი ნაგებობა—ე. წ. სარაე, რომელიც ორი ან სამი მხრიდან შემოკედლილია და ზემოდან ბანითაა დახურული. მის შიგნით აკეთებენ ცხვრისათვის ვიწრო და გრძელ საწვებელსა და საკვებად, რომელსაც მთიულეთ-გუდამაყარში ბერა ეწოდება, ხოლო ხევში ბერა მარტო თხების საწვებლს ჰქვია. მისი გაღობვა ხდება ერთმანეთზე სივრცით დაწყობილი ხეებით, ქვებით, და ფიქრებით. ასეთსავე გრძელსა და ვიწრო საწვებელებს აკეთებდნენ და ღლესაც აკეთებენ მეცხვარეები საზაფხულო საძოვრებზე. იქვე ღობევენ ცხვრისთვის ღამით სადგომ ბაქებს, ხოლო მწყემს-მწველავთათვის ქოხებს და წველის მთელ სეზონს (5—6 კვირას) მთაში ატარებენ.

XIX საუკუნე ისე დასრულდა, რომ ხევში არც ერთი კრამიტინი ან თუნუქით დახურული საცხოვრებელი სახლი არ მოიპოვებოდა. XX საუკუნის დასაწყისშიც მიინტერესებოდა დიდი ცვლილება არ მომხდარა; მხოლოდ ზოგიერთ სოფელში თუ შეინიშნებოდა თითო-ორი სახლი ამგვარი სახურავით. ოქტომბრის რევოლუციამდე და საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების პირველ ხანებშიც ხევში ჯერ კიდევ ბანიანი სახლების რაოდენობა ბევრად ჰარბობდა კრამიტითა და თუნუქით გადახურულ ბინებს. 1930-იანი წლებისათვის ბანიანი სახლების რიცხვი თითქმის განახევრდა. 1940 წლისათვის ახალი საცხოვრებელი სახლების

რიცხვა ნაგებობათა საერთო რაოდენობის 70 პროცენტს მიაღწია, ხოლო დიდი სამამულო ომის დამთავრებიდან დღემდე ისეთი ტემპით წავიდა წინ ძველის ნგრევა და ახლის შენება, რომ ბანიაში სახლები თანამედროვე ხევეთ თითქმის აღარც არსებობს.

როგორც ზემოთ ითქვა, გარეგნულ ფორმასთან ერთად იცვლებოდა სახლის შიდა კონსტრუქცია და ახალი ცხოვრების პირობების შესაბამისად ხდებოდა არსებული სათავსოების ან დამატებით წარმოქმნილი ელემენტების გამოყენება. XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისისათვის კვლავ დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენდა გაყრილი ძმების მიერ სახლის საზიაროდ გზენებლობა და ოჯახების რაოდენობის მიხედვით საცხოვრებელი და სამეურნეო ფართობის თანაბრად დანაწილება. თუ ორი ძმა უმთავრესად გრძელი ფორმის ერთ-სართულიანი ნაგებობით კმაყოფილდებოდა, ოთხი ძმა უსათუოდ ორსართულიან სახლს იშენებდა იმ ვარაუდით, რომ თითოეულ ოჯახს ჰქონოდა ორ-ორი დიდ-პატარა ოთახი და ერთი საკუთარი სენა მაინც. ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში უბრაუტესობა მეორე სართულს ენიჭებოდა, ფართობის განაწილება წილის ყრით ხდებოდა. ამის შესაბამისად, ორი ძმა სახლდებოდა პირველ სართულზე და ორიც მეორეზე. მაგრამ როდესაც სამი ძმა იშენებდა სახლს, უფრო ადვილად ხერხდებოდა თანასწორობის დაცვა, ვინაიდან მათი სახლის ორივე სართული სამ თანაბარ ნაწილად იყოფოდა.

ყველა ზემოხსენებულ შემთხვევაში გრძელი ფორმის სახლს დგამდნენ, საზიარო ან ორივე მხრიდან მიშენებული ქვის კიბით. რაც შეეხება სამეურნეო ნაგებობებს — ბოსელს, საწყობს და სენას, მას ეზოში ან საზიაროდ იშენებდნენ და სახლივით თანაბრად ინაწილებდნენ, ანდა ცალ-ცალკე იკეთებდნენ.

XX საუკუნის დასაწყისში ძმების მიერ საზიაროდ აშენებულ სახლს ზოგჯერ თუნუქით ან კრამიტით ხურავდნენ და ორივე სართულზე ყველა ოჯახისათვის საერთო ღია აივანსაც აკეთებდნენ. ლუდუშაურების მიერ აშენებული ერთ-ერთი ასეთი სახლი დგას სოფ. სნოში (ტაბ. XV, სურ. 1).

ხევეთ ადგილი ჰქონდა გაყრილი ძმების მიერ სახლების ცალ-ცალკე აშენების შემთხვევებსაც, მაგრამ XIX—XX სს. მასალების მიხედვით

საზიარო შუენებლობის გვერდით ეს შედარებით ნაკლებად გავრცელებული წესი ჩანს. ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ზევში გადმოწამული ფორმით დიდხანს შემონახული საოჯახო თემის დაშლის შემდეგაც განაგრები ოდინდელი ერთად ცხოვრების ტრადიციის ცალ-ცალკე ოჯახებისთვის დაყოფილ, მაგრამ საერთო ძალით აშენებულ ერთ სახლში ყოფნით აგრძელებდნენ.

დამოუკიდებელ ოჯახებად გაყრილი ძმების მიერ სახლის საზიაროდ აშენების ტრადიცია არც თანამედროვე ხევისათვის არის უცხო, მაგრამ დამახასიათებელ მოვლენად ეს უკვე აღარ შეიძლება ჩაითვალოს. 1930-იანი წლებიდან ინდივიდუალური ბინათშენებლობა თანდათანობით სწარბოზს ძმების მიერ საზიაროდ აშენების ძველიდან მომდინარე ჩვეულებას და დღეისათვის საყოველთაოდ დანერგილ წესად არის განმტკიცებული.

ცალკეული პატარა ოჯახებისთვის თავდაპირველად (XX ს. დასაწყისში) ჯერ კიდევ ბანიაში სახლები კეთდებოდა. შემდგომში მისი შინაგანი გეგმა უცვლელი რჩება, ხოლო ადგილი აქვს გარეგნულ გალამაზებას და ბანის მაგივრად ორფერდა, სამფერდა და ოთხფერდა სახურავის გაკეთებას, ამ მხრივ ტიპიურად შეიძლება ჩავთვალოთ სოფ. ახალციხეში 1923 წელს ალექსი ბუჩუკურის მიერ აშენებული და 1950 წელს კოლა ჩაბაიძის მიერ მისგან ნაყიდი სახლი (ტაბ. XVII, სურ. 1). ქვის მშრალი წყობით აშენებული მისი კედლები ორივე მხრიდან ლამაზით შელესილი და კირით შეთეთრებულია. იატაკი და ქვიფი ფიციისა აქვს, ფანჯრები კარგად გაწყობილი, ხოლო მის ოთხფერდა სახურავს კრამიტი ფარავს. სახლი შედგება სამი განყოფილებისაგან. შუაში მდებარეობს ზომით სხვა ოთახებზე პატარა სენი, რომლის ჩრდილო მხარეზე მოქცეულია სამყოფო ოთახი, ხოლო სამხრეთიდან სენის აკრავს სასტუმროდ გამოყენებული „ზალა“.

სახლის სამხრეთ მხარეზე მიშენებულია კრამიტით დახურული და წინა მხრიდან შეფიცრული მარანი, სადაც ინახვენ პროდუქტებს, მატყლს, ტყავსა და სხვადასხვა ნივთებს. ის ერთდროულად ასრულებს ძველ სახლში არსებული კუთხისა და სენის ფუნქციებს.

მარნის წინ ეზოში დგას დახურული ნაგებობა ორი კედლით (სა-რაე), სადაც ზაფხულობით დანთებულ კერაზე ამზადებენ სკმელს, ხოლო წვიმიან ამინდში აყენებენ ცხვარს.

საქმიან მახარადი ეზის ერთ კუთხეში გაცემულია ს ი დ რ ე, ხოლო ბ ი ს ე ლ ი კლავ ამ სახლის ამუშენების ძველ საცხოვრებელ კომპლექსშია მოთავსებული.

ამგვარი ტიპის სახლების მშენებლობა გამსაკუთრებით დამახასიათებელია 1940-იან წლებამდე. ის ხანით იქნებოდა დახურული თუ კრიმ-ტოი, სულერთია ოთახები მაინც ერთ მწკრივში იყო განლაგებული და ს ე ნ ც ი ა შუაში ან ნაპირზე მდებარეობდა. მაგრამ ოქახი ამგვარი ტიპის სახლის ზოგჯერ განსხვავებულ იქნის აქლენდა და მას წინ საესე-ბით ღია ან მოაჯირიან აივანს უკეთებდა. აივნის ბოძები ერთ შემთხვე-ვაში ვაკუთხული ხეების სახით წარმოგვიდგება და მოაჯირიც საღიდ-ვითილი ფიქრითაა გაწყობილი. მეორე შემთხვევაში მოაჯირი ვაკე-თებულაა სხედასხვადგარ ფიგურებად გამოჭრილი ფიგურებისაგან, ხოლო ბოძის თავები ფერული ორნამენტებითაა დამუშენებული (ტბ. XV).

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში მოხერხი სახლის აივანს კიდევ ერ-თი ახალი ელემენტი უჩნდება უშუაანდის სახით, რაც დაახლოებით 1935 წლიდან შემოდის და თანდათანობით ერცელდება (ტბ. XVI, XVII, XVIII, XIX). უშუაანდის შემოდებამ სახლის კომპლექსიდან გა-მოღვენა აივნის ორნამენტაინი ბოძები და მოაჯირები.

ამ გრძლიად გაქიმული სახლების აივნებთან ერთად ერთმანეთსაგან ვანსხვადებთან მათი სახურავებიც. ვარდა იმისა, რომ სახლები კრა-მიტით ან თუნუქითაა დახურული, თითოეული სახურავიც ორფერდა, სამფერდა ან ოთხფერდაა. ასეთი სხედასხვაობაც მხოლოდ გრძელი ერთსართულიანი ან ორსართულიანი სახლებისათვის არის ნიშანდობლი-ვი, რაც აღარ შეინიშნება უახლესი ტიპის სახლებში, რომლებსაც კვე-მათ შეეცებთ.

თუ სახლს ორფერდა სახურავი აქვს, ნაგებობის გვერდითი კედლები სახურავის სიმაღლემდე არის ამოყვანილი, ხოლო ერთ-ერთ კედელ-ში კარებია გამოყვანილი. კედელზე მაღდამდნენ რა ხის კბებს, ამ კა-რებით სახურავქვეშ („ჩარდახში“) შედიან, სადაც სხედასხვა ნიეთე-ბი ინახება. ამგვარადვე არის „ჩარდახთან“ კაქშირი განხორციელებული იმ შემთხვევაშიც, როდესაც სახურავი სამფერდაა, ხოლო ოთხ-ფერდა სახურავქვეშ მოხეიდრა შესაძლებელია მხოლოდ ჭერში ამოჭ-რილ ერდობთან მიუღდებული კბის მეშვეობით. აივნის თუ უშუაან-

დის ჰერში ამოჭრილი ერთი ადამიანი „ჩარდახში“, მშინა, როდესაც სახურავი ორფერდა ან სამფერდა, მაგრამ მას კედელში კარები არა აქვს დატანებული.

ასეთი სახის ნაგებობა წარმოადგენდა იმ დიდ სიახლეს, რომელშიც ხევში შეკვალა ბანაი სახლი და თანდათანობით შეამცირა მათი რაოდენობა. მაგრამ თავის დროისთვის არსებული ეს დიდი სიახლე ხევში მალე მოაქველნა ნაგებობის კიდევ უფრო ახალმა ფორმამ, რომლის გავრცელება 1940-იან წლებიდან იწყება და განსაკუთრებით სამამულო ომის შემდგომ პერიოდში კითარდება.

უახლესი ტიპის სახლების მშენებლობას პირველ ხანებში საქართველოს სამხედრო გზის პირად მდებარე სოფლებში (ყაზბეგი, სიონი...) მისდევდნენ, ხოლო შემდეგ ფართოდ შეიჭრა ის გზიდან მოშორებულ სოფლებში (გორისციხე, ხუროთისი, ყანობი...). მის გასაცნობად შეიძლება დავამყოფოდეთ ერთი-ორი სახლის მოკლე აღწერილობით. სოფ. სიონში 1950 წელს დაამთავრა სახლის მშენებლობა კოლწევრმა ციკკა იოსების ძე სისაურმა (ტაბ. XVII, სურ. 2; ტაბ. XVIII). პირველ სათულზე, რომელიც მეორე სათულზე უფრო პატარა და დაბალია, მოთავსებულია სენკაძე (შესასვლელი), სამზარეულო, სამყოფო და მარანი. პატარა ბეჭობზე სახლის დადგმის გამო მისი პირველი სათულის დიდი ნაწილი აუთვისებელია.

კარგად გათლილი ქვის კიბით ეზოდან ავდივართ სახლის მეორე სათულზე, რომლის პირველი განყოფილებაა დიდი ზომის (25 კვ. მ.) შუშაბანდი. შუშაბანდის პირდაპირ მდებარეობს ე. წ. „ზალა“, რომელიც შუშაბანდისაგან ქვის ფუნდამენტური კედლითაა გამოყოფილი და ამავე კედელში დატანებული კარებითაა დაკავშირებული. შუშაბანდში გამოდის აგრეთვე აღნიშნულ კედელში გამოჭრილი „ზალა“-ს ორი ფანჯარა.

ზემო სათულის მეორე ნახევარი ერთმანეთის გვერდით მდებარე ორი ოთახისაგან შედგება. როგორც შუშაბანდისა და „ზალა“-საგან, ისე ერთმანეთისაგან მათი იზოლირება განხორციელებულია ლსტის კარგად შელესილი ტიხრით, ხოლო ოთახების ურთიერთკავშირისათვის ყველა ტიხარში დატანებულია კარები.

ანალოგიური, ოღონდ კიდევ ურო კომფორტბეჭებულია დიმიტრი და ვახტანგ დავითაშვილების სახლი (ტაბ. XVII, სურ. 3) იმავე სოფელ-

ში, რომლის მშენებლობა 1954 წელს დაიწყო და 1957 წელს დაამთავრდა.

სახლი ორსართულიანია. პირველი სართული ნახევრად მიწაში ჩამჯდარ სარდაფს წარმოადგენს და შედგება შესასვლელის („ს ე ნ ც ა ჰ“), სამზარეულოს, სენა, და საწყობისაგან. პირველი სართულის ეს განყოფილება ქვის კედლებითაა გატყეპული, სენასა და სამზარეულოს გარდა, რომელთა შორის ლსტია გაკეთებულია. მეორე სართულზე შესასვლელს წინა ფსადის ერთ მხარეზე გაკეთებულია შუშბანდი წარმოადგენს. შუშბანდის პირდაპირ აქაც „ზალა“ მოთავსებული, ხოლო სახლის მეორე ნახევრის ფართობი ორი დიდ-პატარა ოთახის სახითაა წარმოდგენილი.

სისაურების ზემოთ აღწერილი სახლისაგან განსხვავებით, რომლის პირველი სართული ერთდროულად სცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულებისაა, დავითაშვილების სახლის ქვედა სართული არსებითად სამეურნეო სთავსობების კომპლექსს წარმოადგენს.

დავითაშვილების სახლის შუშბანდის კუთხეში ქვის კულაა ამოყვანილი, რაც მეტ სიმკვრესა და სილამაზეს მატებს ნაგებობას, მაშინ როდესაც სისაურების სახლის ამ ადგილას ხის ბოძი დგას. ამასთან ერთად, დავითაშვილების სახლის ცენტრში ამოშენებულია ცენტრალური კულა. მასში საკვამლე მილია მოთავსებული და ნებისმიერ ოთახში დადგმული ღუმელის საკვამლე მილის მასთან დაკავშირებაა შესაძლებელი; ეს არ არის ზოგჯერ გათვალისწინებული ახალი ხევის ამავე ტიპის სხვა ნაგებობებში.

დავითაშვილების სახლი არის თანამედროვე ხეში გავრცელებული უახლესი სცხოვრებელი ნაგებობის ტიპური ნიმუში, როგორც გარეგნული გაფორმების, ისე მისი შიდაკონსტრუქციის თვალსაზრისით. მისი ფართი და მწვანე ეზოც, სადაც სამეურნეო დანიშნულების სხვადასხვა ნაგებობის გაკეთებაა გათვალისწინებული, ამის ერთ-ერთ ილუსტრაციად შეიძლება ჩაითვალოს.

თუ ამ უახლესი სახეობის ნაგებობებს ზემოთ აღწერილ გრძელ სახლებს შევადარებთ, მათ შორის უდავოდ მკვეთრ განსხვავებას დავინახავთ. გრძელი სახლი ძირითადად სცხოვრებელ ნაგებობას წარმოადგენს, ხოლო მარანი და საჭონლის სადგომი მის ეზოში არის გამოტანილი. უახლესი ტიპის ნაგებობის კომპლექსში კი სცხოვრებელს გარდა ისეთი განყოფილებებისა მოთავსებული, როგორიცაა საწყობი.

და სენა, ხოლო საქონლის სადგომი საკარმიდამო ფართობის ერთ რიგში მეორე კუთხეს იკავებს. საკარმიდამო ფართობის სიმცირის შემთხვევაში სამეურნეო ნაგებობანი სახლის უკან ან გვერდებზევეა მიშენებული. მაგალითად, სოფ. ხუროთისში, ნიკო ქემაშვილის სახლის ერთ მხარეზე მიშენებულია ბოსელი, ხოლო მეორეზე — საქათმე (ტაბ. XIX). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქათმის გაკეთება ხევის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში სრულიად ახალი მოვლენაა, ისევე, როგორც ფუტყრის სკის დადგმა ეზოში, რაც აგრეთვე ჭერჭერობით ძალზე იშვიათად თუ შეიმჩნევა.

თითოეული სახლის გარშემო საკარმიდამო ფართობის გაჩენამ საგნებით შეუცვალა სახე სოფელს, როგორც დასახლების ერთეულს. როგორც ზემოთ ითქვა, გაშლილი დასახლებისაკენ მიდრეკილება ხევში აღრეც შემჩნეოდა (მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ კონცხებიდან ჩამოვარება, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მეცხვარეობის ინტენსიურ განვითარებასთან დაკავშირებით ეზოს გაჩენა), მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ხევის სოფელი მაინც შეგუფლულად დასახლებულ ერთეულს წარმოადგენდა. თანამედროვე ხევის სოფელი სრულებით აღარ ჰგავს გასული საუკუნის სოფელს. ყველა მათგანი გაცილებით ვრცელ ტერიტორიაზეა განსახლებული, ვიდრე ამას ჰქონდა ადგილი ხევის უახლოეს წარსულში. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია სოფელი სიონი, რომელსაც ერთ კოლომეტრამდე სიგრძისა და მის ნახევრამდე სიგანის ტერიტორია უჭირავს, მაშინ, როდესაც სამოციოდე წლის წინათ ის 0,5 ჰ. ბორცვზე იყო დასახლებული. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს არშის, ყაზბეგის, სნოსა და რიგი სხვა სოფლების მაგალითზედაც.

სამოსახლო ტერიტორიის მასშტაბის მიხედვით თანამედროვე სახლს ხევში სხვადასხვა ზომისა და ხარისხის ეზო უკეთდება. თუ გამწვანებული ეზო ხევში ჭერ კიდევ ნაკლებად გვხვდება (ტაბ. XVI, სურ. 2), საერთოდ უეზოო სახლს კაცი აქ ვეღარც კი ნახავს.

დასასრულ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ნაგებობის გადაკეთებისა და ახალი სახეობის სახლების გავრცელებასთან ერთად, რაც XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან უკვე შესამჩნევია, თანდათანობით იცვლის იერს საცხოვრებლის შიდამოწყობილობაც. მეცხვარეობის ინტენსიური განვითარებისა და კაპიტალისტური ურთიერთობის პირო-

ბებში მოხვევთა ბინებიდან ნელ-ნელა იღვენება მოწყობილობის ძველი ელემენტები და მის ადგილს იკავებს ფაბრიკული ნაწარმი. კერძო და ჩაიარს ენაცვლება თუნუქის ღუმელი და ნავთის ლამფა, ხოლო შინ დამზადებულ საოჯახო ნივთებს ფაბრიკული ავეჯი. მაგრამ გასულ საუკუნეში ეს პროცესი ნელი ტემპით მიმდინარეობს და კვლავინდებურად ვაბატონებულ მდგომარეობას ინარჩუნებს მოწყობილობის ძველი ტიპი. არსებითი ცვლილება მხოლოდ XX საუკუნიდან იწყება და განსაკუთრებით სწრაფად ვითარდება საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში. ახალ ცხოვრებას ზიარებული მოხვევ არა მარტო ნათელსა და მრავალგანყოფილებიან ბინას იშენებს, არამედ მის კარგი გემოვნებითაც აწყობს. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე ხევში არც ერთი ძველი შიღამოწყობილობის მქონე სახლი აღარ არის შემონახული. მოხვევთა ბინები მოწყობილია ფაბრიკული საოჯახო ინვენტარით და უზრუნველყოფილია ელექტროგანათებით თუ რადიოქსელით. საკონსტრუქციო ცხოვრებამ და განათლების გავრცელებამ საგნებით შეუცვალა სახე ძველ მოხეურ სახლსა და სოფელს.

დამოუკიდებელი ლიტერატურა

1. აღ. უაზბეგი, თბულბანი, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 5.
2. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 66—68.
3. ვ. იოანიშვილი, ი. ჭავჭავაძე და საქართველოს ეთნოგრაფია, თბ., 1963.
4. აღ. უაზბეგი, თბულბანი, ტ. I, თბ., 1948; ტ. II, თბ., 1948; ტ. V, თბ., 1950.
5. А. Хаханов. О мохедах. Сборник материалов по этнографии, изданный Дашковским этнографическим музеем, вып. III, Москва, 1888.
6. ს. შაკალაია, ხევი, ტფილისი, 1934.
7. რ. ბარაძე, თეძური მშრომელობის გადმანაშნები ხევში. ფ. ჭიჭინაშვილის სხვა-სხვა ნაშრომების შრომები, ტ. IV, ნაკვეთი II, თბილისი, 1959; Грузинская семейная община, Тбилиси, I, 1960, II, 1961.
8. ვ. ჯალაღაძე, მოწამოქმედება თერგის ხეობაში. აკად. ს. ჯანაშიას სხვა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXII—B, თბ., 1961.
9. ი. ნაწილაშვილი, ტყავის დამუშავების ხალხური საშუალებები ხევში. „მუზეუმის მოამბე“, XXIII—B, თბ. 1962.
10. ვ. იოანიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960; ხალხური მშრომელობის ისტორიიდან, „მასალების საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, IX, თბ., 1957; ურგადი ხევში, „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკად. მოამბე“, XXIII, № 1, 1959; ხევა-თესე ხევში, „თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტთა შრომები“, VI, თბ., 1953; იფა-ფშაველას წინაპრები, „მშენებელი“, 1961, № 7 და სხვ.
11. ვ. იოანიშვილი, ეთნოგრაფიული ექსპედიცია ხევში, გაზ. „ახალი ხევი“, 1957, № 64.
12. ვ. იოანიშვილი, საცხოვრებელი ნაგებობანი თრუსის ხეობაში, „კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული“, I, თბ., 1964; ვ. ჯალაღაძე, დასახ. ნაშრომები, ი. ნაწილაშვილი, დასახ. ნაშრომი.
13. ვ. თოფურია, თვალისწინებით გავუფიქრებდი, გაზ. „კომუნისტო“, 1959, № 3 (11309).
14. ვ. დოლიძე, გარბანი, თბ., 1958, გვ. 22—23.
15. ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67.
16. ვ. იოანიშვილი, ი. ჭავჭავაძე და საქართველოს ეთნოგრაფია, თბ., 1963.
17. Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тифлис, 1875, გვ. 127—128.

18. გ. ბედუშვილი, სოფ. ვარბნის წმინდა გიორგი და მისი დღეობა. გზ. „ივერია“, 1893, № 83; მ ი ს ი ვ ე, მუყემის კორესპონდენცია (ხევიდან), ქ. „მუყემისი“, 1898, № 10; ა. კობაიძე, არშის ციხე, „ივერია“, 1888, № 209.
19. აღ. ყაზბეგი, თხზ. ტ. V, გვ. 37.
20. ს. მკალათია, ხევი, გვ. 128—142.
21. P. Харадзе, Грузинская семейная община, I, გვ. 131.
22. P. Харадзе, Грузинская семейная община, II, გვ. 20—25.
23. ს. ბედუშვილი, საცხოვრებელი ნაგებობანი ქართული ხალხური პოეზიის ნაბეჭდი მასალების მიხედვით, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, IV, თბ., 1950.
24. П. Закарая, Некоторые вопросы крепостных сооружений Шиды Картли XVI—XVIII вв. „აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, XIX—A—XXI—B, თბ., 1957; მ ი ს ი ვ ე, Фортификационные сооружения Шиды—Картли, „Краткие сообщения ИИМК, вып. XLVI, Москва, 1952.
25. В. долидзе, Р. Шмерлинг, Военно-Грузинская дорога, Тбилиси, 1956, გვ. 53—59; 62—65.
26. ვ. დოლიძე, ხევის ხალხური საცხოვრებელი სახლები, „ქართული ხელოვნება“, V, თბ., 1959.
27. ვ. დოლიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 234.
28. ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68.
29. ვახუშტი, გვ. 66; ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, მშენებლობის ხელოვნება ძველ სა-ქართველოში, თბილისი, 1945, გვ. 146—238; ს. ბედუშვილი, დასახ. ნაშრომი; მ ი ს ი ვ ე, ქვის დამუშავება მთიულეთში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, V, თბ. 1951.
30. ს. ბედუშვილი, მ. ჩართოლანი, სამგორის ახალი მოსახლეობის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, „აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, XIX—A და XXI—B, თბ., 1957, გვ. 29.
31. თ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური საცხოვრებელი (წალკური სახლი) თბილისი, გვ. 29.
32. გ. ჩუბინაშვილი, ქართლის დარბაზი, I, დარბაზი დილოში, ტფილისი, 1927, ტბ. II; გ. ჩიტაია, გლეხის სახლი კვაბლიანში, „მომხმობელე“, I, ტფილისი, 1926, გვ. 237.
33. გ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ქართული ხალხური ორნამენტი, I, ხეცურული, თბილისი, 1939, გვ. 18.
34. გ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტბ. II.
35. М. В. В. Владикин, Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу, Москва, 1885, გვ. 191—192 Ф. Горнау Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский вестник“ 79, 1869, გვ. 440.

36. ლ. მელიქიშვილი, მკვლევარი კულტურა საქართველოში, თბილისი, 1938; გ. ს. ვ. რელიფი რუკი на памятникх материальной культуры феодальной Грузии, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, IX, თბ., 1957; ვ. ცხეკრიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959.
37. Л. Семенов, Археологические и этнографические разыскания в Ингушетии в 1928 и 1929 гг. „Известия ингушского научно-исследовательского института краеведения, II-III, Владикавказ, 1930, 33-382; И. Щерб-ликин, Архитектура древних ингушских святилищ, „ИИНИИ“, II-III, 33. 425, 446; 3. ითინიშვილი სტებერბელი ნაგებობანი თრუსს ხეობაში, 33-1, 33. 122-123.
38. 3. ბარდუღიშვილი და გ. ჩიტია, დასახ. ნაშრომი 33. 18.
39. Г. Чурсин, Амулеты и талисманы Кавказских народов, Махачкала, 1929, 33. 7-8.
40. Н. Марр, Значение и роль изучения наменьшинства в краеведении, Избранные работы, I, из-во ГАИМК, 1933, 33. 238, В. Никольский. До-историческая, культура М.-Л, 1936, 33. 16.
41. Н. Марр, Яфетический Кавказ и третий этнический элемент. Избранные работы, I, 33. 99-100.
42. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკვეთი I, თბილისი, 1929, 33. 108.
43. 6. ბერძენიშვილი, ქართული დიპლომატიკის საკვებებიდან („ხელი“ და „ღწე-როლი“), საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნ. XII სე-სიის მოხსენებთა თეზისები, თბილისი, 1943, 33. 4.
44. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, 33. 172.
45. თ. თიაური, ახალი ტიპის სტებერბელი ნაგებობანი ხევსურეთში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VII, თბილისი, 1955, 33. 33.
46. გ. ჩიტია, ხევსურული სახლის „სენე“, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინ-ტის შრომები („ანალები“), I, თბ., 1947, 33. 152-153.
47. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... I, 33. 107.
48. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... I, 33. 106-109.
49. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... I, 33. 171.
50. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... I, 33. 171-172.
51. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები, I, 33. 6-8, 229, 235; 3. ნოზაძე, მეფისტყლისნის ვარსკვლავთმეტყველება, სანტიაგო დე ჩილი, 1957, 33. 240-241.
52. გ. ჩიტია, ხევსურული სახლის „სენე“ „ანალები“, I, 33. 145.
53. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... I, 33. 9-10, 19-20.
54. 3. ბერიძე, XVIII სუქუნის ქართველ ხუროთმოძღვართა ნახაზები, „იკად. ს.ჯა-ნაშის სახ. საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე“, XVI-B, თბ., 1947, 33. 224.

55. ივ. ჭავჭავაძე, ქართული სამართლის ისტორია, I, თბილისი, 1928, გვ. 141—142, 147—148; მისივე მასალები... I, გვ. 9, 13, 22, 25; ხ. ჭავჭავაძე, შინაგანობა, I, თბ., 1949, გვ. 131—133.
56. ვ. იოანეშვილი, ქართველ მთიელთა სოფლის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, 1960, გვ. 20—25.
57. Л. Панек, Жилище Лезгин, I, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, IX, თბილისი, 1957, გვ. 153.
58. ვ. იოანეშვილი, საცხოვრებელი ნაგებობანი თრუსის ხეობაში, კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, I, ტბ. I.
59. აღ. ყაზბეგი, თხზ., ტ. V, გვ. 34.
60. ვ. იოანეშვილი, ქართველ მთიელთა სოფლის... გვ. 154—155.
61. აღ. ყაზბეგი, თხზ., ტ. V, გვ. 507—508.
62. გ. ჩიბაძე, დასახლების ტიპი მთიულეთში, მსე, VI, თბ., 1953; აღ. რობაქიძე, დასახლებების ფორმა ბალყარეთში, მსე, XI, თბ., 1960; მსე, XII—XIII, თბ., 1963; კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, I, თბ., 1964; აღ. რობაქიძე, სვანური ქალაქის საკითხისათვის, „საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნ. განყ. მოამბე“, თბ., 1963, № 3; რ. ზარაძე და აღ. რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964; რ. ზარაძე და აღ. რობაქიძე, მთიულეთის სოფელი, თბ., 1965; А. Робакидзе. К вопросу о формах поселения в Сванети, „Крат. сообщ. Института этнографии АН СССР. в. XXIX, Москва, 1958; А. Робакидзе и Р. Харაдзе. К вопросу о сванско-балкарских этнокультурных взаимоотношениях, сб. крებული — „О происхождении балкарцев и карачаевцев“, Нальчик, 1960; ვ. იოანეშვილი, საცხოვრებელი ნაგებობანი თრუსის ხეობაში, კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, I.
63. გ. ჩიბაძე, ხეცურული სახლის „სენე“, „ანალები“, I, 1947.
64. В. Долидзе, Р. Шмерлинг, Военно-Грузинская дорога, გვ. 54—56.
65. ე. თავაშვილი, მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა XVIII, საუკუნეში, თბილისი, 1907, გვ. 420.
66. ვ. დოლიძე, ხევის ხალხური საცხოვრებელი სახლები.
67. ვ. დოლიძე, მასალანი, ნაშრომი, გვ. 240—242.
68. ვ. დოლიძე, მასალანი, ნაშრომი, გვ. 242—243; В. Долидзе Р. Шмерлинг, მასალანი, ნაშრომი, გვ. 59.
69. პ. ზაქარაია, ანანურის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბილისი, 1953, გვ. 61; მისივე, Некогорные вопросы крепостных сооружений . . .
70. ივ. ჭავჭავაძე, მასალები... I, გვ. 19—28, 46, 83, 84, 222.
71. Ксенофонт. Анабасис, М.—Л, 1951, გვ. 138.
72. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრატონის გეოგრაფია, თბ., 1957, გვ. 204.
73. აღ. ყაზბეგი, თხზ. ტ. V, გვ. 33, 226.
74. აღ. ყაზბეგი, თხზ. ტ. V, გვ. 34.
75. მოხუცი ლექსები, აღ. გომიშვილის რედ. თბ., 1939, გვ. 14, 72.

76. მ. ჩართოლანი, სვანური სახლის აყარი (შვილ), „აკად. ს. ჯანაშის სახ. საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIX—A — XXI—B, თბილისი, 1957, გვ. 307.
77. აღ. ყაზბეგი, თხზ. ტ. V, გვ. 34.
78. გ. ჩიტაია, სვანური „საკურცხილ“, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, II, ტფილისი, 1925, გვ. 87—110.
79. აღ. ყაზბეგი, თხზ. ტ. V, გვ. 34.
80. ვ. ითონიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 246—253.
81. ხოლომონ ყაზბეგი, ყაზბეგის მთა, გაზ. „ივერია“, 1895, № 197.
82. ს. მაკალათია, ხევი გვ. 237.
83. ს. მაკალათია, მთიულეთი, ტფილისი, 1930, გვ. 101.
84. ს. მაკალათია, ხევი, გვ. 141.
85. გ. ჩიტაია, ხევისურული სახლის „სენე“, „ანალები“ I, გვ. 150.
86. ვ. ითონიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 195.
87. მოხეური ლექსები, აღ. გომიშვილის რედ. გვ. 7.
88. პ. უშიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, თბილისი, 1937, გვ. 256, 475.
89. გ. ჩიტაია, გლეხის სახლი ქვაბლიანში, „მომომხილველი“, I, ტფილისი, 1926, გვ. 147—148; მ ი ს ი ვ ე, სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, „ენიმკის მოამბე“, X, თბ., 1941, გვ. 307—308.
90. გ. ჩიტაია, სიცოცხლის ხის მოტივი... გვ. 310.
91. ვ. ითონიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 232—237.
92. მ. ჩართოლანი, კერა სვანურ სახლში, „მუზეუმის მოამბე“, XX—B, თბილისი, 1959, გვ. 8.
93. ვ. ითონიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 244—301.

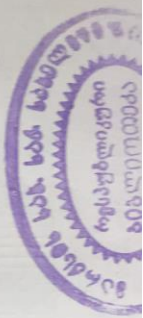
ილუსტრაციების სია

- I. სოფ. ყაზბეგი, ლუდშაურების სახლი: 1. სამხრეთ-დასავლეთის ფასადი ქვის კიბით (ვ. წიკლაური). 2. დასავლეთის ფასადი. 3. გრძივი განაკვეთი (ვლ. წილოსანი).
- II. სოფ. ახალციხე. ქერაშვილების სახლი: 1. მთავარი ფასადი. 2. განივი კვეთი (ალ. ყაზბეგის სახელობის ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი).
- III. სოფ. ხუროთისი. წიკლაურების სახლი (ვ. გიგაშვილი): 1. მთავარი ფასადი. 2. მესამე სართულის გეგმა (1. „სენცაჟ“, 2—3. საზღვრული თიხები, 4. მეორე სართულზე ჩასასვლელი კიბე, 5. კულა, 6. შუქუნები, 7. თახჩები, 8. ბანი).
- IV. წიკლაურების სახლი (ვ. გიგაშვილი): 1. პირველი სართულის გეგმა (1. „ურდულაჟ“, 2. ბოსელა, 3. ჩასასვლელი პანდუსი). 2. მეორე სართულის გეგმა (1. ბოსელში ჩასასვლელი კიბე, 2. „კარსუენაჟ“, 3. „სენაჟ“, 4. სამყოფო, 5. მესამე სართულზე ასასვლელი კიბე ერდოსთან, 6. მარცვლულის შესანახი გოდრები, 7. მარცვლულის შესანახი ხარო, 8. ურდულაში ჩასასვლელი ერდო, 9. კულები).
- V. წიკლაურების სახლი: 1. კრილი 1—1. 2. კრილი 2—2 (ვ. გიგაშვილი).
- VI. 1. დედაბოძი თავქუდით (ს. მაკალათია). 2. სოფ. ყაზბეგში ლუდშაურების სახლის პირველი სართულის გეგმა (ვ. წილოსანი). 3. სოფ. ხუროთისში წიკლაურების სახლის ტიხარი, დედაბოძი და ქერის წყობა (ვ. გიგაშვილი).
- VII. სოფ. ყანოზი. 1. ითონიშვილების ციხე-სახლის თავდაპირველი სახე — მთავარი ფასადი. 2. მთავარი ფასადი კოშკის მიწეების შემდეგ (ვ. გიგაშვილი).
- VIII. ითონიშვილების სახლი: 1. კრილი 1—1. 2. კრილი 2—2 (ვ. გიგაშვილი).
- IX. ითონიშვილების სახლი: 1. მეორე სართულის გეგმა (1. ქვის კიბე, 2. „ზაით დარიფანი“, 3. კერის ადგილი, 4. კულა, 5. შუასახლი—სამყოფო) (ვ. გიგაშვილი). 2. კარაჩხა (ნ. ლომსაძე). 3. სარკმელი, 4. სათოფური, 5. სათოფურის გეგმა (ვ. გიგაშვილი).
- X. ითონიშვილების სახლი: 1. ბანის კარნიზის ორნამენტის ნიმუში, 2. ბუხარი 3. ბუხრის ქვა (ვ. გიგაშვილი).
- XI. ითონიშვილების სახლის თანამედროვე სახე: 1. სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან (ვ. ლოლიძე). 2. მთავარი ფასადი (ვ. გიგაშვილი).
- XII 1. ციხე-სახლის ნანგრევები სოფ. ფხელში (ვ. ლოლიძე). 2. აივნისანი სახლი სოფ. გერგეტში (ი. პინაივი).

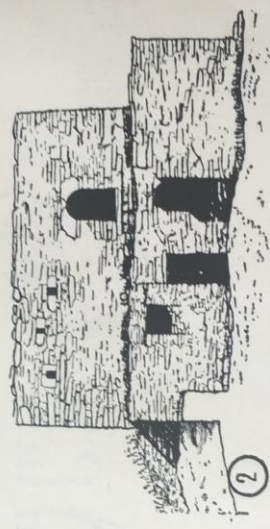
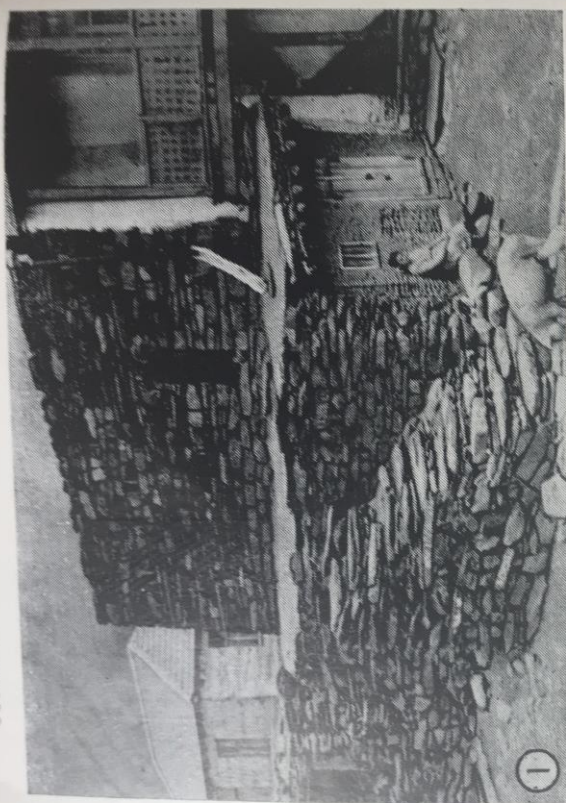
- XIII. აივნიანი სახლი სოფ. სნოში (ი. პინავე). 2. სახლი სოფ. ხუროთისში უმოქირო აივნიო (ი. პინავე).
- XIV. 1. გაღაკოებული სახლი სოფ. გერგეტში (ი. პინავე). 2. სახლი სოფ. გერგეტში კარის თავზე გველებს რელიეფური გამოსახულებით (ი. პინავე).
- XV. 1. ღუღუშაურების სახლი სოფ. სნოში, აშენებული 1915 წელს (ი. პინავე). 2. ქილაშვილების სახლის აივანი სოფ. ყანაბში (ვ. გიგაშვილი).
- XVI. 1. ფილო ეფხოშვილის სახლი სოფ. ყაზბეგში. 2. გრიშა პაპიაშვილის სახლი სოფ. სნოში (ი. პინავე).
- XVII. 1. კოლა ჩაბაძის სახლი სოფ. ახალციხეში. 2. ციცკა სისაურის სახლი სოფ. სიონში. 3. დავითაშვილების სახლი სოფ. სიონში (ვ. გიგაშვილი).
- XVIII. სოფ. საონი. 1. ციცკა სისაურის სახლი (ი. პინავე). 2. ც. სისაურის სახლს პირველი სართულის გეგმა (1. „სენცა“, 2. სამზარეულო, 3. სამყოფო, 4. მარანი, 5. მიწის ფენა—აუთვისებელი ადგილი). 3. მეორე სართულის გეგმა (1. უშუშბანდი, 2. „ზალა“, 2—4. ოთახები) (ვ. გიგაშვილი).
- XIX. სოფ. ხუროთისი, ნიკო ქემაშვილის სახლი: 1. წინა ფასადი. 2. გვერდითი ფასადი (ი. პინავე).

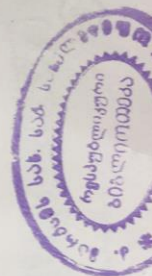
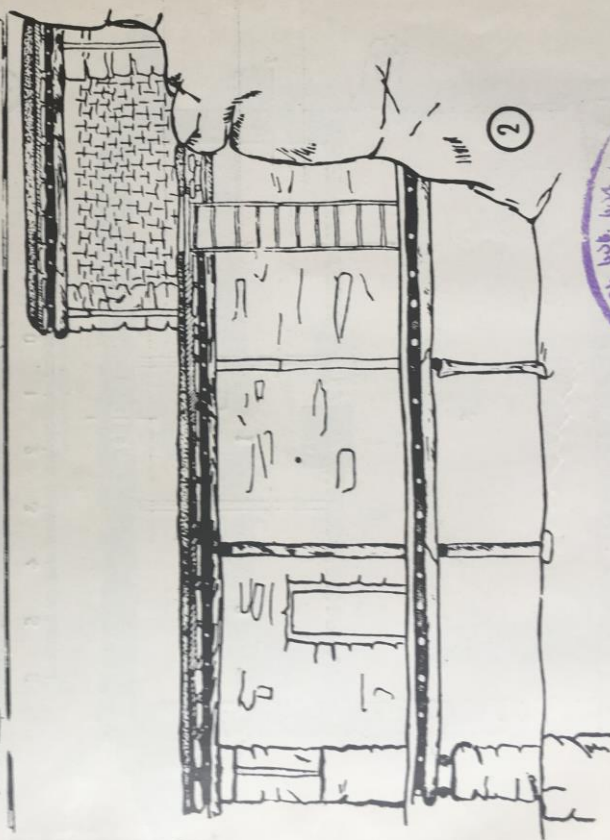
მეცნიერება

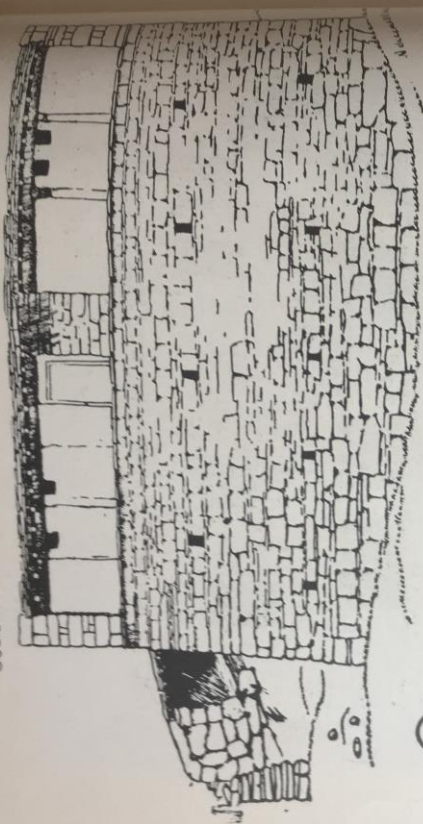
ბაგრატი

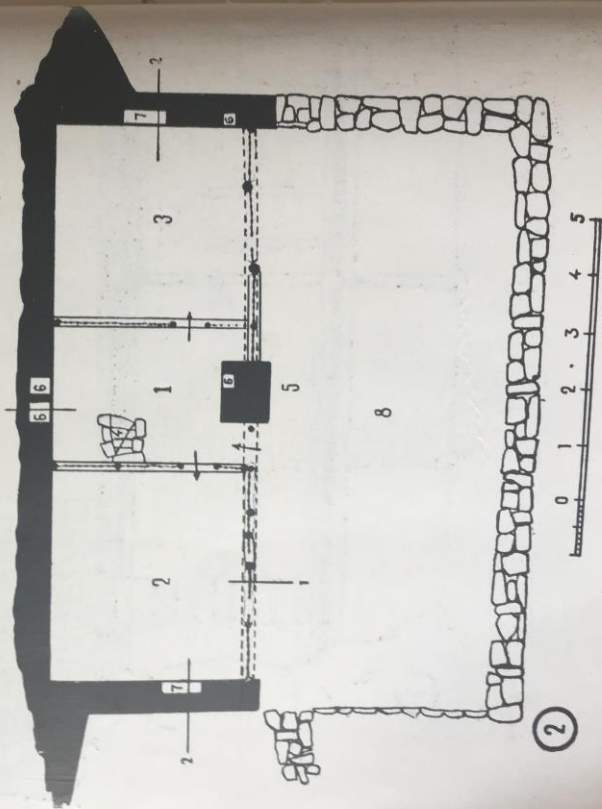
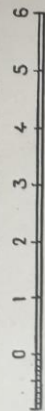
100 0 1 2 3 4 5 mtr

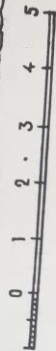
ტაბულა III

①

②

ტაბულა IV

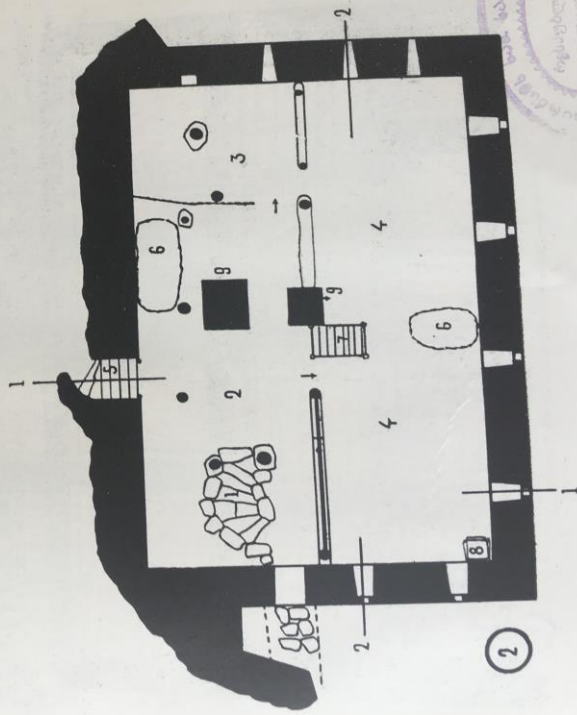
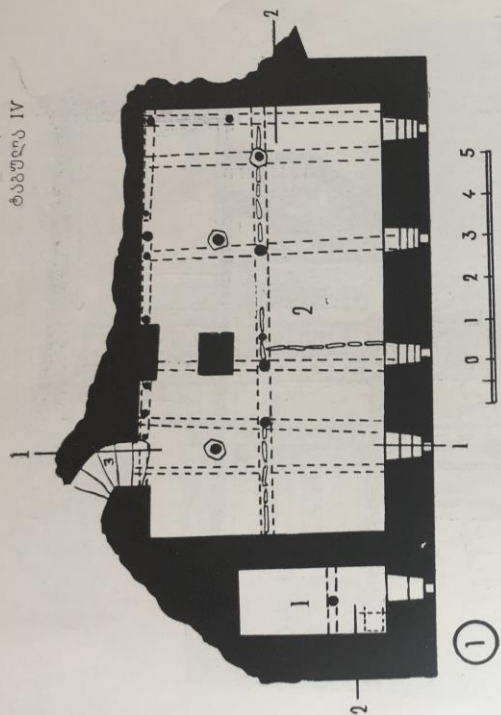
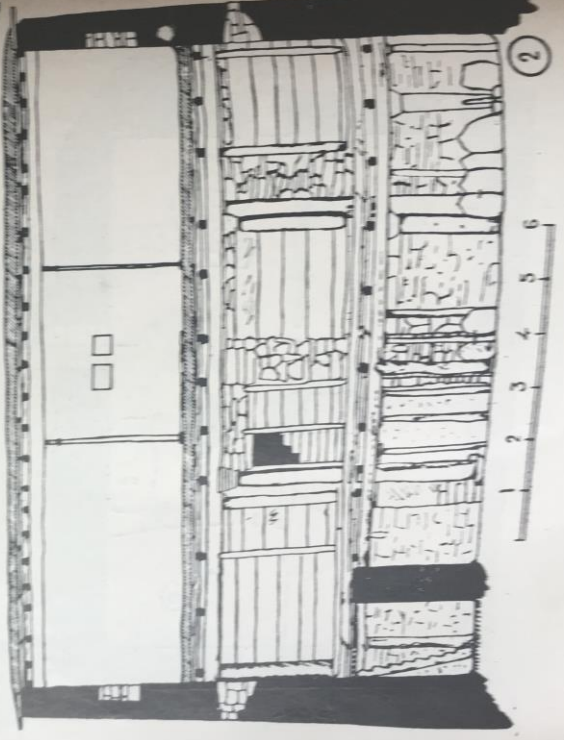
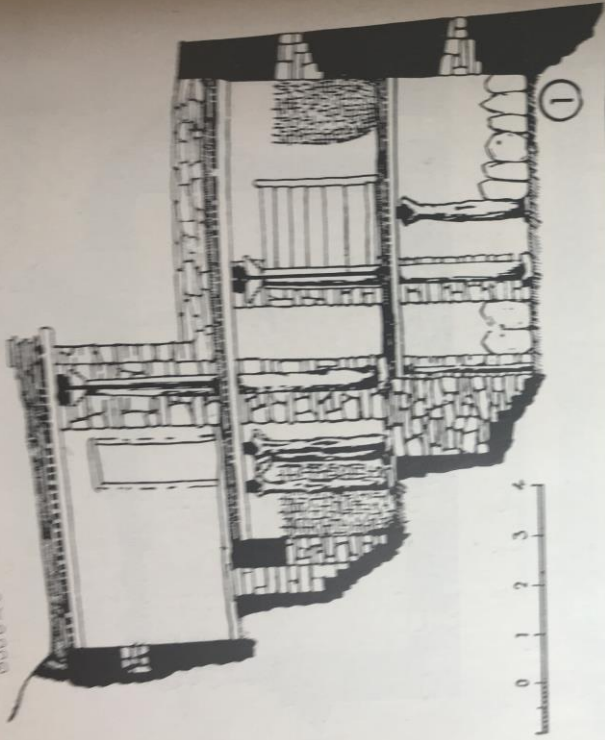
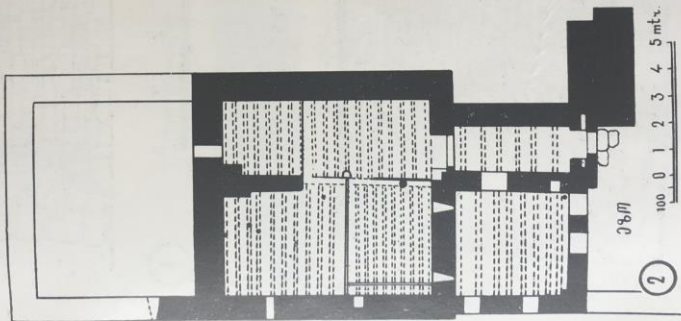
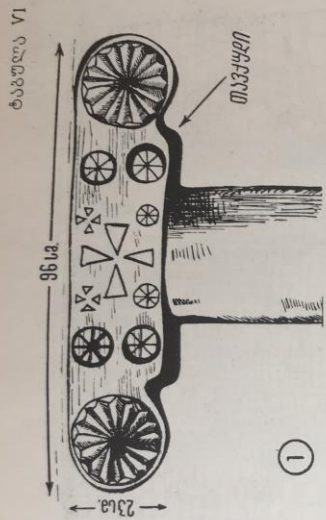
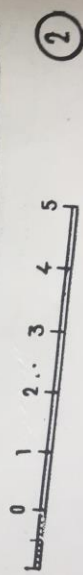
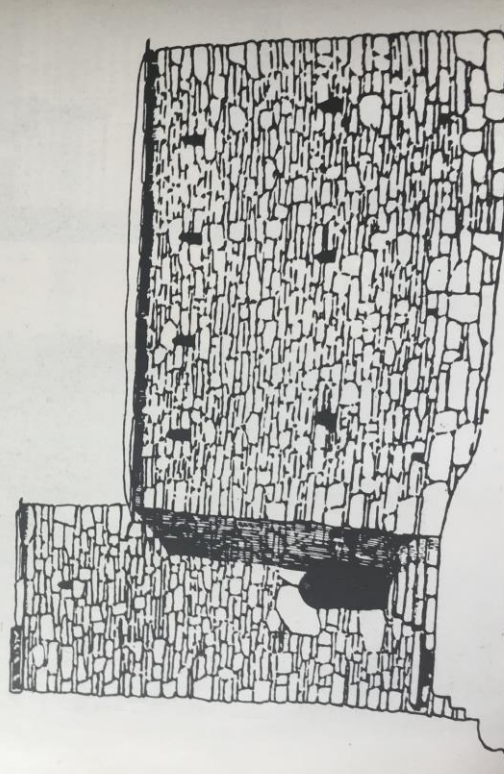
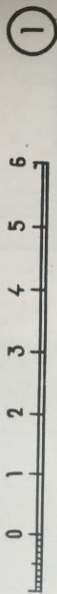
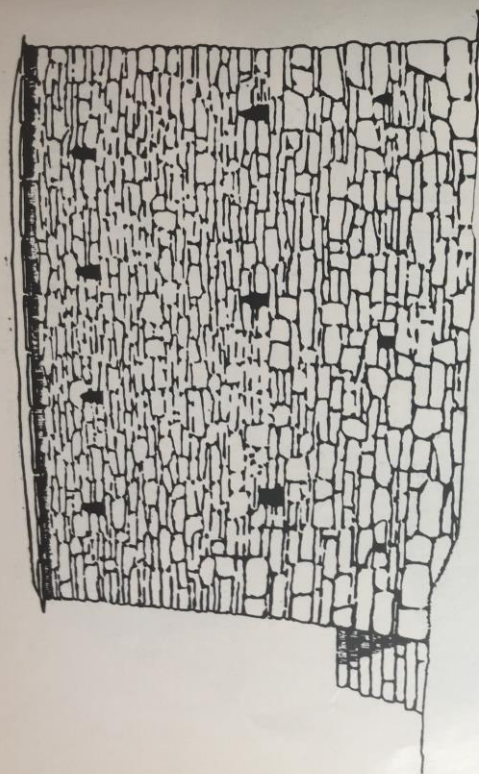

Figure 1

ჭაბუღი VII

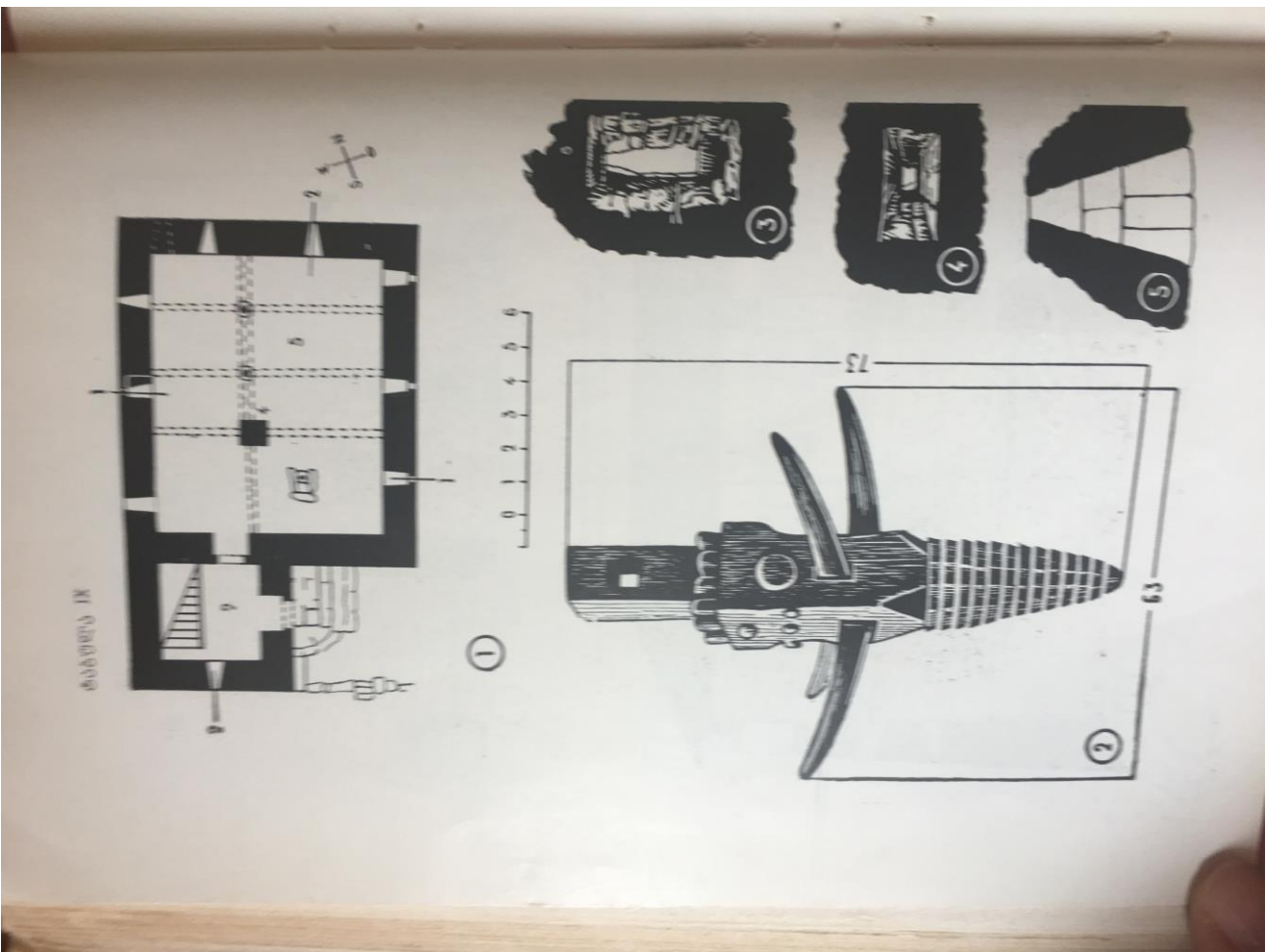
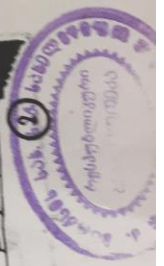
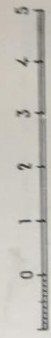
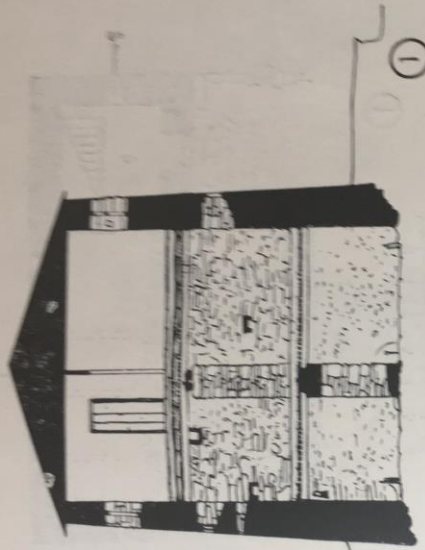
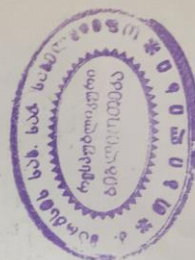
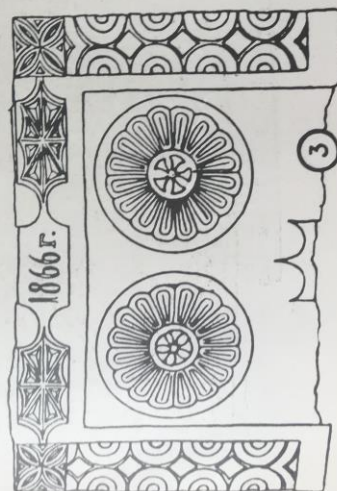
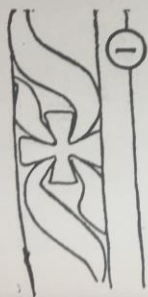
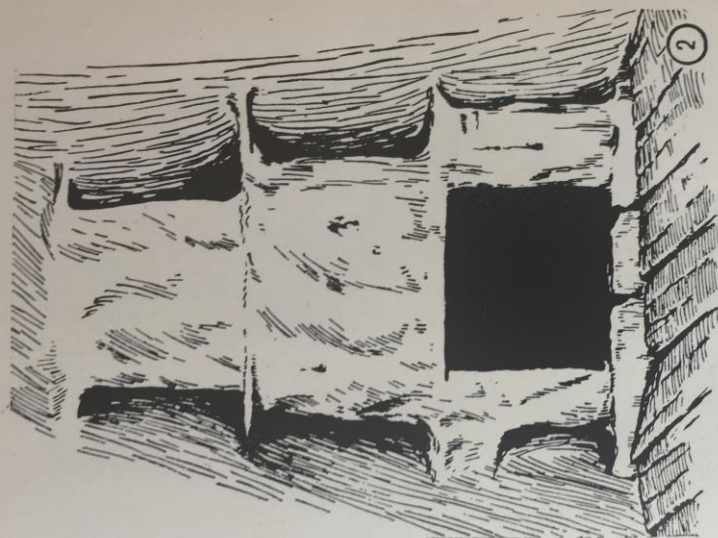

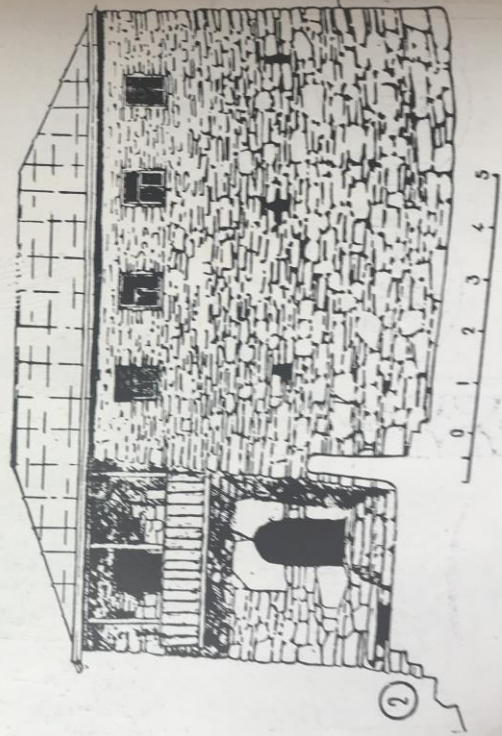
Figure 1

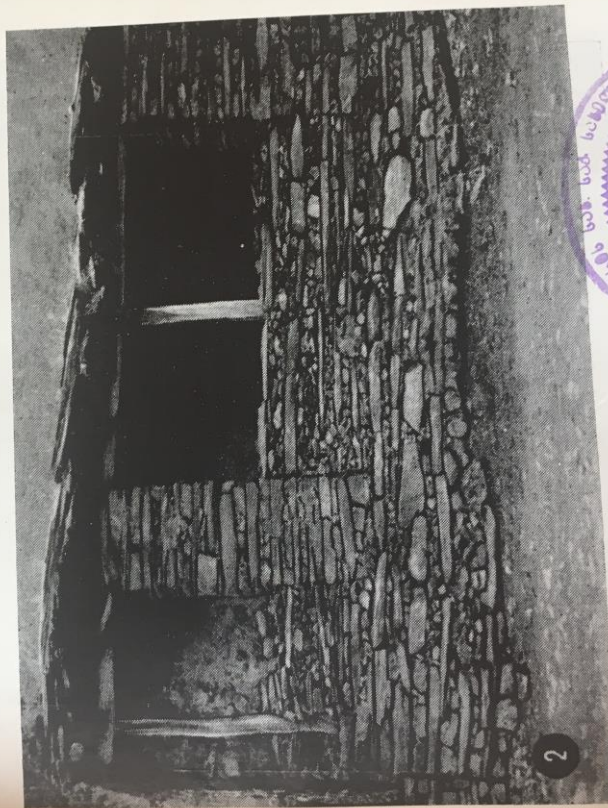
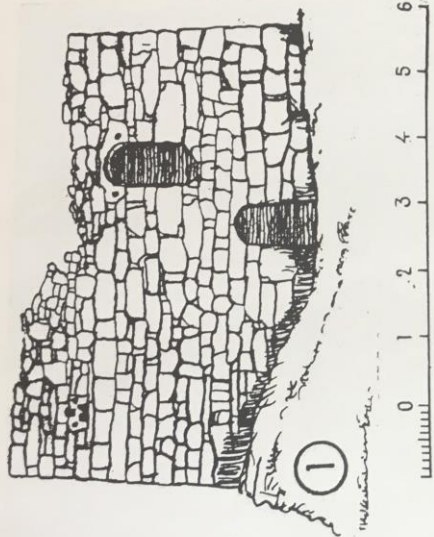

ტაბულა X

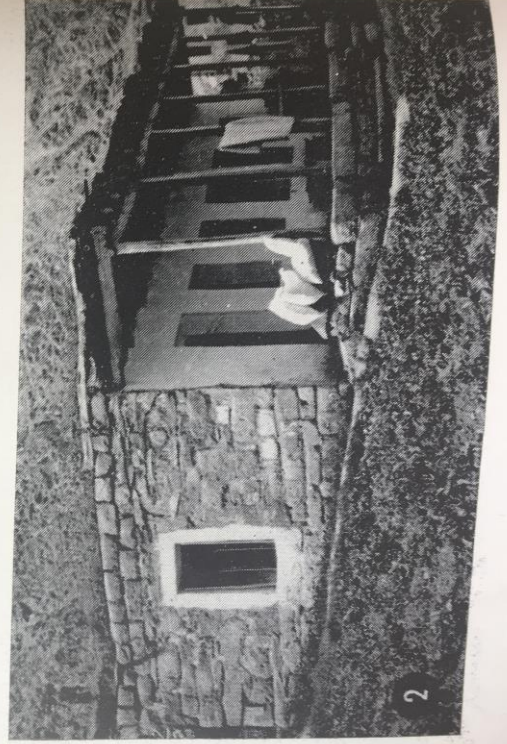
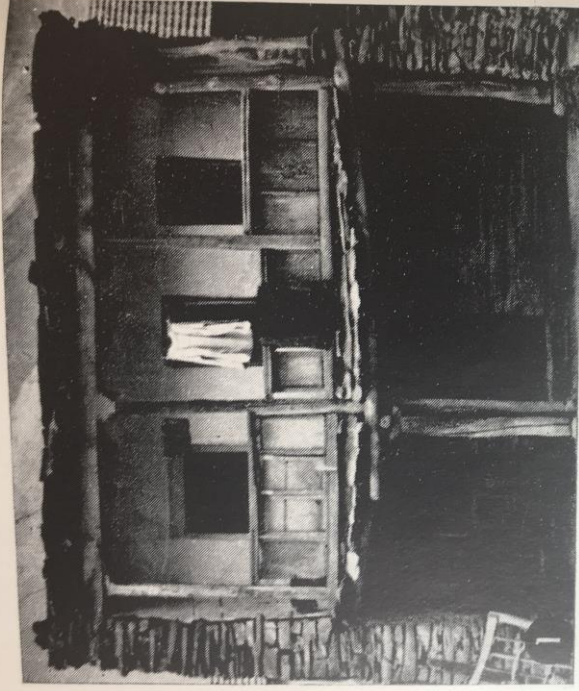

ტაბულა XI

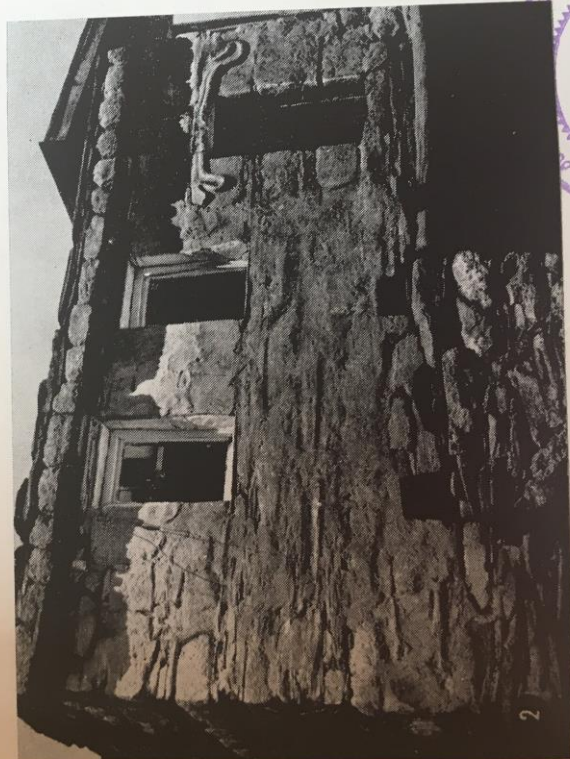
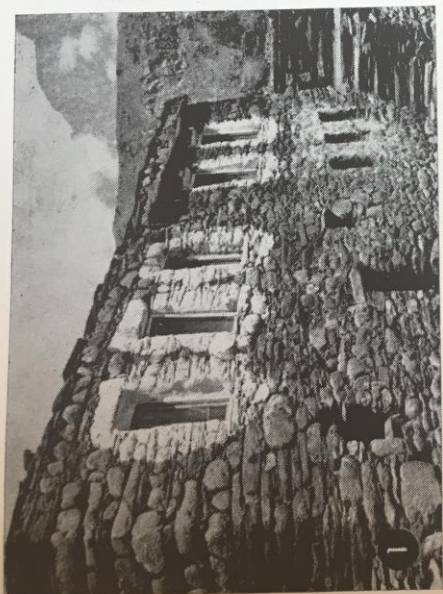

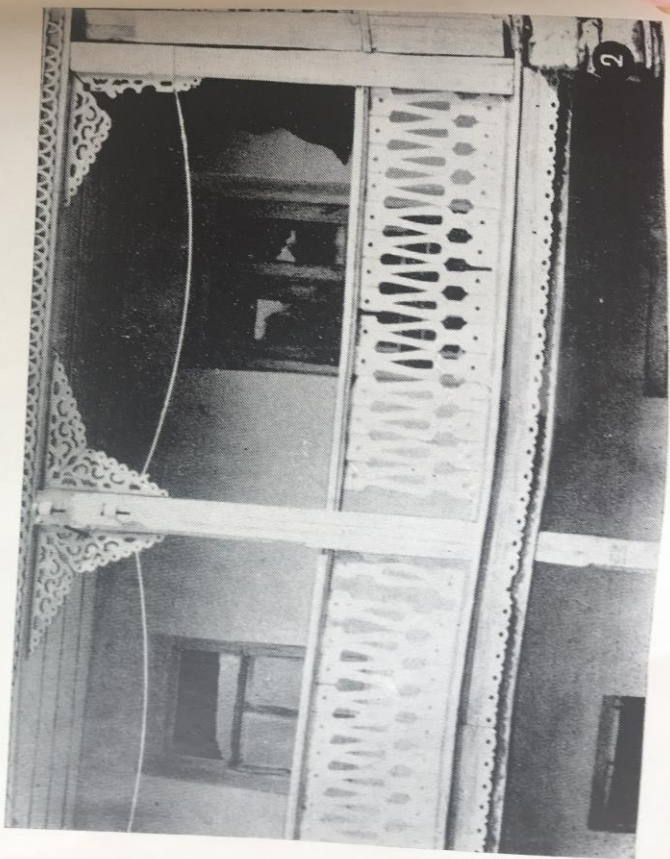
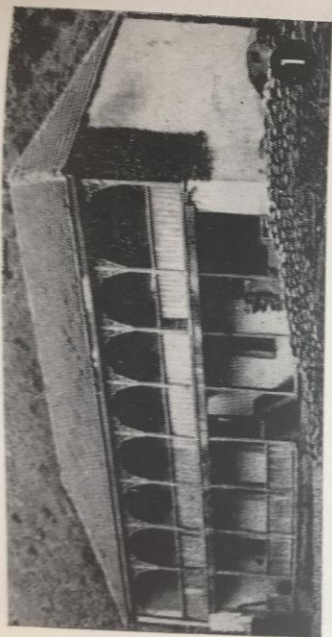
ტაბულა XIII

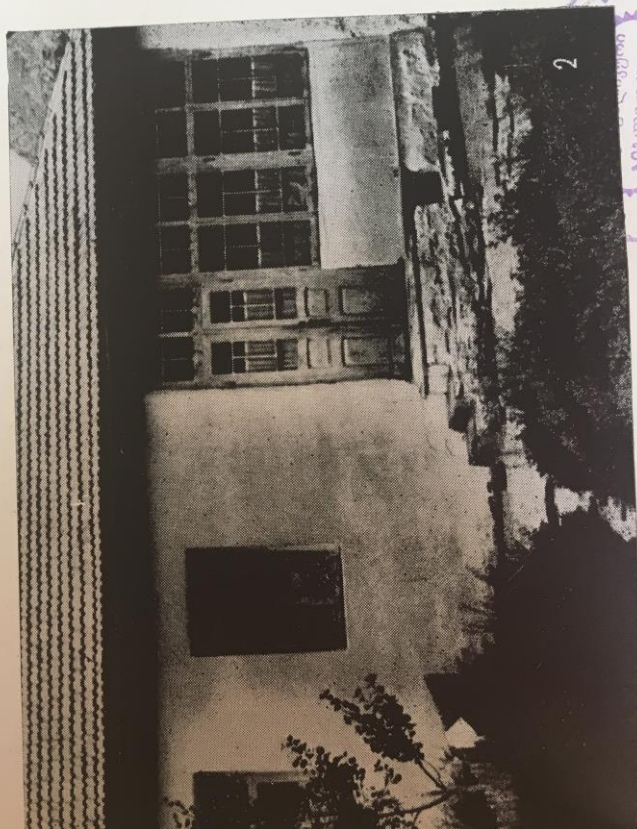
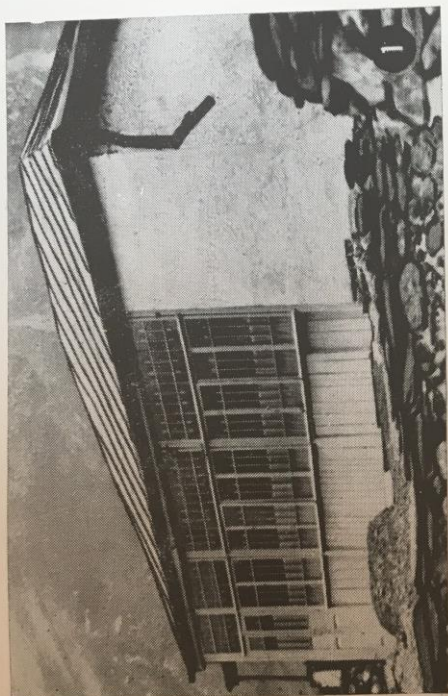
ტაბულა XIV

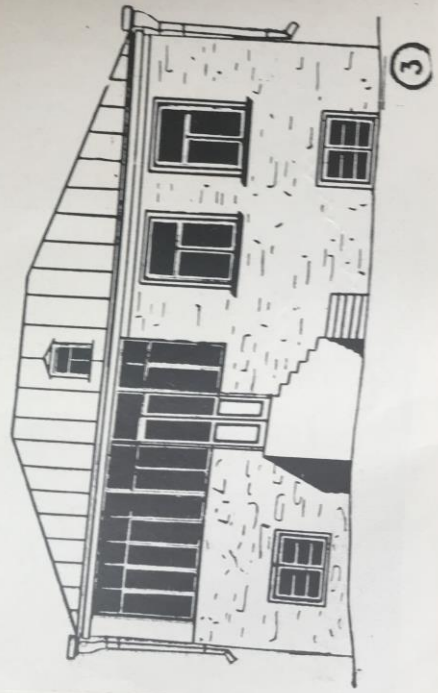
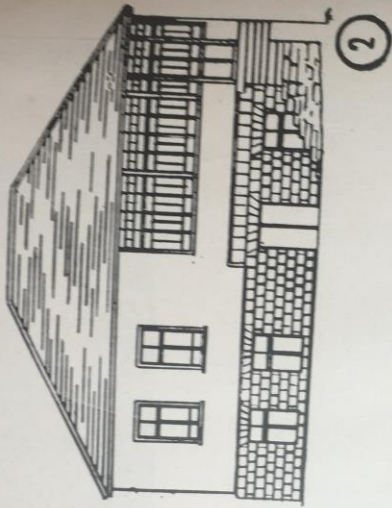
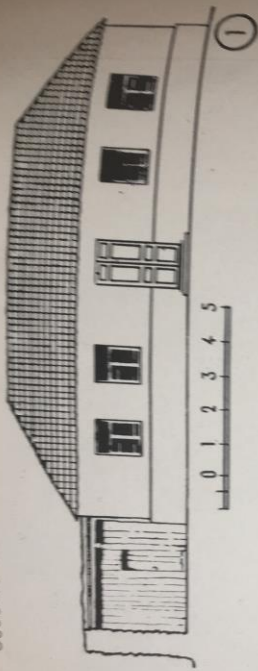
ტაბულა XV

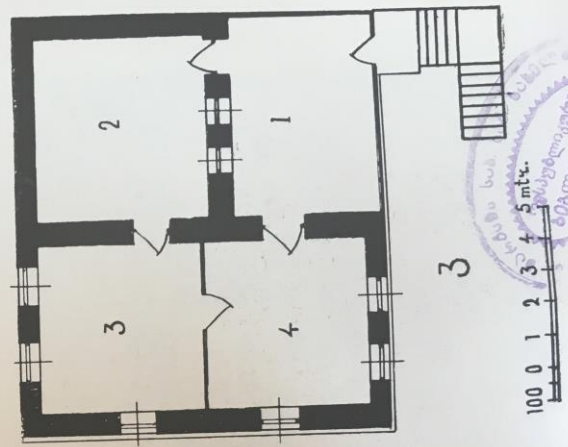
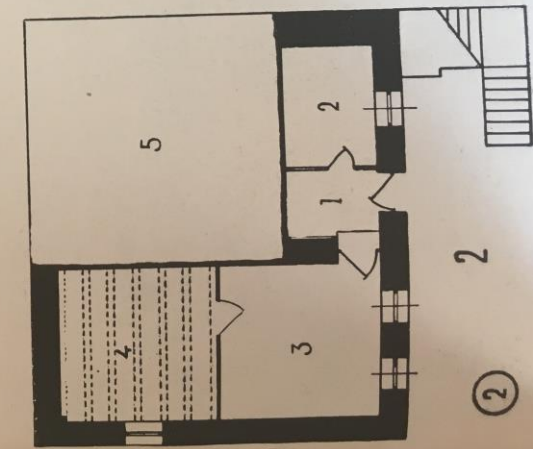
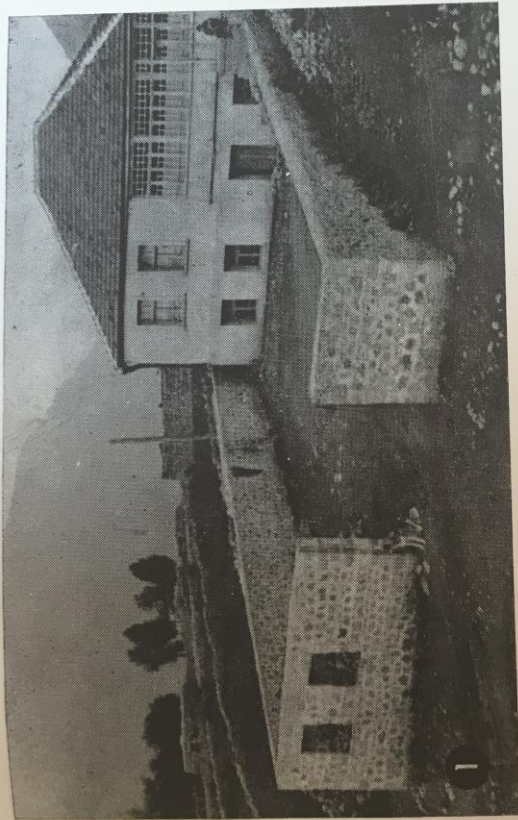
ტაბულა XVI

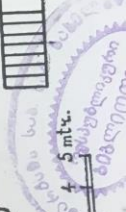
ტაბულა XVII

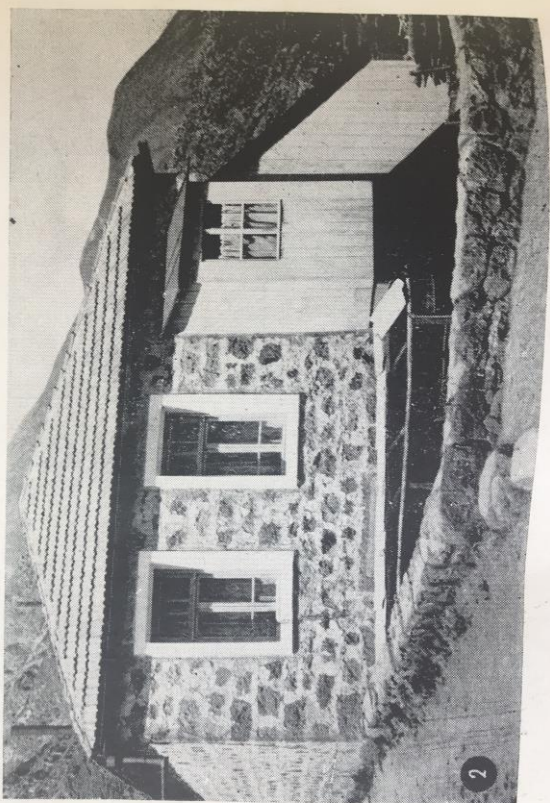
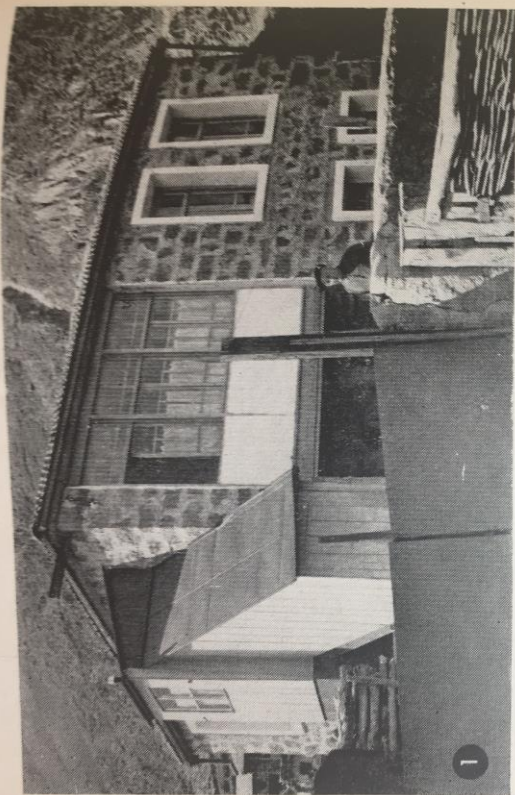

ტაბულა XVIII

100 0 1 2 3 4 5 mtr.

შინაარსი

შესავალი	3
I. სახლის მშენებლობის ხალხური წესები	8
II. ძველი დროის საცხოვრებელი ნაგებობანი	21
1. ორსართულიანი ნაგებობანი	21
2. ტერასული ნაგებობანი	31
3. ციხე-სახლები	38
III. მთხეული სახლის შიდამოწყობილობა	48
IV. ახალი ეპოქის საცხოვრებელი ნაგებობანი	66
დამოწმებული ლიტერატურა	76
ილუსტრაციების სია	81
ტაბულები	83

Валерий Джамбулович Итониниани

**Жизнь постройки в Хевн
в прошлом и настоящем**

(На грузинском языке)

«Сачхთა საქართველო»

Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5
1967

რედაქტორი ირ. არაბული
მხატვარი ღ. დუნდუა
მხატვრული რედაქტორი გ. გორდელაძე
ტექნოლოგიური გ. კიკნაძე
კორექტორი ც. ნიკურაძე

გადაცა წარმოებას 3/XI-65 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21/II-67 წ.
ქალაქის ზომა 60 X 84/16 ნაბეჭდი
თაბები 6,5. სააღრ.-საგვამომც. თაბები 5,32.
შე 01665. ტირაჟი 1500 შეგვ. № 1248.
ფასი 36 კაპ.

„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის, 5

სტამბა № 1, თბილისი, ორჭონიკიძის ქ. № 30.
Типография № 1. Тбилиси, ул. Орджоникидзе № 50.

4-7821